
TAAALGERICHT VAKONDERWIJS BIJ GESCHIEDENIS: EEN VAK APART?

---

*Een ontwerponderzoek naar taalgericht vakonderwijs in kader van het
geschiedenisexamen*

BRITT RIETVELT
6044344
Hanneke Tuithof & Bjorn Wansink
Universiteit Utrecht
Educatie en Communicatie: Geschiedenis
Masterscriptie
01-06-2021
Woorden: 14 273

Abstract

Na ervaring opgedaan te hebben als zowel examentrainer als docent, merkte ik dat de taalvaardigheid van leerlingen vaak niet goed aansloot bij wat van ze verwacht wordt op het centraal examen voor het schoolvak geschiedenis. Hier probeer ik een oplossing op te vinden door te onderzoeken of het toepassen van taalgericht vakonderwijs in een examentraining de taalvaardigheid van leerlingen versterkt. Aan de hand hiervan is een ontwerponderzoek opgezet met de volgende onderzoeksvraag: aan welke kenmerken moet een examentraining voldoen die wil bijdragen aan het verbeteren van taalvaardigheid voor het behalen van de eindtermen van het vak geschiedenis op het vwo?

Inhoud

---

1. Inleiding	4
1.1 Bevindingen vooronderzoek en eigen ervaringen	5
2. Theoretisch Kader	7
2.1 Taalgericht vakonderwijs	7
2.1.1 Schrijfvaardigheid.....	7
2.1.2 Begripsvorming	9
2.1.3 Leesvaardigheid.....	11
2.2 Historisch redeneren.....	11
2.3 Ontwerpcriteria.....	13
3. Onderzoeksmethode	14
3.1 Fases van het ontwerp	14
3.1.1 Fase 1	14
3.1.2 Fase 2.....	14
3.1.3 Fase 3.....	15
3.1.4 Fase 4.....	15
3.2 Onderzoekscontext: informatie over de school.....	15
3.3 Verzameling feedback.....	16
4. Verantwoording ontwerp	17
4.1 Verantwoording oefenvragen.....	17
4.2 Verantwoording ontwerpcriteria	17
4.3 Verantwoording oude en nieuwe historische context	19
5. Resultaten	23
5.1 Resultaten eerste uitvoering	23
5.1.1 Leerlingevaluatie	23
5.1.2 Evaluatie van docent.....	25
5.1.3 Logboek tijdens uitvoeren klas A oktober 2020.....	26
5.1.4 Feedback medestudenten	27
5.1.5 Herziening eerste ontwerp	30
5.2 Resultaten herontwerp.....	32
5.2.1 Leerlingevaluatie	32
5.2.2 Evaluatie van docent.....	35
5.2.3 Logboek tijdens uitvoeren klas B april 2022	35
5.2.4 Herziening tweede ontwerp	36

5.3 Resultaten experts	36
5.3.1 Feedback Jannet van Drie.....	36
5.3.2 Feedback Maaïke Hajer	38
5.3.2 Herziening laatste ontwerp	38
6. Conclusie	42
7. Discussie	44
Literatuurlijst	46
Bijlagen.....	48
Bijlage 1: ontworpen examenvragen.....	48
Bijlage 1a: Ontworpen examenvragen oude historische context.....	48
Bijlage 1b: Ontworpen examenvragen nieuwe historische context.....	51
Bijlage 2: Vragenlijst voor docenten en experts	55
Bijlage 3: alle versies van het ontwerp.....	56

1. Inleiding

Examentrainingen worden de laatste jaren enorm veel gegeven.¹ Leerlingen en ouders zien een examentraining als een mooie oplossing om nog een aantal jaar aan leerstof in twee of drie dagen te herhalen zodat zij goed voorbereid zijn op het eindexamen. De trainingen zijn niet goedkoop, waarbij sommige examentrainingen oplopen tot wel vijfhonderd euro. Het schaduwonderwijs, zoals eindexamentrainingen en bijlessen buiten de school om ook wel worden genoemd, heeft ondanks deze prijzen de afgelopen tien jaar een enorme boost gekregen. Terwijl docenten dit ook vaak aanbieden aan leerlingen, besluit toch een groep dit buiten de school om te volgen. Toen ik begon met mijn studie geschiedenis leek het mij ook een goed idee om aan de slag te gaan als examentrainer geschiedenis. Door het geven van examentrainingen in weekenden en schoolvakanties, ben ik door heel Nederland gereisd om uiteindelijk meer dan 40 trainingen te geven aan examenleerlingen voor havo- en vwo-leerlingen. Er was namelijk altijd wel werk, voornamelijk door de enorme groei van examentrainingen de laatste jaren.²

Maar een goede examentraining geven én maken is een kunst op zich. Hoe laat je leerlingen twee of drie jaar aan stof in slechts een aantal dagen zich eigen maken? Kan dat überhaupt wel? Er is nog niet veel bekend over de effecten van een succesvolle examentraining, terwijl er wel enorm veel examentrainingen gegeven worden. Dit heeft voornamelijk te maken met het feit dat het pas sinds de laatste jaren in opkomst is. Met deze scriptie wil ik gaan onderzoeken wat de ontwerpcriteria zijn van een goede examentraining. Op basis van mijn eigen ervaringen als examentrainer, maar ook mijn ervaring als docent wil ik ontwerpcriteria formuleren voor een goede examentraining. Dit zal ik ook aan de hand van de hierover geschreven literatuur doen. Om te onderzoeken wat deze ontwerpcriteria zijn, ontwerp ik zelf een examentraining, die ik vervolgens ook evalueer en verbeter aan de hand van feedback van (eerstegraads) docenten geschiedenis, studenten van de Educatie Master, leerlingen en experts. Dit ontwerp zal toegepast worden op de vernieuwde historische context Verlichting voor vwo. Deze keuze heb ik gemaakt om twee redenen. De eerste reden is dat deze historische context recentelijk is vernieuwd. Dit betekent dat er weinig lesmateriaal beschikbaar is en ik hiermee kan bijdragen aan nieuw materiaal. Ten tweede wordt de historische context Verlichting vaak als een moeilijk onderwerp beschouwd door leerlingen. Zowel in de les als op een examentraining als in de klas geven leerlingen aan de historische context lastig te vinden. Onderzoek van de Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) bevestigt dit.³ Hierbij moet wel vermeld worden dat het onderzoek van de SLO over de oude context Verlichting gaat. Vanaf 2022 veranderen de historische contexten voor het vwo-examen. De Verlichting blijft erin, maar heeft wel een iets andere invulling vanaf het schooljaar 2021-2022. Desalniettemin is het een abstract onderwerp waar leerlingen zich niet altijd in kunnen herkennen. Vooral het filosofische aspect van de

---

¹ Kaya Bouma, "Examentrainingen worden steeds populairder" *De Volkskrant*, 10 mei 2017.

² Mirjam Remie "Ruim helpt ouders verwijt school gebrek aan aandacht" geraadpleegd via <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/01/24/ruim-helpt-ouders-verwijt-school-gebrek-aan-aandacht-a1589740>

³ Albert van der Kaap en Elvira Folmer, "Hoe denken examenleerlingen havo/vwo over het vak geschiedenis?" *SLO*, Enschede 2016, 24.

historische context lijkt lastig gevonden te worden. Om deze redenen lijkt het mij een relevante keuze om de Verlichting te kiezen als onderwerp voor mijn ontwerp.

1.1 Bevindingen vooronderzoek en eigen ervaringen

Ik heb eerder onderzoek gedaan naar examentrainingen en een ontwerp gemaakt voor de vernieuwde historische context Britse Rijk voor de havo.⁴ Ik gaf toen zelf een 4-havoklas les in het kader van mijn stage en kreeg de indruk dat de nieuwe historische context nog veel vraagtekens opriep bij de leerlingen in de klas. Ook deze historische context was dat schooljaar nieuw, waardoor ik bij heb kunnen dragen aan materiaal voor geschiedenisdocenten die lesgeven aan 4 en 5 havo. Hier kwamen al interessante conclusies uit die ik ook ga gebruiken in dit onderzoek. Het ontwerp heb ik bovendien laten evalueren door twee eerstegraads docenten.

De eerste bevinding is dat alle examens sinds de invoering van de tien tijdvakken en de historische contexten grofweg bestaan uit zeven soorten vragen, te weten de volgende:

1. Bronvragen
2. Kennisvragen
3. Verbanden leggen
4. Continuïteit en discontinuïteit
5. Spotprenten verklaren en analyseren
6. Chronologie
7. Betrouwbaarheid beoordelen

Ik ben tot deze conclusie gekomen door alle examens vanaf 2015 (het invoeren van het nieuwe examen geschiedenis voor havo en vwo) te analyseren. Hierbij moet niet vergeten worden dat het bovenstaande onderzoek zich richtte op een examentraining voor de havo. Ik verwacht dat de zeven soorten vragen nog steeds toepasbaar zijn, maar dat de nadruk op vwo-examens sterker ligt op bronvragen en het inzicht dat daarbij komt kijken, en minder op kennis, dat op de havo een sterkere nadruk heeft.

Als tweede heb ik kunnen concluderen dat leerlingen die geschiedenis lastig vinden, niet zozeer moeite hebben met de stof, maar de manier waarop getoetst wordt. Met andere woorden, leerlingen hebben moeite met het analyseren van bronnen en vooral met het goed formuleren van een antwoord. Geschiedenis is een veel taalgerichter vak dan de meeste leerlingen denken. Een geschiedenistoets bestaat uit veel tekst, lange bronnen en van leerlingen wordt verwacht dat ze veel schrijven op een examen of toets. Dit sluit aan op de laatste conclusie dat docenten zich over het algemeen richten op kennis, maar niet op het oefenen met vragen en het taalgebruik op examens zoals leerlingen dat op schoolexamens en het centrale examen krijgen. De Kleio kwam met een analyse van het centraal examen van 2019 met vergelijkbare resultaten. Er kwam naar voren dat leerlingen inderdaad moeite hebben met formuleren van een goed antwoord. Wat vooral opvalt volgens de auteurs is dat de woordkeuze van het correctievoorschrift niet aansluit bij de woordkeuze en het taalbegrip van examenleerlingen.⁵

---

⁴ Britt Rietvelt, "Examentraining historische context Britse Rijk, vakdidactisch ontwerponderzoek", *Ontwerponderzoek voor vakdidactiek 2*, Graduate School of Teaching, Universiteit Utrecht (juni 2020).

⁵ Rogier Spanjers, Maarten Bark en Saskia Groot, "Verslag van de centrale CE-bespreking Geschiedenis", *VGN Kleio* (2019).

Ook vereist het correctievoorschrift bij veel vragen dat (een deel van) de vraag overgenomen wordt in het antwoord, iets wat veel leerlingen niet doen.

Het komt er dus eigenlijk op neer dat leerlingen niet de taal gebruiken die van ze verwacht wordt op het examen. Een verklaring zou kunnen zijn dat in de lessen op school docenten zich voornamelijk richten op overdragen van kennis, maar niet op de (schrijf)vaardigheden die leerlingen nodig hebben voor het succesvol maken van een examen. Een oplossing kan hiervoor liggen in taalgericht vakonderwijs en daarmee het aanleren van vaktaal. Een van de einddoelen van het vak geschiedenis omvat namelijk historisch denken en redeneren.⁶ Dit betekent dat leerlingen niet alleen de stof uit hun hoofd kennen, maar ook kunnen omgaan met geschiedenis door middel van bronnen, juist kunnen beargumenteren en kunnen contextualiseren.⁷ Maar dit is alleen mogelijk als leerlingen de juiste vaktaal kunnen hanteren. Oftewel, de vaktaal op de juiste manier kunnen inzetten is een vereiste van historisch redeneren. Om deze reden lijkt het mij van belang op een examentraining te gaan ontwerpen, die zich actief richt op een combinatie van ontwikkelen van historisch redeneren en het gebruik van taalgericht vakonderwijs. Ik vermoed dat dit in sterke mate met elkaar samenhangt. Ook in de literatuur over taalgericht vakonderwijs is hier bewijs voor te vinden.⁸ Als een leerling een hoog taalniveau heeft, zal hij of zij ook betere zinnen formuleren en dus beter in staat zijn om historisch te redeneren. Dit betekent tevens dat de leerling ook betere toetsvaardigheden heeft. In het theoretisch kader dat hieronder zal volgen, zal ik dit gaan uitwerken en onderzoeken, om de volgende onderzoeksvraag te beantwoorden:

Aan welke kenmerken moet een examentraining voldoen die wil bijdragen aan het verbeteren van taalvaardigheid voor het behalen van de eindtermen van het vak geschiedenis op het vwo?

Eerst zal ik in het theoretisch kader ingaan op de het kernconcept van dit onderzoek: taalgericht vakonderwijs. Daarna zal ik ingaan op historisch redeneren, omdat dat een einddoel is van het vak geschiedenis en dus een vaardigheid die leerlingen moeten bezitten om een (eind)examen geschiedenis succesvol af te ronden. Dit kan pas aangeleerd worden als leerlingen over de vaktaal beschikken. Hierna zal ik ingaan op de methode en hoe ik het ontwerp onderzoek ga uitvoeren. Na de methode volgt het hoofdstuk over de verantwoording van het ontwerp. Het vijfde hoofdstuk omvat de resultaten van de uitvoering van het ontwerp en ten slotte volgt de conclusie met een discussie voor eventueel vervolgonderzoek.

---

⁶ College voor Toetsing en Examens (CvTE), “Syllabus Centraal Examen 2021”, (juni 2019) 10.

Geraadpleegd via <https://www.examenblad.nl/examenstof/geschiedenis-vwo-2/2021/vwo/f=/Examenprogrammas%20geschiedenis%20vwo.pdf>

⁷ Jannet van Drie en Carla van Boxtel, “Historical Reasoning: Towards a Framework for Analyzing Students’ Reasoning about the Past” *Educational Psychology Review* 20 (juni 2008): 87–110.

⁸ Jannet van Drie, *Taalgericht onderwijs in de mens- en maatschappijvakken: een handreiking voor opleiders en docenten* (Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken, 2012).

2. Theoretisch Kader

Dit onderzoek focust zich op wat leerlingen moeten kennen en vooral kunnen om hun geschiedenisexamen te halen, en op welke manier een examentraining ontworpen kan worden die hieraan bijdraagt. Zoals hierboven ook genoemd, gaat dat vooral over de toepassing van taalgericht vakonderwijs en daarmee het ontwikkelen van historisch redeneren. Hierom is het cruciaal om inzicht te krijgen in het belang van taalgericht vakonderwijs, hoe dat toegepast kan worden en hoe dat verband houdt met historisch redeneren.

2.1 Taalgericht vakonderwijs

In mijn vooronderzoek kwam naar voren dat de meeste leerlingen moeite hebben met geschiedenisstoetsen omdat ze het lastig vinden om een goed antwoord op te kunnen schrijven. De taalvaardigheid van leerlingen moet dus verbeteren om een geschiedenisexamen ook goed te kunnen maken. Zoals ik zelf ook al vermoedde, naar aanleiding van het vooronderzoek, besteden geschiedenisdocenten weinig aandacht aan schrijfdidactiek.⁹ En dat terwijl docenten aangeven dat antwoorden van leerlingen vaak onsamenhangend zijn en een gebrek aan structuur hebben. Hierdoor schiet ook historisch redeneren tekort, terwijl dat een vereiste vaardigheid is op het examen. Ondanks docenten deze gebreken dus in grote mate aangeven, wordt er in lessen weinig aandacht besteed aan het schrijfproces; het gaat vooral over het eindproces: het antwoord zelf dus. In sommige gevallen lijken geschiedenisdocenten te vergeten dat hun vak verder reikt dan het verklaren van het verleden en gaan er vaak (onbewust) vanuit dat leerlingen wel leren schrijven bij Nederlands.¹⁰

2.1.1 Schrijfvaardigheid

Taal lijkt dus een ondergeschoven kindje in het geschiedenisonderwijs te zijn, terwijl het juist zo essentieel is voor de toetsing van het vak geschiedenis. Het bewust zijn van taal in je vak en dit onderwijzen in je lessen wordt taalgericht vakonderwijs genoemd.¹¹ Taalgericht vakonderwijs wordt door Jannet van Drie gedefinieerd als een benadering waarbij er expliciet aandacht is voor taalvaardigheid van leerlingen *binnen* een vak.¹² Dat gaat dus verder dan een taalvak zoals Engels of Nederlands onderwijzen. In de bundel die Van Drie heeft gepubliceerd over taalgericht vakonderwijs binnen de mens- en maatschappijvakken beschrijft ze het belang van taalonderwijs in de mens- en maatschappijvakken en laat zien hoe docenten kunnen werken met taalgericht vakonderwijs.¹³ Niet alleen bij geschiedenis is taal een probleem, maar ook bij andere mens- en maatschappijvakken als aardrijkskunde en economie vallen de resultaten tegen. De vakken verschillen inhoudelijk wel grotendeels, maar bestuderen wel alle drie de mens in haar leefwereld die met vakspecifieke begrippen moet worden beschreven, verklaard en vergeleken. Een leerling kan alleen een conclusie trekken na het afwegen van verschillende argumenten en bewijzen en de aanvaardbaarheid van deze conclusies ligt vooral aan de manier

---

⁹ Jannet van Drie, Martine Braaksma en Carla van Boxtel, "Beter schrijven bij geschiedenis: Effecten van schrijfinstructie op algemene tekstkwaliteit en historisch redeneren", *Levende Talen Magazine* 15 (2014) 3, 3-14, aldaar 3.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Maaïke Hajer en Theun Meestringa, *Handboek taalgericht vakonderwijs* (Bussum, 2004).

¹² Jannet van Drie, *Taalgericht onderwijs in de mens- en maatschappijvakken: een handreiking voor opleiders en docenten* (Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken, 2012) 6.

¹³ Jannet van Drie, *Taalgericht onderwijs in de mens- en maatschappijvakken*, 1.

waarop een leerling argumenten gebruikt om zijn/haar standpunt te onderbouwen.¹⁴ Leerlingen moeten, om goede resultaten te halen in de gammavakken, dus goed zijn in lezen van teksten en bronnen, hoofd- en bijzaken kunnen onderscheiden en goed hun argumenten kunnen formuleren. Vooral het laatstgenoemde, het formuleren, is een groot probleem bij leerlingen.¹⁵ Er wordt bij het schrijven van antwoorden op toetsvragen vaak niet in hele zinnen geantwoord, maar in losse kreten en of in onsamenhangende zinnen met weinig structuur. Hierdoor worden er veel punten misgelopen en blijven de cijfers van leerlingen laag. Dit sluit tevens aan bij de analyse van Kleio die eerder is genoemd: leerlingen gebruiken dikwijls heel andere woorden en zinsstructuren dan in het antwoordmodel geformuleerd staat. Oftewel, leerlingen beheersen de taal die van ze gevraagd wordt bij geschiedenis, de vaktaal, niet.

Goed kunnen schrijven loont, want in het onderzoek van Gibbons komt naar voren dat leerlingen die goed kunnen schrijven ook beter zijn in het omgaan met teksten. Deze leerlingen begrijpen wat het doel is van teksten; hoe ze taal moeten gebruiken om het geschikt te maken voor het betreffende publiek; begrijpen hoe ze een tekst moeten organiseren en weten dat er verschillende soorten teksten met verschillende doelen zijn.¹⁶ Leerlingen die een zwakkere schrijfvaardigheid hebben, hebben vaak juist aandacht voor mechanische aspecten van een tekst, zoals spelling. De teksten van zulke leerlingen lezen eerder als gesproken tekst en missen structuur. Dit zijn dikwijls de leerlingen die hun antwoorden formuleren op toetsen als losse zinsdelen, in plaats van volzinnen. Ze maken hun redeneringen niet af en blijven vaag. Wat het extra moeilijk maakt voor zwakkere leerlingen, volgens Van Drie, is dat op het eindexamen geschiedenis veel termen worden gebruikt die heel erg op elkaar lijken.¹⁷ Hierbij kan men denken aan instructies voor een antwoord als ‘verklaar’, ‘geef aan’ en ‘toon aan’, maar ook het verschil tussen ‘reden’, ‘oorzaak’ of ‘motief’. Leerlingen die goed kunnen schrijven begrijpen deze verschillen over het algemeen een stuk beter.¹⁸ In het geval van examens betekent dit ook dat deze leerlingen dus weten hoe ze taal in moeten zetten om goed antwoord te geven op de gestelde vraag.

Het is duidelijk dat de schrijfvaardigheid een groot probleem kan vormen bij leerlingen voor het vak geschiedenis. Maar hoe kan je als docent dan actief inzetten op het verbeteren van schrijfvaardigheid? Taalgericht vakonderwijs is volgens Van Drie de oplossing hiervoor. Om dit succesvol toe te passen, moet een les voldoen aan drie eisen: taaldoelen moeten expliciet worden gesteld, er moeten genoeg interactiemogelijkheden in de les zijn en de nodige taalsteun moet worden geboden.¹⁹ Graham en Perin vullen dit aan met een andere suggestie: een docent moet schrijfinstructie expliciet aanbieden met het maken van een schrijfplan en het verschaffen van gerichte feedback.²⁰ Belangrijk om hierbij te vermelden is dat feedback niet per sé van de docent hoeft te komen, maar ook door medeleerlingen gegeven kan worden. Eigenlijk heeft dit

---

¹⁴ Van Drie, *Taalgericht onderwijs*, 14-16.

¹⁵ Van Drie, 5.

¹⁶ Pauline Gibbons, *Learning in the challenge zone. English learning, academic literacy and thinking* (Portsmouth, 2009).

¹⁷ Van Drie, 28.

¹⁸ Van Drie, *Taalgericht onderwijs*, 27.

¹⁹ Ibidem, 1.

²⁰ Steve Graham en Dolores Perin, “A meta-analysis of writing instruction for adolescent students”. *Journal of Educational Psychology* 99 (2007) 3, 445-476, aldaar 447.

juist de voorkeur, omdat leerlingen zich dan in gaan leven in een docent en meer inzicht krijgen in waar een goed antwoord wel of juist niet aan moet voldoen. Van Drie brengt daarbij nog de ‘schrijven om te leren’ benadering als oplossing voor het schrijfprobleem.²¹ Docenten gaan er bij deze benadering vanuit dat leerlingen actief met het onderwerp bezig moeten zijn om erover te kunnen schrijven. Dat houdt in dat leerlingen verbanden zien tussen begrippen en ideeën en dat ze begrippen in een nieuwe structuur moeten plaatsen. Op het Nederlandse voortgezet onderwijs wordt weinig gedaan met schrijven, buiten het schrijven op toetsen. De meeste scholen hebben wel een zogeheten ‘praktische opdracht’, waar leerlingen in de vierde of vijfde klas een werkstuk moeten schrijven over een historisch onderwerp, maar verdere schrijfp opdrachten blijven gering. Er is weinig schrijfondersteuning tijdens het proces en bij het vak Nederlands wordt vaak niet ingezet op het gegeven dat schrijftechnieken vakoverstijgend inzetbaar zijn en dus ook ingezet kunnen worden bij andere vakken.

2.1.2 Begripsvorming

Volgens van Drie kan er verder ook nog actief ingezet worden op taalgericht vakonderwijs bij geschiedenis door nadrukkelijk aandacht te besteden aan begripsvorming. Van Boxtel bevestigt dit en stelt dat begrippen belangrijk zijn voor het aanleren van vaktaal binnen geschiedenis omdat het geschiedenisonderwijs sterk conceptueel van aard is.²² Dat wil zeggen dat beschrijving en interpretatie van de geschiedenis slechts plaats kan vinden met het gebruik van andere historische begrippen. Dat betekent ook dat het moeilijk is om leerlingen dit aan te leren. Woorden als ‘democratie’, ‘communisme’ en ‘republiek’ zijn voorbeelden van begrippen die andere historische begrippen nodig hebben om het begrip zelf te begrijpen. In het geval van communisme is dat bijvoorbeeld proletariaat en bourgeoisie, productiemiddelen en klassenstrijd. Met andere woorden, historische begrippen omvatten veel complexe conceptuele en relationele kennis.²³ Geschiedenis is bovendien een vak waar de begrippen abstract en ontastbaar zijn en dus slecht visueel voor te stellen: een begrip als republiek is moeilijk voor ogen te halen.²⁴ Het vereist veel taalvaardigheid van een leerling om zich zo’n begrip eigen te maken. Andere begrippen verschillen weer per tijdvak. Zo betekent ‘liberalisme’ in de achttiende eeuw wat anders dan in de eenentwintigste eeuw en slavernij heeft een andere betekenis in de oudheid dan in de zeventiende en achttiende eeuw. Bovendien is er over de definitie van historische begrippen niet altijd consensus onder geschiedenisdocenten.²⁵ Fascisme is hierbij een goed voorbeeld van een begrip dat op meerdere manieren gedefinieerd worden. Dit betekent dat leerling een goed begrip van taal moet hebben om goed te kunnen werken met historische begrippen en ze te gebruiken om gebeurtenissen te vergelijken en verklaren.

Om leerlingen begrippen te laten leren is het belangrijk om te weten dat er twee soorten begrippen te onderscheiden zijn: structuurbegrippen (ook wel methodologische begrippen) en historische begrippen.²⁶ Structuurbegrippen hebben te maken met de beoefening van het vak

---

²¹ Van Drie, *Taalgericht vakonderwijs in de mens- en maatschappijvakken*, 26.

²² Carla van Boxtel, “De complexiteit van begripsontwikkeling”, *Kleio* 2 (1995), 11-15, aldaar 13.

²³ Van Boxtel, “de complexiteit van begripsontwikkeling” 12.

²⁴ Van Drie, *Taalgericht vakonderwijs*, 13-14.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Van Boxtel, “De complexiteit van begripsontwikkeling”, 14.

geschiedenis. Hierbij kan men denken aan begrippen als oorzaak, gevolg, bron, continuïteit en subjectiviteit. Historische begrippen zijn vakinhoudelijker van aard en duiden een historische inhoud aan. Dit kunnen zowel periodes, stromingen als verschijnselen omvatten. Voorbeelden hiervan zijn renaissance, de middeleeuwen of ontdekkingsreizen. Pas als een leerling zowel kan omgaan met historische begrippen als structuurbegrippen, kan een leerling juiste analyses maken. Door historische begrippen op de juiste wijze in de juiste context te plaatsen, kunnen historische (én actuele) situaties worden beschreven, geïnterpreteerd en geëvalueerd worden. Het is dus van belang om zowel in te zetten op historische begrippen als structuurbegrippen in de lessen.

Ook kan je als docent inzetten op begrippen en signaalwoorden die je kan gebruiken om ontwikkelingen te verklaren en beschrijven en leerlingen bewust te maken van verschillende soorten tekstgenres die het vak kent. Op deze wijze kunnen docenten leerlingen "inwijden" in de vaktaal van geschiedenis, waardoor ze deze taal beter kunnen toepassen en gebruiken. Dit wordt ook wel genre-didactiek genoemd: een benadering die ervan uit gaat dat te schrijven teksten in een specifieke vorm of genre gegoten moet worden binnen het vak.²⁷ Teksten worden ingedeeld in genrefamilies, die op hun beurt worden onderverdeeld in afzonderlijke genres. Elk vak is afhankelijk van verschillende soorten vakspecifieke denk- en redeneerwijzen, en dus ook van schrijfwijzen. Concrete voorbeelden zijn een rapportage van een experiment bij scheikunde, een adviesverslag bij economie of in het geval van geschiedenis een betoog of een beschouwende tekst. Onderzoek, van bijvoorbeeld Gibbons en van Hajer & Meestringa, laat zien dat aandacht voor genre-didactiek kan helpen bij het schrijven.²⁸ Binnen genre-didactiek wordt vaak gebruik gemaakt van de Teaching and Learning Cycle van Rothery.²⁹ Dit stappenplan is als volgt:

1. Ontwikkelen van inhoud, verdieping van de stof en ontwikkelen van inzicht;
2. Analyseren van voorbeeldteksten met aandacht voor structuur;
3. Samen met de leerlingen schrijven, met aandacht voor voordoen en nadoen;
4. Zelfstandig schrijven.³⁰

Maaïke Hajer en Theun Meestringa, die zich specialiseren in taalgericht onderwijs, bieden weer een andere benadering voor het verbeteren van taalvaardigheid.³¹ Ook zij zijn van mening dat er te weinig aandacht is voor het verschil in taalniveau tussen leerlingen en om hiermee om te gaan gaan zij uit van wat ze *Content-based Approach* noemen: het inzicht dat taalverwerking een natuurlijk proces is, waarin leerlingen de taal verwerken en verwerven doordat ze willen communiceren. Door te lezen, spreken, schrijven en luisteren ontwikkelt een leerling de taal die bij een vak hoort, alsook de conceptuele structuren. Op toetsen wordt dan naast inzicht ook

---

²⁷ Van Drie, *Taalgericht vakonderwijs in de mens- en maatschappijvakken*, 28-30.

²⁸ Pauline Gibbons, *Learning in the challenge zone*.

Maaïke Hajer en Theun Meestringa, *Handboek taalgericht vakonderwijs* (Bussum, 2011).

²⁹ Van Drie, *Taalgericht vakonderwijs*, 29.

³⁰ Joan Rothery, *Exploring Literacy in School English*. (Sydney, 1994).

³¹ Maaïke Hajer en Theun Meestringa, "Taalgericht vakonderwijs, een nieuwe impuls voor taalbeleid" *Levende Talen Tijdschrift* 1 (2000) 34-42, aldaar 34.

taalvaardigheid getoetst en in de les worden taaldoelen ook meegenomen als leerdoel en vervlochten met vakspecifieke leerdoelen.³²

2.1.3 Leesvaardigheid

Het is ondertussen duidelijk dat het schoolvak geschiedenis een groot beroep doet op de schrijfvaardigheid van leerlingen, maar ook de leesvaardigheid van leerlingen wordt op de proef gesteld. In examens zitten soms tot wel vijftien bronnen en ook het leren van de stof vereist veel leeswerk. Ook wordt geschiedenis gekenmerkt door een hoge informatiedichtheid in teksten die leerlingen moeten lezen.³³ Er wordt gebruik gemaakt van verschillende teksttypes, zoals leerteksten, bronnen en onderschriften en er zijn veel verschillende soorten woorden aanwezig in een tekst. Dat wil zeggen dat leerlingen dus een grote woordenschat moeten hebben om teksten volledig te begrijpen. Vernooij, Vollenbroek en van der Hoogt geven aan verschillende factoren een rol zijn bij het goed lezen van teksten: vloeiend lezen, woordenschat en kennis van de wereld.³⁴ Expliciet aandacht geven aan de leesstrategieën is dus van belang bij de lessen geschiedenis. Het inzetten van leesstrategieën moet niet gezien worden als doel, maar als middel voor het eigen kunnen maken van historische bronnen en teksten. De docent kan hiermee werken door gebruik te maken van *modeling*.³⁵ Dit bestaat uit 4 stappen: de leraar doet de strategie voor, de leraar vertoont het denkgedrag dat bij de strategie past, de leerlingen krijgen een observatieopdracht om te oefenen en ten slotte wordt dit nabesproken.³⁶ De focus op leesvaardigheid moet bij schrijven en formuleren niet vergeten worden. Als leerlingen niet de middelen en vaardigheden bezitten om een bron goed te kunnen begrijpen analyseren, wordt een goed antwoord formuleren op basis van de bronnen vrijwel onmogelijk.

2.2 Historisch redeneren

Historisch redeneren betekent volgens vakdidactici Jannet van Drie en Carla van Boxtel dat leerlingen geschiedenis *begrijpen*, en hiermee ook de wereld en de samenleving om hen heen.³⁷ Leerlingen kunnen historische begrippen, fenomenen en ontwikkelingen interpreteren, in context plaatsen en hiermee ook verbanden zien met het heden, door middel van historisch redeneren. Historisch redeneren betekent ook dat leerlingen een mening kunnen beargumenteren. Deze vaardigheden worden bovendien gezien als een vereiste voor het deelnemen als een kritische burger in een democratische samenleving.³⁸ Dit is allemaal echter pas mogelijk als leerlingen het juiste taalniveau hebben en de vaardigheden om dit correct toe te passen op toetsen.³⁹ Historisch redeneren is bovendien een eindterm van het vak

---

³² Hajer en Meestringa, *Taalgericht vakonderwijs*, 37.

³³ Brenda Stam en Jannet van Drie. *Talige dimensies van het geschiedenisonderwijs. Een casestudy* (Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken, 2012) 5.

³⁴ Kees Vernooij, Richard Vollenbroek en Trees van der Hoogt, *Opbrengstgericht werken: vlot en vloeiend lezen* (Apeldoorn, 2012).

³⁵ Stam en Van Drie, *Talige dimensies*, 20.

³⁶ Ann Palinscar en Annemarie Brown, "Reciprocal teaching of comprehension-fostering and comprehension-monitoring activities" *Cognition and Instruction* 1 (1984) 2, 117–175, aldaar 120.

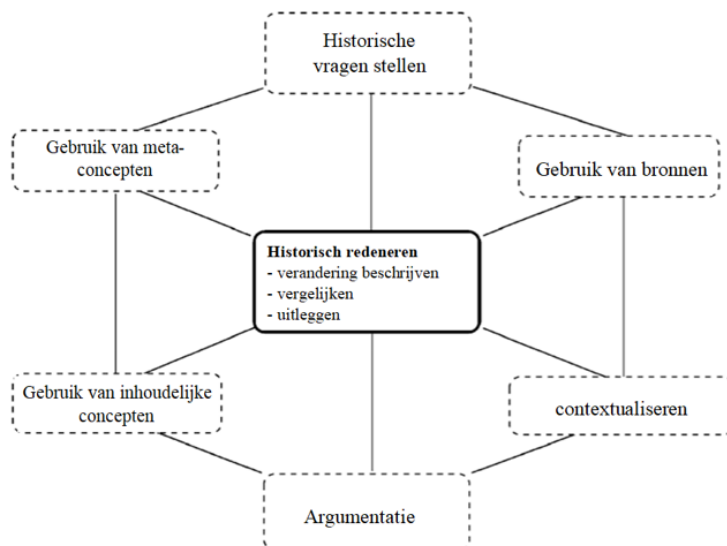
³⁷ Jannet van Drie en Carla van Boxtel, "Historical Reasoning: Towards a Framework for Analyzing Students' Reasoning about the Past" *Educational Psychology Review* 20 (juni 2008) 87–110, aldaar 89.

³⁸ A. Rosa et al. "Uses of historical knowledge: An exploration of the construction of professional identity in students of psychology" In: *Learning and reasoning in history* (Londen, 1998) 61-78.

³⁹ Van Drie, *Taalgericht vakonderwijs*.

geschiedenis, opgesteld door het College van Toetsing en Examens (CvTE).⁴⁰ Domein A, historisch besef, formuleert wat een leerling in vwo 6 moet kunnen. Zo wordt er verwacht dat een leerling in historische processen de samenhang tussen verandering en continuïteit kan beschrijven, verklaringen kan geven voor historische gebeurtenissen, bruikbare informatie uit een bron kan verwerven en rekening houden met tijd- en plaatsgebondenheid.⁴¹ Om deze vaardigheden te beheersen, moet een leerling dus wel in staat zijn om dat goed op te schrijven. Dat betekent dat hij of zij de juiste vocabulaire moet hebben en de juiste vaardigheden om goed te formuleren. Anders gezegd, een hoog taalniveau is een vereiste van historisch redeneren.

Figuur 1: componenten van historisch redeneren naar het model van Van Drie en Van Boxtel.

Over de definitie van historisch redeneren heerst echter geen volledige consensus. Wel is duidelijk dat er met historisch redeneren bedoeld wordt dat leerlingen geschiedenis begrijpen en kunnen interpreteren. Seixas heeft het bijvoorbeeld over historische competentie.⁴² Dit betekent volgens hem dat leerlingen beschikken over competenties die nodig zijn om historische informatie toe te kunnen passen te gebruiken. Hij heeft componenten opgesteld die hieronder vallen: het stellen van historische vragen, het werken met historische methoden, het gebruiken van historische concepten en het ontwikkelen van levensoriëntatie. Een andere visie op historisch redeneren is die van Leinhardt. Zij ziet dat historisch redeneren het proces is waarbij feiten en concepten worden gebruikt om een interpretatieve historische casus te kunnen bouwen.⁴³ Het onderzoek van Rouet gaat enkel in op het kunnen gebruiken en kunnen werken met bronnen en bewijs en Carretero's onderzoek richt zich op het kunnen uitleggen van historische gebeurtenissen.⁴⁴ Van Drie en Boxtel zien historisch redeneren meer als een hele

⁴⁰ College voor Toetsing en Examens (CvTE), "Examenprogramma geschiedenis VWO" geraadpleegd via <https://www.examenblad.nl/examenstof/geschiedenis-vwo-2/2021/vwo/f=/Examenprogrammas%20geschiedenis%20vwo.pdf>

⁴¹ Van Drie en Van Boxtel, "Historical Reasoning", 87.

⁴² Peter Seixas, "Historical Consciousness and Historical Thinking", in: Mario Carretero et al., *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education* (Londen, 2017) 59-72, aldaar 63-65.

⁴³ G. Leinhardt et al., *Teaching and learning in history* (New Jersey, 1994).

⁴⁴ J. Rouet et al. "Using multiple sources of evidence to reason about history" *Journal of Educational Psychology* 88 (1996) 478-493, aldaar 479.

reeks van samenhangende activiteiten, net als Seixas doet. Dit hebben zij samengevat in een schema (zie figuur 2). Zoals de eindtermen beschrijven, komt het erop neer dat leerlingen om kunnen gaan met verandering en continuïteit, standplaatsgebondenheid, verklaringen kunnen geven voor historische ontwikkelingen en met bronnen kunnen werken. Seixas gebruikt dus grofweg dezelfde componenten als van Boxtel en van Drie, maar ziet ze breder. Zo maakt hij geen onderscheid tussen historische en methodologische begrippen en ziet hij argumenteren en het gebruik van bronmateriaal ook als een component. De componenten van het model van Van Drie en Van Boxtel zijn wat praktischer en lijken hierdoor beter aan te sluiten bij het centraal examen en dus het ontwerpen van een examentraining. Vooral het gebruik van bronnen, contextualiseren, het gebruik van methodologische concepten en argumentatie zijn van belang voor het examen. De twee laatstgenoemde componenten sluiten dan ook weer meteen aan bij de taalvaardigheid van een leerling, waardoor het belangrijk is dat hierbij ook wordt ingegaan op taalgericht vakonderwijs. Dat zal hieronder verder toegelicht worden.

2.3 Ontwerpcriteria

Uit het theoretisch kader is dus naar voren gekomen dat de examentraining moet voldoen aan verschillende ontwerpcriteria. Het theoretisch kader bestaat grofweg uit twee onderdelen die toegepast moeten worden op de ontwerpcriteria en het ontwerpen van een examentraining: taalgericht vakonderwijs en historisch redeneren. Deze gebieden zouden moeten bijdragen aan de ontwikkeling van een succesvolle examentraining.

Bij taalgericht vakonderwijs zijn er veel benaderingen in de literatuur te vinden over wat een docent kan doen om actief in te zetten op het verbeteren van taalvaardigheid, en daarmee dus ook de schrijfvaardigheid en formuleren. Als een docent taalgericht onderwijs in zijn of haar les wil verwerken zijn er vier elementen nodig: taaldoelen worden expliciet gesteld, er wordt schrijfinstructie gegeven; leerlingen krijgen feedback op hun antwoorden en de docent zet in op het ontwikkelen van begripsvorming.

Bij historisch redeneren moet vooral rekening worden gehouden met het gebruik van bronnen, contextualiseren en argumentatie. Leerlingen zijn in staat tot historisch redeneren als ze veranderingen kunnen beschrijven, kunnen vergelijken en kunnen uitleggen. Dit komt ook overeen met de gestelde eindtermen door het CvTE.

Concreet geformuleerd moet de examentraining dus voldoen uit de volgende ontwerpcriteria:

1. Taaldoelen moeten expliciet worden gesteld;
2. Er wordt schrijfinstructie gegeven;
3. Leerlingen krijgen feedback op hun antwoorden van zowel de docent als medeleerlingen;
4. De docent zet actief in op het ontwikkelen van begripsvorming;
5. Historisch redeneren moet aangeleerd worden door leerlingen actief aan het werk te zetten met bronnen, en het aanleren van contextualiseren en argumenteren.

Mario Carretero et al. "Explaining historical events" *International Journal of Educational Research* 27 (1997) 245-254, aldaar 247.

3. Onderzoeksmethode

Het onderzoek is, zoals eerder in de inleiding aangegeven, een ontwerponderzoek. Dit type onderzoek is vooral geschikt voor het ontwikkelen van een oplossing voor een bestaand onderwijsprobleem.⁴⁵ De definitie van ontwerponderzoek formuleert van den Akker als “een systematische benadering van (onderwijs)problemen, waarin door middel van geïntegreerde ontwerp- en onderzoeksactiviteiten een tweeledig doel wordt nagestreefd: praktijkverbetering en kennisgroei”.⁴⁶ De moeite die leerlingen hebben met formuleren van goede antwoorden op hun examen kan hier benaderd worden als het onderwijsprobleem. Middels een ontwerponderzoek wil ik onderzoeken of taalgericht vakonderwijs ook echt een middel is wat ervoor kan zorgen dat het formuleren en dus historisch redeneren van leerlingen verbetert. Ik kan dan zelf een examentraining ontwerpen waarbij taalgericht vakonderwijs centraal staat en dit bovendien testen bij leerlingen en voorleggen aan docenten en experts. Het ontwerpen zal bestaan uit vier fases, die ik hieronder zal toelichten.

3.1 Fases van het ontwerp

3.1.1 Fase 1

De eerste fase bestaat uit het vooronderzoek dat ik heb uitgevoerd in het voorjaar van 2020. In dit onderzoek concludeerde ik dat het taalgebruik van leerlingen op examens niet aansloot bij het correctievoorschrift van Cito en leerlingen dus de vaktaal niet goed (genoeg) beheersen.⁴⁷

3.1.2 Fase 2

Op basis van de resultaten en conclusie van het vooronderzoek ben ik begonnen met de tweede fase: het maken van het eerste ontwerp van dit onderzoek. Ik maak twee versies van het ontwerp: een ontwerp voor het examen van het schooljaar 2020-2021 en een ontwerp voor de vernieuwde historische context die vanaf 2021-2022 geëxamineerd gaat worden. De reden hiervoor is dat dit schooljaar de oude historische context nog getoetst wordt. Dat houdt dat de leerlingen een training moeten krijgen die aansluit bij de examenstof die zij getoetst krijgen. Het betekent ook dat ik de examentraining die over de nieuwe historische context gaat in dit onderzoek niet uit kan voeren. Dat is echter niet problematisch voor het onderzoek, omdat de ontwerpen vooral verschillen in het tweede, inhoudelijke deel. Het eerste deel is eigenlijk het belangrijkste deel van het ontwerp, omdat in dit gedeelte de ontwerpcriteria het meeste naar voren komen en het zich focust op wat leerlingen kunnen doen om ervoor te zorgen dat ze betere antwoorden kunnen formuleren op examenvragen. Dit onderdeel is in beide ontwerpen hetzelfde. In deze fase voer ik het ontwerp uit in een klas die in de rest van dit onderzoek klas A zal worden genoemd, in verband met de leesbaarheid.

Een week na de eerste uitvoering hebben de leerlingen uit deze klas een schoolexamen over de historische context Verlichting. Dat betekent dat ze de afgelopen weken al volop bezig zijn geweest met het onderwerp en goed voorbereid zijn. Door gebrek aan tijd, wordt de examentraining slechts gedeeltelijk uitgevoerd. Het deel van de examentraining die gaat over

---

⁴⁵ Ellen van den Berg, “Ontwerponderzoek in vogelvlucht” *Tijdschrift voor lerarenopleiders* 29 (2008) 4, 20-26, aldaar 20.

⁴⁶ Jan van den Akker et al., *Educational design research*, (Londen, 2006).

⁴⁷ Britt Rietvelt, “Examentraining historische context Britse Rijk, vakdidactisch ontwerponderzoek”.

de inhoud van de historische context wordt hierdoor overgeslagen. Dat onderdeel is namelijk minder van belang voor de resultaten van dit onderzoek. Direct na de examentraining wordt de leerlingen een vragenlijst voorgelegd.

3.1.3 Fase 3

Na het afnemen van de vragenlijst start de derde fase. Hierin verwerk ik de feedback van de leerlingen om een herontwerp te maken. Ook heb ik in deze fase feedback gevraagd aan twee medestudenten van de Educatieve Master aan de Universiteit Utrecht en twee eerstegraads docenten van College de Heemlanden. De docenten waren allebei aanwezig bij de examentraining.

Dit herontwerp voer ik opnieuw uit, bij een andere zesde klas, die ik zal aanduiden als klas B. Dit vindt plaats in april 2021, vlak voor de centrale examens. Het initiële plan was om de gehele examentraining uit te voeren bij deze klas, maar door onverwachte roosterwijzigingen (die te maken hebben met onvoorziene coronamaatregelen), kon ik dit uiteindelijk ook slechts gedeeltelijk uitvoeren. De beginsituatie van deze klas is iets anders, omdat ze sinds het begin van het schooljaar niet bezig zijn geweest met deze historische context. Hierdoor verwacht ik dat de leerlingen iets meer moeite gaan hebben met het oefenen van de vragen. Ook deze klas krijgt een vragenlijst over de examentraining, die ze direct na de examentraining invullen. Hun eigen docent is aanwezig om de examentraining te observeren en om het ontwerp van feedback te voorzien. Ten slotte maak ik zelf aantekeningen in de vorm van een logboek van hoe de examentraining verloopt.

3.1.4 Fase 4

Bij de vierde en laatste fase leg ik het ontwerp voor aan experts op het gebied van taalgericht vakonderwijs, Jannet van Drie en Maaïke Hajer. Zoals in het theoretisch kader ook te lezen is, zijn zij beiden expert op het gebied van taalgericht vakonderwijs. Jannet van Drie is vakdidacticus geschiedenis verbonden aan de Universiteit van Amsterdam en houdt zich bezig met historisch redeneren, schrijfdidactiek en taalgericht vakonderwijs binnen geschiedenis (en andere mens- en maatschappijvakken). Maaïke Hajer is lector Meertaligheid en Onderwijs aan de Hogeschool Utrecht en doet onderzoek naar hoe leraren vakspecifieke taalvaardigheid in hun didactiek kunnen integreren. Uiteindelijk gaat het ontwerp er om of taalgericht vakonderwijs toegepast wordt in het ontwerp en daarmee ook behaald wordt. Docenten en medestudenten kunnen inhoudelijk feedback geven, maar focussen vooral op inhoud en vakdidactiek, in plaats van de toepassing op taalgericht vakonderwijs. Om deze reden wordt in de laatste fase de feedback van experts op het gebied van taalgericht onderwijs verwerkt en komt er hiermee een laatste versie van het ontwerp.

3.2 Onderzoekscontext: informatie over de school

Het ontwerp voor de oude historische context Verlichting zal dus, zoals hierboven ook beschreven, tweemaal uitgevoerd worden in twee verschillende zesde klassen op College de Heemlanden. Deze school biedt in Houten havo, atheneum en atheneum-plus aan en profileert zich als een open oecumenische school. Dit houdt in dat leerlingen openbaar onderwijs aangeboden krijgen, met ruimte voor verschillende religies en levensvisies.

Er is een redelijk homogene samenstelling van leerlingen: de meeste leerlingen hebben een autochtone afkomst en komen uit redelijk hoogopgeleide gezinnen. Hierdoor zijn er bij de meeste leerlingen weinig taalproblemen en lopen docenten er over het algemeen niet tegenaan dat leerlingen het Nederlands niet goed beheersen. Ook worden er in de periode april-mei meer examentrainingen aangeboden. De leerlingen zijn dus bekend met het fenomeen examentraining.

De docenten die feedback hebben gegeven zijn vanwege privacyredenen niet bij hun naam genoemd. De feedback van de leerlingen is ook anoniem afgenomen.

3.3 Verzameling feedback

Op basis van de ontwerpcriteria heb ik een feedbackformulier opgesteld, die ik voor heb gelegd aan de docenten, studenten en experts (zie bijlage 2). De vragenlijst voor de medestudenten, de docenten en de experts is gebaseerd op de ontwerpcriteria, omdat ik met dit onderzoek wil onderzoeken of deze ontwerpcriteria bijdragen aan het behalen van de eindtermen van het vak geschiedenis.

De vragenlijst voor leerlingen is gebaseerd op de leerdoelen die gesteld zijn. De leerlingen heb ik bewust een andere vragenlijst voorgelegd omdat taalgericht vakonderwijs voor leerlingen niet een concreet concept is. Hierdoor heb ik bij hen heb ik meer gevraagd naar hun beleving tijdens de examentraining en wat hun algehele ervaring was. Hierbij heb ik de vragen wel gefocust op wat ze geleerd hebben over het formuleren van antwoorden en het begrijpen van examenvragen. Op deze manier sluit de vragenlijst toch op een impliciete manier aan bij de ontwerpcriteria. De leerlingen konden een score geven op een schaal van 1 tot 10, met uitzondering op de laatste vraag. Dat is een open vraag waar ik vraag naar waar de leerlingen het meeste over hebben opgestoken, zodat ik kan controleren of dat aansluit bij de doelen van taalgericht vakonderwijs.

Ik heb de vragenlijst twee keer afgenomen, waarbij de enquête voor de tweede uitvoering iets is verscherpt. Bij de tweede afname is een vraag toegevoegd over historische begrippen, zodat de vragen toch beter aansluiten bij de ontwerpcriteria. Ook heb ik een open vraag toegevoegd, zodat leerlingen ook in hun eigen woorden kunnen aangeven waar ze het meest van hebben geleerd. Op deze manier kan ik nagaan of dat ook aansluit bij taalgerichte leerdoelen.

4. Verantwoording ontwerp

4.1 Verantwoording oefenvragen

Het eerste deel van de examentraining maakt gebruik van de zeven examenvragen die ik heb opgesteld vanuit mijn vooronderzoek. Deze vragen heb ik zelf ontworpen. Ik heb voor het ontwerpen van de vragen zoveel mogelijk de structuur van het landelijke eindexamen over proberen te nemen. Dit heb ik op basis gedaan van mijn eerdere bevindingen tijdens het vooronderzoek en mijn eigen kennis en ervaring met onder andere het geven van examentrainingen en reguliere lessen. Tijdens het vooronderzoek heb ik een analyse gemaakt van alle havo en vwo-examens sinds 2015. Hierdoor heb ik onder andere zeven verschillende vraagsoorten opgesteld en heb ik een duidelijk beeld ontwikkeld van wat voor soort vragen gesteld worden op de examens.⁴⁸ Mijn eigen ervaring berust dus niet zozeer op een methode, maar meer op het zogeheten ‘tacit knowledge’. Dit is kennis die docenten opdoen vanuit persoonlijke ervaringen, intuïtie en gevoel en die daardoor moeilijk op te schrijven of uit te leggen valt.⁴⁹ Het ontwerp van de oude historische context en de nieuwe verschillen hier alleen in dat er gebruik wordt gemaakt van vragen over andere onderwerpen of gebeurtenissen.

Hieronder zal het ontwerp worden verantwoord aan de hand van de ontwerpcriteria. Voor de leesbaarheid van dit deel zullen de dia’s die genoemd worden refereren naar de dia’s in de laatste versie van de nieuwe historische context.

4.2 Verantwoording ontwerpcriteria

Het stellen van taaldoelen

In het begin van de examentraining zien leerlingen welke leerdoelen behaald gaan worden. Een aantal hiervan bestaat ook uit taaldoelen. De leerdoelen zijn als volgt:

1. Je kent de begrippen die gebruikt worden op het examen;
2. Je kent de historische begrippen die binnen de historische context gebruikt worden;
3. Je begrijpt het taalgebruik van het examen beter;
4. Je weet hoe je een goed antwoord moet formuleren en welke elementen een goed antwoord bevat;
5. Je kent voor elke soort examenvraag het juiste stappenplan;
6. Je weet wat voor soort vragen je kan verwachten op het examen;
7. Je kent de verplichte voorbeelden binnen de historische context;
8. Je kan onderscheid maken in de zeven verschillende soort examenvragen.

Dit zijn acht doelen, waarvan de eerste vier doelen taaldoelen zijn. Leerlingen zullen misschien niet direct deze doelen zien als doelen die bedoeld zijn om hun taalvaardigheid te verbeteren, maar het zijn wel leerdoelen die te maken hebben met het beter inzetten van de vaktaal door leerlingen. Door het expliciet maken van deze doelen weten leerlingen waar ze in de examentraining aan gaan werken.

---

⁴⁸ Britt Rietvelt, “Examentraining historische context Britse Rijk, vakdidactisch ontwerponderzoek”.

⁴⁹ Jana Kratka, “Tacit Knowledge in Stories of Expert Teachers” *Procedia Journal of Social and Behavioral Sciences* 171 (2015) 837-846, aldaar 838.

Het geven van schrijfinstructie

Op verschillende dia's in het ontwerp wordt schrijfinstructie gegeven. Op dia 9 tot en met 11 met als titel 'Antwoorden formuleren' wordt concreet uitgelegd wat een leerling wel en niet moet doen om een goed antwoord te formuleren. Dit omvat praktische tips als 'verwerk historische begrippen in je antwoord', maar ook suggesties over het gebruik van signaalwoorden die ze kunnen inzetten om goede verbanden aan te geven in hun antwoorden. Op dia 16 krijgen leerlingen een voorbeeld van twee antwoorden, waar zij zelf moeten beargumenteren welk antwoord beter is en waarom. Bovendien wordt er per soort examenvraag een instructie gegeven welke elementen in een goed antwoord moeten zitten. Bij elk voorbeeldantwoord wordt ook expliciet aangegeven waarom het antwoord zo geformuleerd is, welke signaalwoorden het correctievoorschrift bevat en welk verband een antwoord kent.

Leerlingen krijgen feedback op hun antwoorden

Het is de bedoeling dat in een volledige examentraining leerlingen feedback krijgen van de docent of van hun medeleerlingen. In mijn eigen uitvoering is daar geen tijd voor, maar mochten andere docenten gebruik maken van de examentraining en wel de tijd hebben, is dit zeker de bedoeling. Een docent kan dus zelf beslissen hoe hij of zij dit invult. Zo kan een docent geschreven feedback geven op de oefenvragen, of klassikale feedback op de oefenvragen vanuit het ontwerp zelf. In het ontwerp zelf worden ook enkele suggesties gegeven. Zo staat er in dia 25 dat leerlingen hun antwoorden met elkaar moeten uitwisselen en het antwoord van hun buurman of buurvrouw na moeten kijken. Zoals ook benoemd in het theoretisch kader, is het krijgen van peerfeedback heel effectief voor het leren formuleren, omdat leerlingen in de huid van een docent kruipen en kritischer worden in wat ze in een antwoord willen zien. Dit helpt ook met de reflectie op hun eigen antwoorden.

De docent zet actief in op het ontwikkelen van begripsvorming

Door het hele ontwerp heen wordt ingezet op het aanleren van begrippen, zowel historische begrippen als 'examenbegrippen'. Hiermee bedoel ik de begrippen die op het examen worden gebruikt, zoals instructie voor het beantwoorden van een vraag. Voorbeelden hiervan zijn 'licht toe', 'ondersteun' of 'verklaar'. Op dia 8 in het ontwerp is een overzicht met de meest gebruikte begrippen. Op dia 38 is een voorbeeld te vinden waarbij duidelijk aandacht wordt gegeven aan begrippen. De definities van wetenschappelijke revolutie en verlichting worden uitgelegd, waarbij in dia 39 ook ingegaan wordt op de verschillen in definitie tussen deze twee, met een concreet voorbeeld. In dia 48 en 49 moeten leerlingen de begrippen actief verwerken door het creëren van een begrippennetwerk. Een ander voorbeeld van actief begrippen verwerken is te zien in dia 62. Leerlingen maken hier een schematisch overzicht van de verbanden die er bestaan tussen de historische begrippen uit tijdvak 8. (Dit zit niet in het ontwerp van de oude historische context, omdat deze zich focust op de periode tot 1848 en industrialisatie niet meeneemt, terwijl de nieuwe context reikt tot 1900 en industrialisatie wél behandelt.) Op dia 69 en 70 is ten slotte nog een helder voorbeeld te vinden van begripsvorming, waar de definitie van socialisme wordt toegelicht. Socialisme is een lastig begrip omdat het, afhankelijk van zowel tijd als context, een verschillende definitie heeft. Het verschil tussen socialisme, communisme, de sociaaldemocratie en marxisme wordt in deze dia toegelicht, nadat leerlingen zelf een poging hebben gedaan om een definitie te geven.

Historisch redeneren

Er wordt gestreefd naar het ontwikkelen van historisch redeneren door het toepassen van ontwerpcriteria hierboven genoemd. Zoals ook in het theoretisch kader beschreven is, zou door de bovengenoemde ontwerpcriteria gebruik van bronnen, contextualiseren en argumentatie uit het model van Jannet van Drie en Carla van Boxtel behaald worden. Door het veelvoudig oefenen van examenvragen zijn de leerlingen al bezig met gebruik van bronnen en contextualiseren. En door de uitgebreide toelichting, uitleg en het oefenen van formuleren leren leerlingen ook beargumenteren.

4.3 Verantwoording oude en nieuwe historische context

De examentraining bestaat dus uit twee delen: een eerste deel dat zich focust op vaardigheden en een deel dat ingaat op de inhoud van de historisch context zelf. Ik heb, zoals hierboven ook al een aantal keer aangegeven, twee examentrainingen ontworpen. Één ontwerp is gemaakt voor de oude historische context en één ontwerp kan gebruikt worden voor de nieuwe historische context. In komend deel volgt een analyse worden van de nieuwe en oude historische context en daarna zal een verantwoording van het ontwerp worden gegeven. De nieuwe historische context gaat weliswaar over hetzelfde onderwerp, maar er zijn wel wat dingen anders ten opzichte van de historische context Verlichting die van 2015-2021 gebruikt werd. Hieronder zal ik toelichten in hoeverre de inhoud verschilt, zodat helder is op welke manier de twee ontwerpen in inhoud verschillen.

In 2015 werd voor het eerst op landelijk niveau het nieuwe centraal examen geschiedenis afgenomen voor havo en vwo, waarmee dus ook voor het eerste de historische contexten werden getoetst. Dit betekende dat leerlingen vanaf dat jaar een examen zouden krijgen over de tien tijdvakken en de drie (in het geval van de havo) of vier (vwo) historische contexten. Deze contexten vallen binnen de tien tijdvakken en zijn een verdieping van een bepaalde tijd of periode. Vanaf het invoeren van het nieuwe centraal examen tot 2022 waren de historische contexten als volgt: De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden 1515-1648; de Verlichtingsideeën en de democratische revoluties 1650-1848 (alleen vwo); Duitsland 1871-1945 en Koude Oorlog 1945-1991. Vanaf het schooljaar 2021-2022 moeten leerlingen examen gaan doen over Stedelijke dynamiek in de Lage Landen 1100-1700; Verlichting 1600-1900; Duitsland in Europa 1918-1991 en China van keizer tot kapitalisme 1842-2001.

De Verlichting is, zoals hierboven ook al te lezen is, een blijvend onderwerp gebleven, maar is wel inhoudelijk enigszins veranderd en aangescherpt. De reden hiervoor is onder andere dat veel docenten aangaven dat de verlichting te belangrijk is om uit het examenprogramma te halen.⁵⁰ Echter was er wel wat kritiek op de historische context in de huidige vorm. Zo is vooral de context te sterk filosofisch en te weinig historisch. Hier kan ik mij ook in vinden en ik denk dat het een goede keuze is geweest om de context inhoudelijk te herzien.

Ten eerste is een verandering, die geldt voor alle historische contexten, dat de verplichte voorbeelden zijn geschrapt. Bij elke historische context moesten leerlingen een aantal

---

⁵⁰ Alderik Visser en Hanneke Tuithof, “Nieuwe historische contexten eindexamens havo en vwo” *VGN KLEIO* 1, 2018.

voorbeelden kennen waarnaar gevraagd kon worden op het examen. Voor de havo was dit in 2017 al afgeschaft, maar vanaf het nieuwe examen voor vwo in 2022 is dit ook weg. Wat betreft de historische context Verlichting zelf, is duidelijk zichtbaar dat de nieuwe context uitgebreider is en zich over een langere periode uitstrekt. Terwijl de oude context zich sterk focust op ideeën van filosofen en de Franse Revolutie, kijkt de vernieuwde context naar een groter plaatje.

De eerste deelvraag, “Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over een meer rechtvaardige samenleving (1650-1789)?” legt de focus op de nieuwe verlichtingsideeën die ontstaan vanaf 1650. Dit komt grotendeels overeen met de nieuwe deelvraag “Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over de ideale samenleving, 1650 - 1789?”, maar er zijn wel een aantal verschillen. Zo komen er andere filosofen aan bod. In de oude context wordt er van de leerlingen verwacht dat ze in ieder geval kennis hebben over de filosofie van Kant, Locke, Spinoza en Voltaire. Dit zijn tevens ook verplichte voorbeelden van deze deelvraag (zie figuur 2).

Voorbeelden	Kenmerkende aspecten
Kant over de definitie van Verlichting en de gevaren van het rationalisme	26, 27
Locke en Rousseau over het sociaal contract	26, 27
Spinoza over de invloed van God op het dagelijks leven	26, 27
Voltaire over de vrijheid van denken en de rol van de staat	26, 27, 28

51

Figuur 2: *verplichte voorbeelden van de deelvraag “Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over de ideale samenleving, 1650 – 1789”*

In het nieuwe examen zijn deze voorbeelden dus helemaal verdwenen, maar wordt er in de syllabus wel toelichting gegeven over welke filosofen de leerlingen moeten kennen. Zo komt Descartes aan bod als grondlegger van het rationalisme, net als de natuurwetten van Newton, het sociaal contract van Locke en Rousseau, het vrijemarktdenken van Smith en ten slotte de ideeën van Montesquieu over de scheiding der machten.

De voorbeelden die leerlingen moeten kennen zijn dus al een stuk minder abstract dan in de oude context. Ook komen Kant, Spinoza en Voltaire niet meer aan bod in het nieuwe examen. Zeker de keuze om Kant te schrappen lijkt mij een goede keuze. Ten eerste omdat Kants filosofie behoorlijk abstracte stof is en het voorbeeld “Kant over de definitie van Verlichting en de gevaren van het rationalisme” daar ook niet echt verduidelijking in schept voor een gemiddelde vwo-leerling. Bovendien zijn er slechts twee vragen over Kant op het examen geweest sinds 1999, waarvan één in het pilotexamen van 2011. De tweede vraag was op het examen van 2021 uit het tweede tijdvak, maar deze vraag ging niet over rationalisme, maar over empirisme. Sinds het huidige examen is ingevoerd in 2015 is er geen enkele vraag over

⁵¹ College voor Toetsing en Examens (CvTE), “Syllabus Centraal Examen 2021”, (juni 2019) 25. Geraadpleegd via <https://www.examenblad.nl/examenstof/geschiedenis-vwo-2/2021/vwo/f=/Examenprogrammas%20geschiedenis%20vwo.pdf>

Kants definitie van de Verlichting of zijn idee over de gevaren van rationalisme geweest. Dit zal ongetwijfeld mee hebben gespeeld om Kant te schrappen uit de nieuwe context.

Bij de tweede nieuwe deelvraag, “Hoe werden verlichte ideeën tijdens de democratische revoluties in de Verenigde Staten en Frankrijk in de praktijk gebracht (1776–1813)?”, is het grootste verschil dat de Verenigde Staten toegevoegd is aan het begrip democratische revoluties. De oude context ging enkel in op de Franse Revolutie met de deelvraag “In welke mate is de Franse Revolutie verlicht te noemen, 1789-1815?”. De nieuwe historische context gaat dus ook in op verlichtingsideeën in de Amerikaanse Revolutie, waarbij de syllabus in gaat op onder andere *committees of correspondence*, George Washington, het *Common Sense* pamflet van Thomas Paine en de Amerikaanse grondwet die gebaseerd is op verlichtingsideeën. Over de Franse Revolutie blijft de syllabus vrijwel hetzelfde, op een nieuwe toevoeging na: Olympe de Gouges die de verklaring van de rechten van de vrouw heeft geschreven.

De derde deelvraag is wel betrekkelijk anders. De deelvragen klinken vrijwel hetzelfde, maar de nieuwe context is veel uitgebreider. De oude historische context heeft als laatste deelvraag “Welke invloed had de Verlichting op de politieke cultuur, 1815-1848?” en gaat vooral in op het Congres van Wenen, het Congres van Verona en de revoluties van 1848. Verder wordt de opkomst van liberalisme en socialisme besproken als reactie op de restauratie en gaat de syllabus bij deze historische context ten slotte nog in op opkomend nationalisme en de natiestaat. In de nieuwe historische context wordt er ook naar politieke cultuur gekeken na 1815, maar wordt dit verlengd naar 1900 (“In welke mate bepaalden verlichtingsideeën de politieke cultuur in Europa (1813-1900)?”). Hierbij worden dus ook de andere politiek-maatschappelijke stromingen van kenmerkend aspect 36 (confessionalisme en feminisme) besproken en de invloed van industrialisatie op de politiek, zoals de sociale kwestie en de opkomst van emancipatiebewegingen.⁵² In het oude examen worden deze ontwikkelingen niet overgeslagen, maar zit dit bij een andere historische context, namelijk Duitsland 1871-1945.

---

⁵² Kenmerkend aspect 36 luidt als volgt: *De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme*

Verlichtingsideeën en de democratische revoluties 1650-1848		Verlichting 1650 - 1900
1.	Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over de ideale samenleving, 1650 - 1789?	Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over een meer rechtvaardige samenleving (1650-1789)?
KA	23. het streven van vorsten naar absolute macht	23. het streven van vorsten naar absolute macht
	26. de wetenschappelijke revolutie	26. de wetenschappelijke revolutie
	27. Rationeel optimisme en een ‘verlicht denken’ dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen	27. Rationeel optimisme en een ‘verlicht denken’ dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen
	28. Voortbestaan van het ancien regime met pogingen om het vorstelijk bestuur eigentijdse verlichte vorm te geven (verlicht absolutisme)	28. Voortbestaan van het ancien regime met pogingen om het vorstelijk bestuur eigentijdse verlichte vorm te geven (verlicht absolutisme)
2.	In welke mate is de Franse Revolutie verlicht te noemen, 1789-1815?	Hoe werden verlichte ideeën tijdens de democratische revoluties in de Verenigde Staten en Frankrijk in de praktijk gebracht (1776–1813)?
KA	23. het streven van vorsten naar absolute macht	27. Rationeel optimisme en een ‘verlicht denken’ dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen
	27. Rationeel optimisme en een ‘verlicht denken’ dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen	29. Uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-Atlantische slavenhandel, en de opkomst van het abolitionisme
	30. De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap	30. De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap
3.	Welke invloed had de Verlichting op de politieke cultuur, 1815-1848?	In welke mate bepaalden verlichtingsideeën de politieke cultuur in Europa (1813-1900)?
KA	28. Voortbestaan van het ancien regime met pogingen om het vorstelijk bestuur eigentijdse verlichte vorm te geven	31. De industriële revolutie legde in de westerse wereld de basis voor een industriële samenleving
	30. De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap	32. Discussies over de sociale kwestie
	36. De opkomst van de politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme	34. De opkomst van emancipatiebewegingen
		35. Voortschrijdende democratisering, met deelname van steeds meer mannen en vrouwen aan het politieke proces
		36. De opkomst van de politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme

5. Resultaten

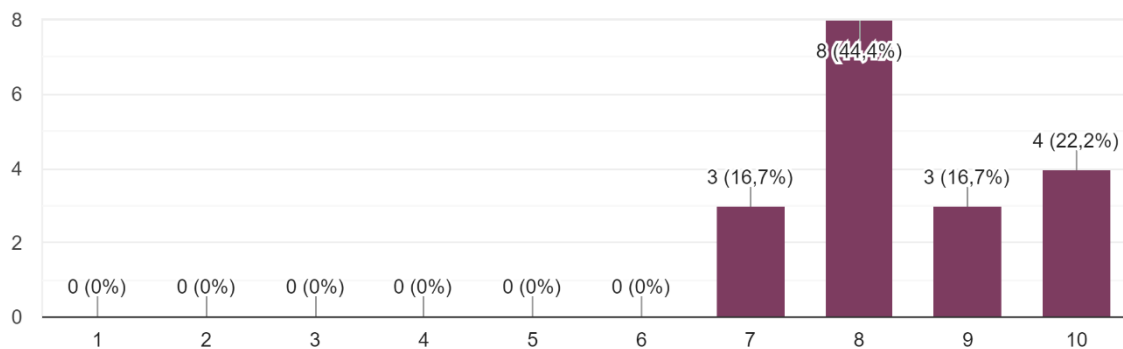
Ik heb de examentraining twee keer, bij twee verschillende klassen uitgevoerd. Bij de eerste klas (klas A) heb ik het ontwerp uitgevoerd in het najaar van 2020, vlak voor een schoolexamen over de verlichting. De tweede uitvoering heeft plaatsgevonden in het voorjaar van 2021, vlak voor het centraal examen (klas B). In het volgende hoofdstuk zullen de resultaten van de uitvoeringen uitgewerkt worden.

5.1 Resultaten eerste uitvoering

5.1.1 Leerlingevaluatie

1. Ik heb het idee dat ik iets geleerd heb van de examentraining

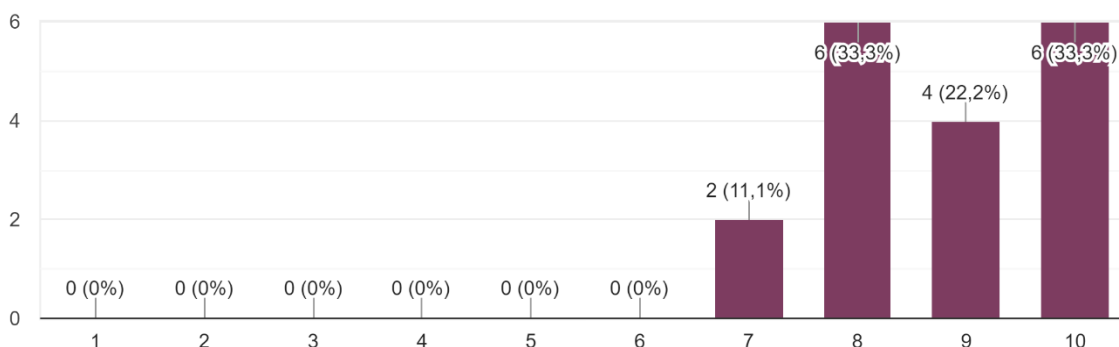
18 antwoorden

De leerlingen zijn overwegend positief en geven aan dat ze wat geleerd hebben. Dit is geen onderdeel van de designcriteria, maar het spreekt wel voor zich dat het wel de bedoeling is dat leerlingen wat opsteken van een examentraining.

2. Ik heb het idee dat ik beter begrijp wat voor soort vragen ik kan verwachten op een geschiedenisexamen.

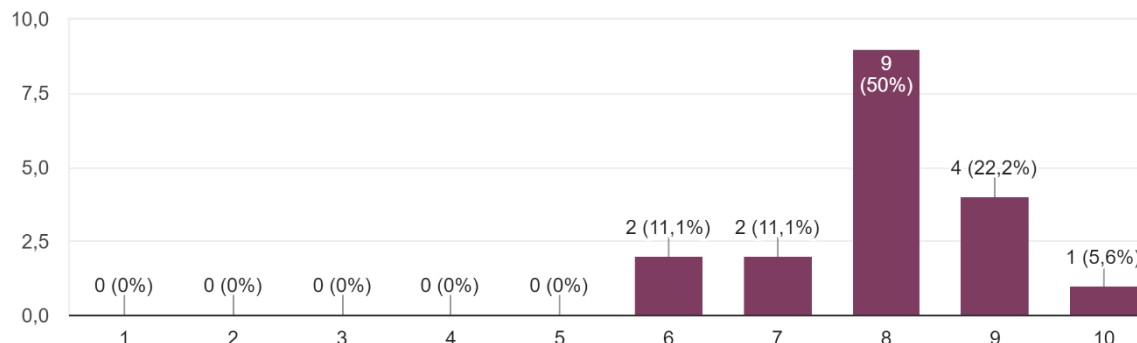
18 antwoorden

Ook hier zijn de leerlingen overwegend positief. Door het toepassen en uitleggen van de zeven verschillende soorten examenvragen lijken leerlingen dus beter op de hoogte van wat ze kunnen verwachten op een examen.

3. Ik heb geleerd hoe ik beter een antwoord kan formuleren op examenvragen.

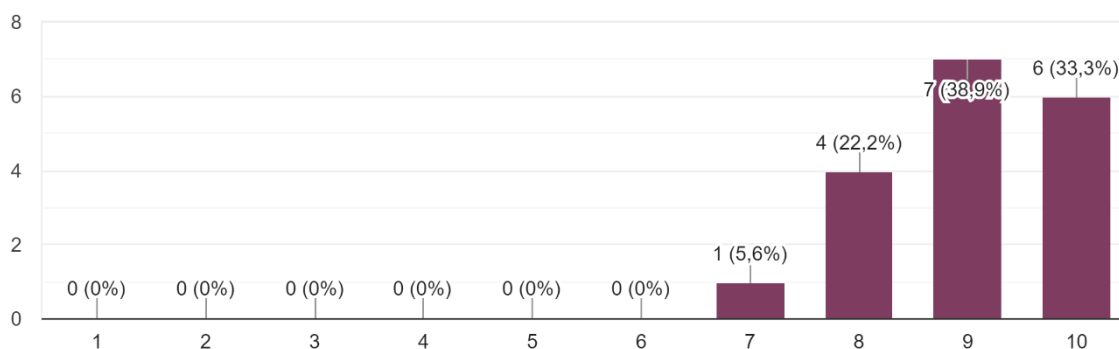
18 antwoorden

Ook op deze vraag reageren leerlingen positief. Eigenlijk is dit een van de belangrijkste vragen in de enquête, omdat dit het beoogde doel van het onderzoek is: leerlingen beter laten formuleren en beter omgaan met de vaktaal. Dit resultaat zegt niet dat leerlingen ook daadwerkelijk beter formuleren, want dat kan eigenlijk niet gemeten worden. Maar leerlingen hebben dus wel het gevoel dat het ze beter afgaat.

4. Ik begrijp het taalgebruik van het geschiedenisexamen beter

18 antwoorden

Dit is een belangrijke vraag omdat deze vraag zich ook toespitst op taalgericht vakonderwijs en dit centraal staat in het ontwerp. Ook hierover zijn de leerlingen overwegend positief, met meer dan 70% van de leerlingen die hierop een 9 of hoger als antwoord geeft.

5.1.2 Evaluatie van docent

De docent van de klas was ook aanwezig bij het uitvoeren van het ontwerp. Deze docent heeft mij ook van feedback voorzien, aan de hand van het feedbackformulier die ik heb opgesteld voor docenten, medestudenten en experts.

	Helemaal oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Helemaal eens	<i>Eventuele toelichting</i>
Taaldoelen worden expliciet gesteld				x		Ja, maar niet zichtbaar voor leerlingen
Er wordt schrijfinstructie gegeven.					x	Er wordt duidelijk geïnstrueerd hoe leerlingen het beste kunnen formuleren
De docent zet actief in op het ontwikkelen van begripsvorming.					x	Komt veel naar voren
Leerlingen krijgen feedback op hun antwoorden van zowel de docent als medeleerlingen;			x			Niet in deze training en ook niet echt zichtbaar vanuit de powerpoint zelf. Misschien dat als je dit in een andere situatie uitvoert wel
Historisch redeneren wordt aangeleerd door leerlingen actief aan het werk te zetten met bronnen en door het aanleren van contextualiseren en beargumenteren.				x		Lijkt mijns inziens in orde. Veel goede vragen, ook met bronnen.

5.1.3 Logboek tijdens uitvoeren klas A oktober 2020

Ik heb tijdens het uitvoeren van de examentraining ook bijgehouden wat mij opviel en hoe het uitvoeren van het ontwerp verliep, hieronder beschreven in een logboek.

Les 1 van 2

Opstart gaat goed – leerlingen lijken behoefte te hebben aan extra oefening voor het SE
Starten aan vragen oefenen: leerlingen gaan rustig aan de slag, overleggen hier en daar wat. Ik kan niet echt door de klas lopen vanwege de coronamaatregelen. Dat is jammer.
We gaan verder met de chronologievraag: deze lijkt de leerlingen goed af te gaan. Bijna iedereen heeft de vraag snel af en naar mijn idee hebben de meeste leerlingen de vraag goed.
Vraag over betrouwbaarheid was wat lastiger, leerlingen overleggen een stuk meer dan bij de vorige vragen. Leerlingen lijken niet echt bekend te zijn met deze vraagsoort.
Door 40 minuten les is de les snel voorbij, morgen is er nog een les. Leerlingen verlaten het lokaal en zeggen enthousiast 'tot morgen!'. Fijn, ze lijken dus tevreden met de examentraining.

Les 2 van 2

Kunnen snel beginnen vandaag, leerlingen weten nu wat ze te wachten staat.
Vraag verbanden leggen kunnen we snel doorheen. Leerlingen hebben de vraag snel af en geven aan dat de oefenvraag hierover goed te doen was.
We gaan door naar spotprenten, leerlingen geven veel verschillende beeldelementen die ze herkennen. Dit lijkt dus goed te gaan! Ze zijn natuurlijk ook wel bekend met spotprenten.
Continuïteitsvraag gaat ook goed. Leerlingen geven aan dat de bron hierbij duidelijk was en ze hier meteen in konden herkennen dat er sprake is van verandering in plaats van continuïteit.
Ik sluit af met de examentips en soorten examenbegrippen, waar let je op voor en tijdens je examen? Sommige leerlingen schrijven mee, anderen vragen of ik deze dia's naar ze wil mailen. Het is een beetje een ongemakkelijk moment in de les. Eigenlijk is de les al afgelopen en sommige leerlingen raken daardoor afgeleid. Ik moet er sneller doorheen lopen dan ik wil. Ik besluit ook de volgorde aan te passen van deze dia's, misschien werken deze tips beter voor de leerlingen überhaupt beginnen met het oefenen van examenvragen.
Voor de leerlingen gaan vullen ze nog wel de meegegeven enquête in. De leerlingen bedanken me voor de lessen en lopen het lokaal uit.

5.1.4 Feedback medestudenten

Naam: Mark Borgman						
	Helemaal oneens	oneens	neutraal	eens	Helemaal eens	Eventuele toelichting
Taaldoelen worden gesteld					X	Er wordt veel aandacht besteed aan het formuleren van de antwoorden.
De nodige taalsteun wordt geboden			X			Je bent zeker druk bezig met het formuleren van de antwoorden, maar ik weet niet of dit onder taalsteun valt. Het lijkt mij dat je de antwoorden met leerlingen bespreekt en dan doorgaat naar de volgende opdracht/vraag. Dus klassikale taalsteun ja, maar individuele taalsteun lijkt mij niet haalbaar door tijdsgebrek.
Historisch redeneren wordt aangeleerd door leerlingen actief aan het werk te zetten met bronnen, en het aanleren van contextualiseren en argumenteren.		X	X			Ja historisch redeneren wordt aangeleerd door leerlingen actief aan het werk te zetten, maar dat creëert geen bewustwording. Bronnenkritiek, contextualiseren en argumentatie zijn drie brede begrippen. De leerlingen zijn er mee bezig, aangezien de opdracht dit van hen vraagt, maar ik denk niet dat zij bewuster worden van wat deze begrippen inhouden en hoe zij deze vaardigheden die hierbij horen kunnen toepassen. Je zou ergens in de presentatie kunnen uitleggen aan de leerlingen wat deze

						<p>begrippen concreet van hen vraagt.</p> <p>Contextualiseren bij een spotprent vraagt bijvoorbeeld: Inleven in de persoon die het heeft gemaakt. Kennis hebben van de situatie waarin de persoon leeft. Je moet eigenlijk een deel van het leven uiteenzetten om echt te begrijpen hoe die persoon tot een bepaald gedachtegoed is gekomen.</p>
Andere opmerkingen						
Dia 15 over spotprenten. Zelf is mij geleerd een driestap te gebruiken. "Wat zie ik. Wat betekent het en wat is de mening van de maker". Werkt voor leerlingen vaak erg goed. Wel goede spotprenten gebruikt.						
Ik weet niet of je dat in je praatje doet, maar je kan de leerlingen motiveren door aan te geven dat deze vaardigheden (bronnenkritiek, nadenken over de mening van de schrijver, en de achtergrond van een foto/spotprent) in de huidige wereld super belangrijk zijn!						
Zijn de deelvragen voor jou of ook voor de leerlingen? Want die worden in het begin van de presentatie nergens geïntroduceerd.						
Misschien i.p.v. Napoleontische oorlogen kiezen voor opkomend Militarisme? Dienstplicht, veel jongens waren trots op het land te dienen, beetje in die richting?						

Naam: Tim van der Heiden						
	Helemaal oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Helemaal eens	<i>Eventuele toelichting</i>
Taaldoelen worden expliciet gesteld (is niet per sé zichtbaar voor leerlingen).		x	x			Behalve uitleg over hoe je een antwoord formuleert niet direct iets terug gezien.
Er wordt schrijfinstructie gegeven.				x		Ja je geeft duidelijk aan hoe leerlingen vragen het beste kunnen aanpakken
De docent zet actief in op het ontwikkelen van begripsvorming;					x	Ja zit er duidelijk in. Elk begrip wordt toegelicht
Leerlingen krijgen feedback op hun antwoorden van zowel de docent als medeleerlingen;			x			Ik weet niet of ze individuele feedback krijgen van jou, is misschien ook afhankelijk van degene die het uitvoert.
Historisch redeneren wordt aangeleerd door leerlingen actief aan het werk te zetten met bronnen en door het aanleren van contextualiseren en beargumenteren.					x	Dit zit er goed in, je behandelt duidelijk de verschillende vormen van Historisch Redeneren die ze voor het einde examen moet kunnen!
Andere opmerkingen						
Je ontwerp ziet er supermooi uit, het is heel duidelijk dat je goed in de vingers hebt hoe je dit moet doen.						
Volgens mij kloppen niet alle nummers van de kenmerkende aspecten, let hier even op!						

5.1.5 Herziening eerste ontwerp

Op basis van bovenstaande resultaten heb ik het een en ander aangepast aan het ontwerp. De feedback van de leerlingen en de aanwezige docent was overwegend positief. Dat is heel fijn, maar dat betekent ook dat er op dit moment in het ontwerpproces geen dingen waren die grondig herzien moesten worden. De docent van de klas was ook tevreden. Twee dingen waar ik wel iets mee kan is iets explicieter de taaldoelen stellen en meer doen met feedback op de antwoorden die de leerlingen geven op de oefenvragen. Hieronder staat weergegeven welke aanpassingen ik heb gedaan naar aanleiding van de uitvoering, de resultaten van de leerlingen en de feedback van medestudenten en de aanwezige docent.

Dia		Bewerking	Verantwoording
<i>Oude HC</i>	<i>Nieuwe HC</i>		
4	4	Dia toegevoegd met do's en dont's op je examen	Ik heb nog een dia toegevoegd met wat wel en niet te doen óp een examen. Dit zijn taalgerelateerde elementen: wat voor soort woorden schrijf je wel en niet op? Uit eigen ervaring merkte ik dat het me heel erg opviel dat veel leerlingen vrij 'extreme' zinnen opschrijven over kwesties die toch iets genuanceerder liggen. Denk hierbij aan 'alle koningen waren in de achttiende eeuw een verlichte absolute vorst'. Woorden als 'altijd', 'nooit' en 'alle' moet je dus vermijden als je iets niet helemaal zeker weet, voor je conclusies gaat trekken die helemaal niet kloppen.
5	5	Dia met examenbegrippen naar voren gehaald	Dit heb ik om dezelfde reden gedaan als de examentips, om ervoor te zorgen dat leerlingen dit zien voor ze gaan oefenen met examenvragen.
6	nvt	Dia toegevoegd met uitleg verplichte voorbeelden	Op het examen van de oude historische context zitten nog verplichte voorbeelden, die ik niet in het oude ontwerp had gedaan. Leerlingen moeten dit wel echt weten, dus ik heb dit ook nog toegevoegd.

7	6	Dia toegevoegd met tips specifiek over hoe je moet formuleren	Ik realiseerde me na het eerste ontwerp dat ik me toch te weinig op taal en formuleren richtte, terwijl dat wel het doel was van de examentraining. Om dit meer te verwerken in het ontwerp, heb ik deze dia toegevoegd. Hier wordt concreet uitgelegd wat je kan doen om goede zinnen te formuleren.
11	10	Dia toegevoegd met twee verschillende antwoorden	Deze dia heb ik toegevoegd omdat ik me toch te weinig richtte op feedback. Er was in de uitvoering niet echt ruimte om leerlingen individueel feedback te geven, maar zo kunnen leerlingen wel duidelijk het verschil zien tussen een goed antwoord en een minder goed antwoord en dit eventueel ook reflecteren op hun eigen antwoorden.
17	16	Antwoordmodel verduidelijkt	Met het aangeven van een markering laat ik zien dat je niet iets letterlijk uit een bron hoeft te citeren, iets wat leerlingen in de praktijk wel vaak doen (in mijn ervaring).
19	18	Antwoordmodel verduidelijkt	In het nieuwe ontwerp laat ik bij het voorbeeldantwoord duidelijker blijken waarom het op een bepaalde manier geformuleerd is. Door middel van een markering en met een animatie laat ik zien dat leerlingen historische begrippen moeten gebruiken zodat ze helderder gaan formuleren. Hierbij verwijst ik ook weer terug naar een examentip: je moet doen alsof je schrijft voor een leek, niet je geschiedenisdocent.
39	38	Voorbeeld van de avondklok toegevoegd bij de uitleg over Montesquieu en de trias politica	Aan de hand van de suggestie van Mark het voorbeeld over de avondklok van januari 2021 toegevoegd.

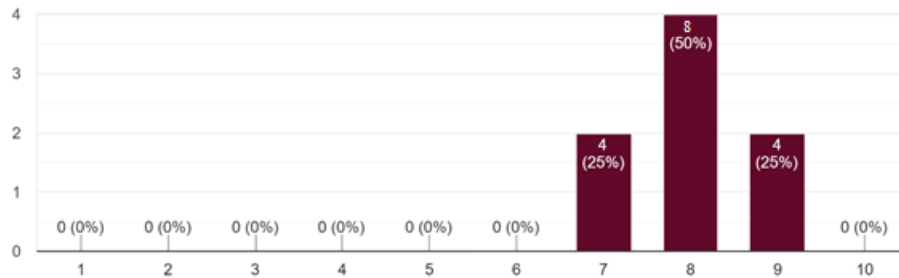
5.2 Resultaten herontwerp

5.2.1 Leerlingevaluatie

In april 2021 heb ik in een andere atheneum 6 klas (klas B) op College de Heemlanden de examentraining opnieuw uitgevoerd. De vragenlijst is iets verscherpt in deze fase, zoals ook al toegelicht bij het methodehoofdstuk.

1. Ik heb het idee dat ik iets heb geleerd van de examentraining

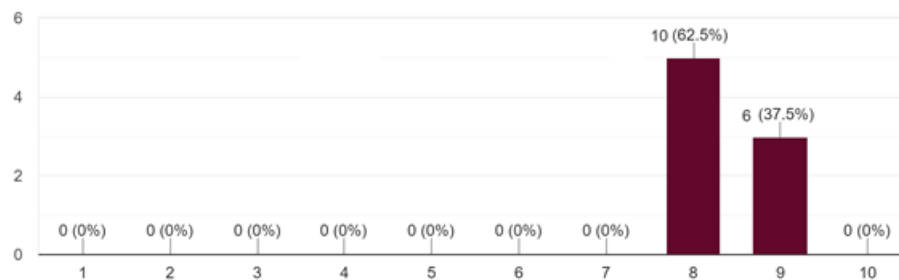
16 responses

Net als in de eerste uitvoering zijn de leerlingen hier overwegend positief over. Dat is fijn, want het is wel de bedoeling dat ze iets opsteken van een examentraining. In de resultaten van de eerste uitvoering gaven leerlingen een score van 7 tot en met 10, met de meeste leerlingen die een 8 gaven. In dit resultaat geven de meeste leerlingen ook een 8, maar geeft niemand een 10.

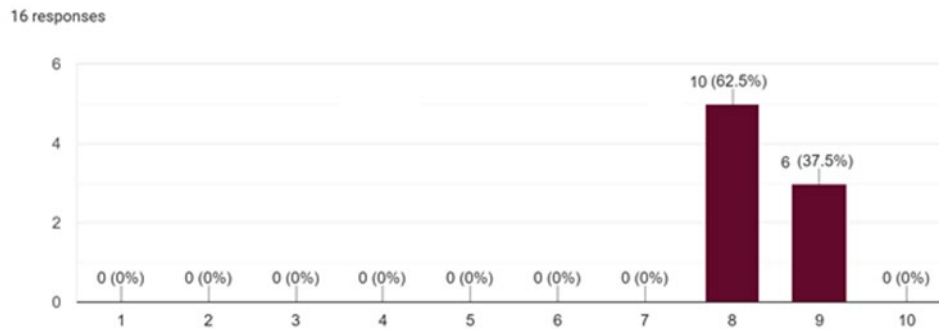
2. Ik heb het idee dat ik beter begrijp wat voor soort vragen ik kan verwachten op het geschiedenisexamen

16 responses

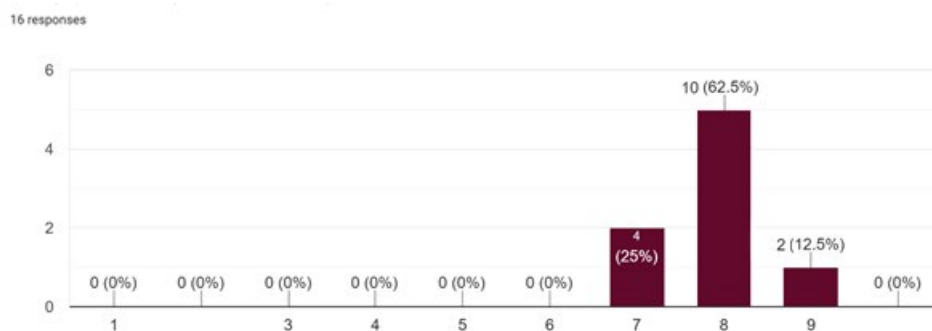
Hier lijken de leerlingen redelijk eensgezind over, aangezien iedereen een 8 of 9 geeft. Dit sluit ook wel aan bij de eerste uitvoering, waar de cijfers een bereik hadden van 7 tot en met 10. Ook dit keer zijn er geen leerlingen die een 10 geven, maar ook geen leerlingen die een 7 geven. Hierdoor kan er voorzichtig gesteld worden dat alle leerlingen die de examentraining hebben gekregen, zelf denken dat ze een goed beeld hebben ontwikkeld van de verschillende soorten vragen die op het eindexamen gesteld worden. Dat is een positief resultaat, want het lijkt erop dat onderscheid maken tussen vraagsoorten en deze ook apart behandelen en uitleggen werkt.

3. Ik heb in deze examentraining geleerd hoe ik beter een antwoord kan formuleren op examenvragen

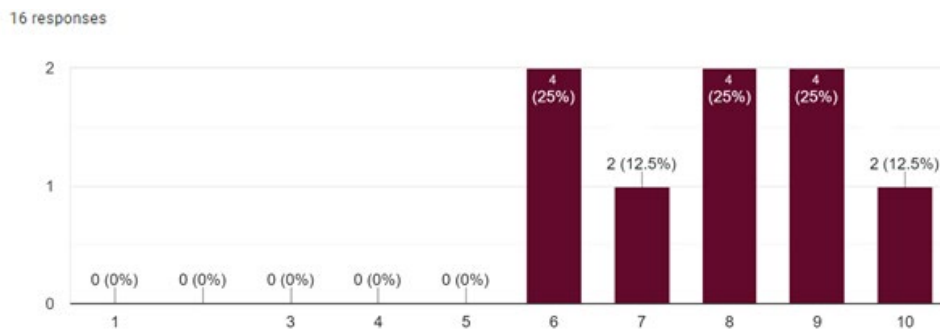
Bij deze vraag zijn de leerlingen ook weer positief, met alleen een 8 en een 9 als score. In de eerste uitvoering waren de resultaten wel veel verdeelder, omdat de resultaten daar een bereik hadden van een 6 tot en met een 10. Dit zou het resultaat kunnen zijn van de verbeteringen en aangescherpte training.

4. Ik begrijp het taalgebruik van het geschiedenisexamen beter

Bij deze vraag zijn de leerlingen ook eensgezind, waarbij het grootste gedeelte van de leerlingen een 8 geeft en de rest één scorepunt hoger of lager. Er wordt hier wel iets lager gescoord dan bij de eerste uitvoering. Een verklaring zou kunnen zijn dat leerlingen iets kritischer zijn, omdat ze het eindexamen veel dichterbij is.

5. Er wordt genoeg aandacht besteed aan het leren van historische begrippen.

Deze is niet te vergelijken met het eerste ontwerp, aangezien dit een nieuwe vraag was. Eigenlijk is deze vraag lastig te beantwoorden voor leerlingen, omdat aandacht voor begrippen vooral terugkomt in het deel twee van de training, wat zij dus niet hebben gehad. De score loopt ook wat uiteen. Er zijn vier leerlingen die dit aspect met een 6 beoordelen, maar ook twee leerlingen die een 10 geven. Er zijn dus minimaal vier leerlingen geweest die toch iets meer behoefte hadden aan aandacht voor historische begrippen.

6. Waarover heb je, naar je idee, het meeste over opgestoken tijdens de examentraining?

8 responses

Hoe een gs examen in elkaar zit

Hoe er antwoord gegeven moet worden op examenvragen

Over hoe je een antwoord het beste kan formuleren

De vraagbeantwoording

Hoe je vragen juist beantwoord

Het gebruik van bronnen

hoe een vraag te beantwoorden

Het verschil tussen een goed antwoord en een minder/slecht antwoord

Het komt er bij deze vraag op neer dat zes van de acht leerlingen die hier een antwoord op hebben gegeven, aangeven dat ze het meest hebben geleerd hoe je moet formuleren en antwoord moet geven op vragen. Dat is een positief resultaat, want dat is ook precies wat de examentraining beoogt. Een leerling geeft aan dat hij of zij vooral heeft geleerd hoe het geschiedenisexamen in elkaar zit en weer een andere leerling zegt vooral geleerd te hebben hoe je omgaat met bronnen. Deze vraag is iets moeilijker te analyseren, omdat de helft van de leerlingen de open vraag niet heeft ingevuld.

5.2.2 Evaluatie van docent

Ik heb het ontwerp voorgelegd aan de docent van deze klas, die via Teams online aanwezig was bij de les. ⁵³	Helemaal oneens	oneens	neutraal	eens	Helemaal eens	Eventuele toelichting
Taaldoelen worden expliciet gesteld					x	
Er wordt schrijfinstructie gegeven.					x	
De docent zet actief in op het ontwikkelen van begripsvorming;					x	
Leerlingen krijgen feedback op hun antwoorden van zowel de docent als medeleerlingen;				x		Vooraf van docent minder van medeleerlingen
Historisch redeneren wordt aangeleerd door leerlingen actief aan het werk te zetten met bronnen en door het aanleren van contextualiseren en beargumenteren.					x	

5.2.3 Logboek tijdens uitvoeren klas B april 2022

Ik begin deze les hetzelfde als de eerste uitvoering, de leerlingen lijken blij weer les te krijgen en een examentraining te krijgen vlak voor het examen.
Het valt me op dat het een rustige en ietwat passieve klas is, ze geven weinig antwoord op klassikale vragen. Ze zeggen ook niks tegen elkaar.
De leerlingen gaan heel rustig aan de slag met de oefenvragen. Er wordt eigenlijk niet overlegd over de vragen, terwijl het toch al een tijdje geleden is dat ze deze stof hebben behandeld.
Bij het bespreken van de vragen lijkt het of niemand antwoord wil geven. Dat is lastig, want ik ken de namen natuurlijk niet. Ik begin een beetje aan mezelf te twijfelen... Vindne ze het wel wat? Uiteindelijk geven een paar leerlingen twijfelachtig antwoord. Wat ik vermoedde klopte, ze vonden de vragen moeilijk omdat het zo lang geleden was dat ze de Verlichting besproken hadden.
Ik spreek vlak voor het einde van de les wat leerlingen informeel aan. Hoe gaat het met de voorbereiding van de examens na zo'n gek jaar? En, heeft mijn les ze een beetje geholpen? Gelukkig zijn de reacties heel positief, ondanks de passieve houding. De leerlingen geven

⁵³ NB: Dit was een andere docent dan bij de eerste uitvoering

aan het heel fijn te vinden zo'n moeilijk onderwerp nog even door te hebben genomen en dat ze veel hadden aan de examentips.

De aanwezige docent gaf na afloop ook aan dat de klas al het hele jaar passief is. Dat lucht op, het lag gelukkig niet aan mij of aan mijn ontwerp.

5.2.4 Herziening tweede ontwerp

In deze fase heb ik de geen aanpassingen gemaakt aan het ontwerp. Door vergelijkbare resultaten van de leerlingen en de minimale feedback van de docent is het ontwerp hetzelfde gebleven. Dit ontwerp heb ik dus ook gebruikt voor fase 3: de feedback van de experts, zoals hieronder besproken gaat worden.

5.3 Resultaten experts

5.3.1 Feedback Jannet van Drie

Naam: Jannet van Drie						
	Helemaal oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Helemaal eens	Eventuele toelichting
Taaldoelen worden expliciet gesteld (is niet per sé zichtbaar voor leerlingen).				x		Dit ontwerpcriterium lijkt wat tegenstrijdig: het wordt expliciet gesteld maar is niet zichtbaar voor lln; dan is het toch impliciet?
Er wordt schrijfinstructie gegeven.				x		
De docent zet actief in op het ontwikkelen van begripsvorming;			x			Ja, is aandacht voor begrippen, maar lijkt meer in uitleg door docent dan actief ontwikkelen
Leerlingen krijgen feedback op hun antwoorden van zowel de docent als medeleerlingen;		x				Vanuit de info die ik heb zie ik het niet zo terug
Historisch redeneren wordt aangeleerd door leerlingen actief aan het werk te zetten met bronnen en door			x			Idem

het aanleren van contextualiseren en beargumenteren.						
Andere opmerkingen						
De tips voor het voorbereiden voor het examen en de tips voor op het examen staan door elkaar. Dat zou je kunnen scheiden						
Er wordt onderscheid gemaakt in type examenvragen. Deze worden vervolgens besproken. Waar je nog aan zou kunnen denken is de vraag hoe kun je herkennen om welk type vraag het gaat? Welke woorden in een vraag geven daar aanleiding toe. Dit zou je kunnen oefenen door leerlingen een aantal verschillende vragen voor te leggen en te vragen om wat voor type vraag het gaat en waardoor ze dit weten. Het goed lezen van de vraag en herkennen om wat voor type vraag het gaat is een eerste stap en die blijft nu impliciet.						
Slide 7: ik denk dat het hierbij ook belangrijk is dat ze (1) historische begrippen in hun antwoord gebruiken en uitleggen; (2) er goed op letten dat ze duidelijk aan geven wat de verbanden zijn. Een (meer procedurele tip is om antwoord nog even te herlezen als je tijd hebt).						
Slide 11. Goed dat je 2 voorbeeldantwoorden laat vergelijken. Omdat het rechter voorbeeld ook goede elementen bevat kun je daar ook naar vragen. Een variatie op deze opdracht is dat je leerlingen eerst zelf de vraag laat beantwoorden en dan een paar antwoorden projecteert/op bord laat zetten en die laat vergelijken.						
Slide 15: bij betrouwbaarheid van de bron mis ik het element van standplaats/perspectief van de auteur. Bij auteur speelt meer dan de vraag of iemand ooggetuige was...						
Slide 18 Bij verbanden leggen is het vervolgens belangrijk dat ze zien om wat voor soort verbanden het gaat. Gaat het om een overeenkomst, een oorzaak etc.						
Het didactisch principe van TVO het geven van taalsteun is denk ik erg belangrijk voor een examentraining. Ik zie dit wel terug in tips en gebruik van voorbeeldantwoorden. Waar je ook nog aan kunt denken is het gebruik van bijv. woordenlijsten om bepaalde type verbanden aan te geven (hoe geef je een verandering weer, hoe een verklaring, hoe een overeenkomst/verschil; denk aan signaalwoorden; voor een uitgebreid voorbeeld voor verklaren. bij Nederlands zijn veel lijstjes beschikbaar die verschillende soorten verbanden uitdrukken, die kun je goed gebruiken).						
Het element van peer feedback geven zie ik nu niet zo terug, maar dat komt omdat ik niet weet of alle vragen in de ppt gemaakt worden of niet. Bij de oefenvraag zie ik het niet als stap terug.						
Je zou nog meer structuur in de schrijfinstructie kunnen aanbieden door een duidelijk onderscheid te maken in (1) de structuur van een antwoord op bepaalde type vragen en (2) procedurele aspecten (hoe ga je aan het werk: bijv. (a) lees de vraag goed, om wat voor type vraag gaat het; (2) lees evt de bron die er bij zit.. etc						

Het tweede inhoudelijke deel lijkt nu zo opgezet dat de docent de inhoud herhaalt en misschien hier en daar een vraag stelt. Hier zie ik niet in terug dat leerlingen actief met de begrippen bezig zijn. Omdat leerlingen al voorkennis hebben kan ik me voorstellen dat je leerlingen actief met de begrippen aan de slag laat gaan (in groepjes), bijvoorbeeld door ze begrippen aan elkaar te laten uitleggen, of door een begrippenschema te laten maken. Voor het leren is dit effectiever (ze moeten zelf hun voorkennis actief ophalen ipv dat de docent het herhaalt en zij passief blijven) en dit past goed bij het didactisch principe van interactie uit TVO. Bovendien komen leerlingen er zo achter wat ze al wel of nog niet beheersen. Je kunt er ook voor kiezen om bij elke deelvraag een andere opdracht te geven.

5.3.2 Feedback Maaike Hajer

Naam: Maaike Hajer
Zo te zien geef je informatie en adviezen over het lezen en duiden van vragen. Maar in een training heb je doelen, een opbouw en oefeningen. Ik zie nergens iets over de beoogde duur of rol van de docent.
Je ziet nergens een leerling die voor het examen zit en keuzes maakt in voorbereiding. Dus je mist een stuk context die juist handig kan zijn om met leerlingen te bespreken: hoe pakt A het aan, hoe B, wat zijn verschillen, wat past bij jou, wat is jouw valkuil, wat zou je kunnen proberen? Met andere woorden, is je training wel adaptief?
Er zitten ook wel wat taalaandachtspunten in, maar dat betekent niet dat het taalgericht vakonderwijs is. Als je onze definitie daarvan hanteert, hoe vind je zelf dan dat jouw examentraining hierbij aansluit?
Ik zou veel nadrukkelijker ingaan op taalmiddelen zoals formuleringen en woordkeus die je bij lezen en beantwoorden kunt inzetten. Laat leerlingen daarna kijken, laat ze er zelf mee oefenen bij een langzamerhand afnemende taalsteun.
Het feedbackformulier is me te generiek. Je zou het kunnen toespitsen op een specifieke taak of een soort opdracht en daarbij uitwerken wat de docent kan doen en observeren OF hij/zij dat doet.
Het examen is de afsluiting van zes jaar VO geschiedenis. Je kunt in zo'n training niet repareren wat er in die jaren daarvoor heeft ontbroken. In feite zijn de onderscheidingen die je leerlingen wilt helpen zien zo cruciaal voor het historisch redeneren (zie Van Drie en Van Boxtel) dat ze niet mogen ontbreken in het onderwijs.
Als het geschiedenisonderwijs wat je geeft taalgericht is, is het volgen/monitoren van de vaardigheid om dit soort examenvragen te beantwoorden daarin ingebouwd? Dan zou de training formatief moeten zijn.

5.3.2 Herziening laatste ontwerp

Zoals verwacht, waren de experts iets kritischer op mijn ontwerp. Dat was op zich prettig, want hiermee heb ik feedback verzameld over taalgericht vakonderwijs, in plaats van op de (vakdidactische) inhoud. Jannet van Drie gaf bijvoorbeeld aan toch actiever te werken met begrippen. In het ontwerp was er wel veel aandacht voor begrippen, maar werden deze allemaal passief aangeboden aan leerlingen, in plaats van dat ze zelf actief de begrippen verwerken. Maaike Hajers feedback was iets algemener en minder op het vak geschiedenis gericht. Hierdoor heb ik minder van haar feedback kunnen verwerken. Zo geeft ze, terecht, de opmerking dat ik in zo'n training niet kan repareren wat er aan zes jaar vwo heeft ontbroken. Dat is natuurlijk waar, maar niet de insteek van dit onderzoek. Examentrainingen worden ook

aangeboden met de insteek de leerlingen het laatste zetje in de rug te geven voor de centrale examens. Hieronder valt te lezen welke aanpassingen ik heb gemaakt op basis van de feedback van Jannet van Drie en Maaïke Hajer.

Dia		Bewerking	Verantwoording
<i>Oude HC</i>	<i>Nieuwe HC</i>		
2	2	Toevoegen dia over met programma	Duidelijkheid creëren bij leerlingen over wat ze kunnen verwachten in de les
3	3	Dia toegevoegd met de leerdoelen	Het doel hiervan is om de leerdoelen expliciet te maken in plaats van impliciet, zoals Jannet van Drie aankaarte. Leerlingen weten waar er naartoe wordt gewerkt in de examentraining. Door het expliciet maken van deze doelen, weten leerlingen ook dat ze actief met taal aan de slag gaan.
6-7	5-6	Scheiding gemaakt tussen tips vóór het examen en op het examen	Zoals Jannet van Drie ook aangaf, het is overzichtelijker om deze dia's te splitsen. Dan is het duidelijker wat leerlingen voorafgaand aan het examen moeten en doen en tijdens ze bezig zijn met het examen. Dat liep voorheen door elkaar.
10-12	9-11	Uitbreiding van antwoorden formuleren met signaalwoorden	Op dia 12 is een schema toegevoegd met verschillende soorten signaalwoorden en het verband die de woorden aangeven. Zo hebben leerlingen nog concreter voor ogen welke hulpmiddelen ze in kunnen zetten om goede zinnen te kunnen formuleren en wordt er actief schrijfinstructie gegeven. Dit is ook een suggestie die gegeven wordt binnen de genre-didactiek.
13	12	Toevoeging dia hoe je te werk gaat voor een vraag	Dit is ook een voorbeeld van schrijfinstructie: wat schrijf je op, stap voor stap, als je bezig bent met een examenvraag?

17	16	Verduidelijking waarom het rechterantwoord bij de vergelijking minder goed is.	Ook dit heb ik gedaan in het kader van duidelijke schrijfinstructie: door het verduidelijken van het belang van historische begrippen en signaalwoorden om duidelijk te maken waaruit een goed geformuleerd antwoord bestaat.
21	20	Toevoeging van vierde element bij betrouwbaarheid	Naar suggestie van Jannet een toevoeging aan de instructie bij de dia's over betrouwbaarheid en representativiteit heb ik toegevoegd dat leerlingen ook als argument voor of tegen de betrouwbaarheid van een bron aan kunnen geven aan welke kant staat de auteur staat (bijvoorbeeld, aan de kant van de jakobijnen of de conservatieve adel?)
23	22	Toevoegen benadrukking signaalwoord in voorbeeldantwoord	Ook bij het voorbeeldantwoord van de dia's over betrouwbaarheid en representativiteit heb ik in het antwoordmodel het signaalwoord extra benadrukt.
25	24	Toevoeging dia met verschillende soorten verbanden die er zijn bij geschiedenisvragen	Bij de vierde soort vraag, verbanden leggen, heb ik een dia toegevoegd over naar welke soort verbanden er gevraagd kan worden: oorzaak-gevolg, tijd, tegenstelling en doel-middel. Hierbij worden ook voorbeelden gegeven van deze verbanden. Deze kunnen leerlingen tevens koppelen met de signaalwoorden uit dia 12.
26	25	Uitbreiding antwoordmodel met verduidelijking.	Ook hier heb ik het voorbeeldantwoord iets verscherpt door uit te lichten welk historisch begrip de leerlingen moeten verwerken in het antwoord en door uit te lichten hoe leerlingen een

			concluderende zin kunnen opschrijven.
26	25	Toevoegen van peerfeedback leveren.	Zoals eerdere keren benoemd in het onderzoek, is het geven van peer feedback een effectieve manier om leerlingen beter te leren formuleren.
48	48	Toevoegen activerende opdracht voor het verwerken van begrippen	Leerlingen leren begrippen beter als ze de begrippen actief gaan verwerken, in plaats van alleen passief meekrijgen. Hierdoor kunnen ze na het bespreken van de eerste deelvraag aan de slag met het maken van een begrippennetwerk.
49	49	Voorbeeld gegeven van een begrippennetwerk	Aan de hand van de toegevoegde opdracht hierboven, is er nu ook een voorbeeld van een begrippennetwerk van de begrippen van deelvraag 1.
51	50	Verduidelijking antwoordmodel	Ook bij de oefenvraag die bij de eerste deelvraag hoort, heb ik het antwoordmodel verscherpt. Het historisch begrip dat gebruikt wordt in het antwoordmodel wordt uitgelicht aan de hand van een animatie en ook het signaalwoord 'dus' wordt extra toegelicht: dit geeft een conclusie aan.
60	61	Extra opdracht begrippenverwerking toegevoegd.	Ook bij deelvraag 2 heb ik afgesloten met een opdracht waar leerlingen de begrippen verwerken en in een tijdlijn moeten zetten zodat ze, op aanraden van Jannet van Drie, ook actief bezig zijn met de begrippen.
75	80	Verduidelijking antwoordmodel	Antwoordmodel van de oefenvragen verduidelijkt met nadruk van signaalwoorden, verbanden en zinsstructuur.

6. Conclusie

In deze scriptie heb ik onderzocht hoe taalgericht vakonderwijs kan bijdragen aan het ontwikkelen van de taalvaardigheid van leerlingen en het aanleren van de vaktaal om daarmee in te zetten op het verbeteren van historisch redeneren. Ik heb dit onderzoek uitgevoerd als ontwerponderzoek en heb hiervoor een examentraining ontworpen voor vwo 6, met als onderwerp van de examentraining de historische context Verlichting.

Voorafgaand aan dit onderzoek heb ik een vooronderzoek uitgevoerd, waarbij ik ook een examentraining heb ontworpen, maar dan voor havo 5, over de historische context Britse Rijk. Aan de hand van de resultaten van dit onderzoek en mijn eigen ervaringen bij examentrainingen en in lessen zelf, kwam ik tot de conclusie dat tegenvallende resultaten bij geschiedenis vaak te wijten zijn aan zwakke taalvaardigheden. Dat wil zeggen dat leerlingen niet goed genoeg de vaktaal beheersen en niet op een juiste manier hun antwoord kunnen formuleren op een (examen)vraag. Voor het examen is het cruciaal dat leerlingen in staat zijn om historisch te redeneren, maar dit kan enkel behaald worden als leerlingen de middelen bezitten om taal zo in te zetten dat historisch redeneren ook daadwerkelijk behaald kan worden. Om deze reden heb ik onderzocht of taalgericht vakonderwijs het middel is dat ingezet kan worden ten dienste van historisch redeneren en daarmee de eindtermen (domein A) van het vak geschiedenis.

Op basis hiervan heb ik vijf ontwerpcriteria opgesteld. Als eerste, dat taaldoelen expliciet gesteld moeten worden. Dit is een vereiste die van Drie stelt van taalgericht vakonderwijs, omdat een docent op deze manier expliciet de leerling bewust maakt van het gebruiken van taal binnen het schoolvak. Het tweede ontwerpcriterium gaat over het geven van schrijfinstructie. Volgens Graham en Perin zorgt het geven van schrijfinstructie, inclusief het geven van feedback, voor beter taalgebruik van leerlingen. Hier gaat tevens het derde ontwerpcriterium over: leerlingen krijgen feedback van zowel de docent als van medeleerlingen. Vooral feedback van medeleerlingen is volgens Graham en Perin effectief, omdat leerlingen de rol van de docent aan gaan nemen en zich daardoor bewuster worden van wat van ze verwacht wordt. Het vierde ontwerpcriterium omhelst de ontwikkeling van begripsvorming. Begrippen zijn enorm belangrijk bij het ontwikkelen van de vaktaal bij geschiedenis, omdat het vak geschiedenis zo sterk conceptueel van aard is. Ook zijn veel begrippen enkel te verklaren aan de hand van andere historische begrippen. Denk hierbij aan het begrip communisme. Zonder klassenstrijd, proletariaat en bourgeoisie valt dit begrip al moeilijk uit te leggen. Bovendien zijn veel historische begrippen erg abstract, wat het heel lastig maakt om de vaktaal te beheersen. Het vereist veel taalvaardigheid om zelfstandig om te kunnen gaan met historische begrippen. Het laatste ontwerpcriterium gaat over historisch redeneren. Historisch redeneren omvat het begrijpen en toepassen van het vak geschiedenis. Dat houdt in dat leerlingen niet alleen feiten en jaartallen kunnen reproduceren, maar actief met het vak en de vaardigheden aan de slag kunnen. Leerlingen zijn in staat om bronnen te gebruiken, te contextualiseren en te argumenteren om hiermee veranderingen te kunnen beschrijven, vergelijken en uitleggen. Omdat deze vaardigheden alleen behaald kunnen worden als leerlingen vaardig genoeg zijn met de vaktaal, is dit het laatste ontwerpcriterium, maar zou dit al behaald moeten worden door het voldoen van de eerste vier ontwerpcriteria en het uitvoerig oefenen met examen- en bronvragen.

Ik heb het ontwerp gemaakt in drie ontwerpfases. De eerste fase was gebaseerd op de resultaten uit mijn vooronderzoek. Dit ontwerp heb ik uitgevoerd bij een vwo 6 klas in het najaar van 2020 en ik heb dit ook voorgelegd aan medestudenten van mijn opleiding. Aan de hand van deze feedback en de resultaten van de leerlingen, heb ik een nieuw ontwerp gemaakt. Dit ontwerp heb ik opnieuw uitgevoerd in het voorjaar van 2021 aan een andere vwo 6 klas, vlak voor het examen. Hierna heb ik het ontwerp voorgelegd aan twee experts op het gebied van taalgericht vakonderwijs, Jannet van Drie en Maaïke Hajer. Het bleek uit de resultaten dat taalgericht onderwijs een kijk vraagt. Van Drie en Hajer gaven een heel ander soort feedback dan de studenten en docenten geschiedenis. Terwijl de studenten en docenten kritisch waren over de inhoud vanuit vakdidactisch oogpunt, leverden Van Drie en Hajer feedback die veel meer inging op taalgericht vakonderwijs. Het blijkt dat taalgericht vakonderwijs een specifieke deskundigheid vraagt, juist bij docenten. Taalgericht vakonderwijs is dus iets waar docenten zich voor moeten inlezen en bewust van moeten worden. Op basis van de feedback van Jannet van Drie en Maaïke Hajer heb ik voor de laatste keer het ontwerp aangepast, waarbij ik me vooral heb gefocust heb op de doelen explicieter maken, het actiever inzetten op begripsvorming en het versterken van de schrijfinstructie.

De onderzoeksvraag, “Aan welke kenmerken moet een examentraining voldoen die taalvaardigheid wil verbeteren voor het behalen van de eindtermen van het vak geschiedenis?” is hiermee beantwoord. Een examentraining die inzet op het verbeteren van de taalvaardigheid moet voldoen aan de ontwerpcriteria hierboven genoemd: taaldoelen expliciet formuleren, het aanbieden van schrijfinstructie, het geven van feedback, actief inzetten op begripsvorming en het aanleren van historisch redeneren door het aanleren van contextualiseren en argumenteren.

7. Discussie

Het toepassen van taalgericht vakonderwijs binnen het schoolvak geschiedenis is een interessant gebied van onderzoek. Juist door de taligheid die inherent is aan het vak geschiedenis, zou vervolgonderzoek nog veel kunnen bieden. Toch valt op dat binnen de Nederlandse vakdidactische literatuur taalgericht vakonderwijs geen hoofdrol speelt. Er liggen voor vervolgonderzoek hier dus nog best wel kansen. Het zou bijvoorbeeld breder getrokken kunnen worden naar andere gammavakken, zoals aardrijkskunde of maatschappijleer. Een andere optie is een soortgelijk onderzoek uitvoeren in de onderbouw. Dat is interessant, omdat in de onderbouw de leerlingen nog niet bewust voor geschiedenis hebben gekozen. Je zou bij deze klassen aan kunnen nemen dat er leerlingen inzitten die nog zwakker zijn, omdat er een deel in de klas zit die geschiedenis niet gaat kiezen. Op deze manier kan er ook onderzocht worden of taalgericht vakonderwijs ook werkt bij heel zwakke leerlingen (er vanuit gaande dat hele zwakke leerlingen geschiedenis dus niet kiezen in de bovenbouw).

Ik ben me ervan bewust dat er enkele haken en ogen zitten aan dit onderzoek. Zo is het heel lastig geweest om ook echt te bewijzen dat leerlingen beter worden gaan formuleren door het aanbieden van taalgericht vakonderwijs. Ik heb alleen kunnen onderzoeken of leerlingen zélf het idee hadden dat het zo was. Datzelfde geldt voor historisch redeneren: gaan leerlingen beter historisch redeneren als ze beter zijn in formuleren? Dit is al wel uitgebreid onderzocht door Jannet van Drie en Carla van Boxtel, maar ik heb dat niet kunnen bewijzen in dit onderzoek, het is slechts een aanname die ik heb gedaan op basis van de literatuur en mijn eigen ervaring.

Ook de leerlingenquêtes afnemen waren minder relevant dan ik aanvankelijk dacht, aangezien leerlingen niets kunnen zeggen over de toepassing van taalgericht vakonderwijs. Ik had beter een paar leerlingen uitgebreid kunnen spreken over hun ervaring en oordelen na het volgen van de examentraining. Op deze manier had ik veel uitgebreider kunnen ingaan op het talige aspect van het ontwerp en de ervaring van leerlingen hiervan.

Geschiedenisdocenten (maar ook docenten van andere vakken die er tegenaan lopen dat leerlingen de vaktaal niet goed genoeg beheersen) die zich willen verdiepen in taalgericht onderwijs zouden de nadruk in de lessen kunnen leggen op schrijven. Enkele suggesties hiervoor zijn om leerlingen aan de slag te laten gaan met een praktische opdracht, zoals een essay of betoog met een historische inslag, zodat leerlingen bewuster worden van de vaktaal. Denk hierbij aan een essay over de afschaffing van slavernij in de achttiende eeuw, waarbij leerlingen verwijzen naar primaire bronnen van verlichte denkers. Door het vooraf duidelijk maken dat de leerdoelen ook taalvaardigheid omvatten, het aanbieden van schrijfinstructie en feedback, zet een docent hierbij in op taalgericht vakonderwijs in de geschiedenisles. Dit is natuurlijk meer een bovenbouwopdracht, maar in de onderbouw zou gedacht kunnen worden aan een schrijfoopdracht zoals het schrijven van een krantenartikel rondom de sociale kwestie of een dagboekfragment van een historisch figuur. Maar ook in een reguliere les kan taalgericht vakonderwijs behaald worden. Zo kan je een werkvorm gebruiken waar leerlingen een eigen 30-seconds spel⁵⁴ maken van de begrippen van een hoofdstuk. Op deze manier verwerken

---

⁵⁴ Een gezelschapsspel waarbij spelers binnen 30 seconden 5 woorden moeten raden die 1 iemand beschrijft, zonder het woord in kwestie zelf te noemen.

leerlingen zowel schriftelijk als mondeling de begrippen, omdat ze het aan elkaar uit moeten leggen. Ook is het een mogelijkheid om simpelweg elke les een taaldoel mee te nemen, dat zo simpel kan zijn als 'ik ken woorden die een oorzaak-gevolgrelatie aangeven'. Door vanaf de lagere klassen hier mee bezig te zijn, ontwikkelen leerlingen in de loop van de jaren taalvaardigheid, raken ze bekend met de vaktaal en beheersen ze uiteindelijk de vaardigheden om goed historisch te kunnen redeneren.

Literatuurlijst

- Berg, Ellen van der. "Ontwerponderzoek in vogelvlucht", *Tijdschrift voor lerarenopleiders* 29 (2008) 4, 20-26.
- Bouma, Kaya. "Examentrainingen worden steeds populairder", *De Volkskrant* (10 mei 2017).
- Boxtel, Carla van. "De complexiteit van begripsontwikkeling", *Kleio* 2 (1995), 11-15.
- Carretero, M. et al. "Explaining historical events", *International Journal of Educational Research* 27 (1997), 245-254.
- College voor Toetsing en Examens, "Syllabus Centraal Examen 2021", (juni 2019).
Geraadpleegd via <https://www.examenblad.nl/examenstof/geschiedenis-vwo-2/2021/vwo/f=/Examenprogrammas%20geschiedenis%20vwo.pdf>
- Drie, Jannet van, en Carla van Boxtel, "Historical Reasoning: Towards a Framework for Analyzing Students' Reasoning about the Past", *Educational Psychology Review* 20 (juni 2008) 87-110.
- Drie, Jannet van, Martine Braaksma en Carla van Boxtel, "Beter schrijven bij geschiedenis: Effecten van schrijfinstructie op algemene tekstkwaliteit en historisch redeneren", *Levende Talen Magazine* 15 (2014) 3, 3-14.
- Drie, Jannet van, *Taalgericht onderwijs in de mens- en maatschappijvakken: een handreiking voor opleiders en docenten*. (Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken, 2012).
- Gibbons, Pauline. *Learning in the challenge zone. English learning, academic literacy and thinking*. (Portsmouth, 2009).
- Graham, Steve, en Dolores Perin, "A meta-analysis of writing instruction for adolescent students", *Journal of Educational Psychology* 99 (2007) 3, 445-476.
- Hajer, Maaïke en Theun Meestringa, *Handboek taalgericht vakonderwijs* (Coutinho: Bussum, 2011).
- Hajer, Maaïke en Theun Meestringa, "Taalgericht vakonderwijs, een nieuwe impuls voor taalbeleid", *Levende Talen Tijdschrift* 1 (2000) 34-42.
- Kaap, Albert van der, en Elvira Folmer, "Hoe denken examenleerlingen havo/vwo over het vak geschiedenis?", SLO, Enschede 2016.
- Kratka, Jana. "Tacit Knowledge in Stories of Expert Teachers", *Procedia Journal of Social and Behavioral Sciences* 171 (2015) 837-846.
- Leinhardt, G. et al., *Teaching and learning in history*. (New Jersey, 1994).
- Marzano, Robert en Debra Pickering en Daisy Arredondo, *Dimensions of Learning Teacher's Manual*. (Denver, 1997).

Palinscar, Ann en Annemarie Brown, “Reciprocal teaching of comprehension-fostering and comprehension-monitoring activities”, *Cognition and Instruction* 1 (1984) 2, 117–75.

Remie, Mirjam. “Ruim helpt ouders verwijt school gebrek aan aandacht” *NRC Handelsblad*, (24 januari 2018).

Rietvelt, Britt. “Examentraining historische context Britse Rijk, vakdidactisch ontwerponderzoek”, *Ontwerponderzoek voor vakdidactiek 2*, Graduate School of Teaching, Universiteit Utrecht (juni 2020).

Rosa, A. et al. “Uses of historical knowledge: An exploration of the construction of professional identity in students of psychology”, in: *Learning and reasoning in history* (Londen, 1998) 61-78.

Rothery, Joan. *Exploring Literacy in School English*. (Sydney, 1994).

Rouet, J. et al. “Using multiple sources of evidence to reason about history”, *Journal of Educational Psychology* 88 (1996) 478-493.

Seixas, Peter. “Historical Consciousness and Historical Thinking”, in: Mario Carretero et al., *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education* (Londen, 2017) 59-72.

Spanjers, Rogier en Maarten Bark en Saskia Groot, “Verslag van de centrale CE-bespreking Geschiedenis”, *VGN Kleio* (2019).

Stam, Brenda en Jannet van Drie. *Talige dimensies van het geschiedenisonderwijs. Een casestudy* (Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken, 2012).

Vernooy, Kees, Richard Vollenbroek en Trees van der Hoogt, *Opbrengstgericht werken: vlot en vloeiend lezen* (Apeldoorn, 2012).

Visser, Alderik en Hanneke Tuithof, “Nieuwe historische contexten eindexamens havo en vwo” *VGN Kleio* 1, 2018.

Bijlagen

Bijlage 1: ontworpen examenvragen

Bijlage 1a: Ontworpen examenvragen oude historische context

Bronvraag

De opvatting die Gerard Noodt in deze rede uiteenzet, vertoont overeenkomst met ideeën van Locke.

(2p) Leg uit welke overeenkomst er bestaat tussen de opvatting van Noodt en de opvatting van Locke over het bestuur van een staat.

Bron:

In 1699 houdt Gerard Noodt, hoogleraar in de rechten en rector van de Leidse universiteit bij zijn afscheid als een rede waarin hij stelt:

U zult, zo meen ik, ervan overtuigd zijn, dat de oppermachtige overheid, of welke andere benaming men hem wenst te geven, niet door de hemel is gezonden, maar met algemene toestemming van de burgers is aangesteld. U zult duidelijk genoeg gezien hebben dat iedereen, vorst of regeerder, indien hij zich overeenkomstig zijn waardigheid en aanstelling gedragen wil, erkennen moet dat hij wel degelijk aan de wetten onderworpen is en dat hij zich nooit moet verbeelden boven alle wetten verheven te zijn, dat hij zijn macht niet moet afmeten naar zijn eigenzinnigheid maar naar het welzijn van de maatschappij. Dat, als hij die macht op een andere wijze gebruikt, hij dan ook niet als vorst of overheid, maar als tiran te werk gaat. En uiteindelijk, dat hij bij zo'n handelswijze, op grond van goddelijk en menselijk recht, door zijn onderhorigen kan en mag worden beteugeld of gestraft.

Chronologie

De volgende gebeurtenissen gaan over Marie-Jeanne de la Platière (1754-1795), een Franse feminist, salonnière en revolutionair.

1. Het politieke denken van Marie-Jeanne werd radicaler toen de Bastille werd bestormd door Franse revolutionairen.
2. Marie-Jeanne werd de eerste girondijn die gearresteerd werd tijdens de Terreur.
3. Marie-Jeanne werd niet toegelaten tot de nieuwe Nationale Vergadering, omdat daar alleen mannen aanwezig mochten zijn.
4. Toen de Staten-Generaal bijeen werd geroepen, was Marie-Jeanne betrokken bij het opstellen van het *Cahier de Doléances* van Lyon.
5. Terwijl Lodewijk XVI Frankrijk ontvluchtte, ging Marie-Jeanne de straat op om mensen te benaderen voor het stichten van een republiek.
6. Vlak voor het Directoire ging regeren, werd Marie-Jeanne geëxecuteerd omdat ze schuldig werd bevonden aan samenzwering tegen de revolutie

Betrouwbaarheid en representativiteit

Lees de bron hieronder.

- (4p) Volgens abbé Bernier is de handelswijze van de Franse revolutionairen niet in overeenstemming met het sociaal contract.
- Geef een omschrijving van het idee van het sociaal contract volgens Locke.
  - Waarom zou abbé Bernier het idee van het sociaal contract gebruiken om kritiek te leveren op de revolutionairen?
  - Stel, je doet onderzoek naar de opvatting over het sociaal contract van geestelijken tijdens de Franse Revolutie en je komt deze bron tegen. Geef een argument voor en tegen de bruikbaarheid van deze bron.

Bron

In 1793 breekt in de Vendée, een landstreek aan de westkust van Frankrijk, een opstand uit tegen de Revolutie. In een verklaring aan de rest van Frankrijk legt de geestelijke abbé Bernier uit waarom de bevolking in opstand komt:

De hemel heeft zich uitgesproken voor de heiligste en rechtvaardigste zaak. Ons teken is het heilige teken van het kruis van Jezus Christus. Wij kennen de ware wil van Frankrijk, die onze wil is, namelijk voorgoed ons heilige apostolische en rooms-katholieke geloof te herstellen en bewaren. Het is de wil een koning te hebben die naar binnen als vader en naar buiten als beschermer zal optreden.

Patriotten, onze vijanden, jullie beschuldigen ons ervan ons vaderland omver te werpen door middel van een opstand, maar jullie die alle principes van de religieuze en politieke orde ondermijnen, waren de eersten die verklaarden dat opstand de heiligste plicht is. Jullie hebben religie vervangen door atheïsme, wetten door anarchie, de koning die onze vader was door mannen die tirannen zijn. Jullie verwijten ons religieus fanatisme, terwijl jullie zogenaamde vrijheid tot de meest extreme straffen heeft geleid.

Verbanden

Op 14 juli 1789 bestormde de Parijse bevolking de Bastille, een beruchte gevangenis. Hiermee begon de democratische revolutie in Frankrijk. In augustus 1789 nam de Nationale Vergadering het besluit om als eerste de wetten te hervormen die te maken hadden met de feodale privileges: het feodale stelsel werd afgeschaft.

- (2p) Welk verband bestaat er tussen het afschaffen van feodale privileges en het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting?

Spotprent

Bekijk de bron op de volgende bladzijde. De terreur in tijdens de Franse Revolutie werd stevig bekritiseerd door andere landen, waaronder Engeland.

(2p) Leg aan de hand met een verwijzing naar de prent uit wat de mening van de tekenaar is over de terreur tijdens de Franse Revolutie.

Een Britse spotprent over de Terreur in Frankrijk tijdens de Franse Revolutie. Op het lint bovenin staat *No God! No Religion! No King! No Constitution!* (Geen God! Geen religie! Geen koning! Geen grondwet!)

Onderin staat: *The Radical's Arms* (De wapens van de radicalen)

Continuïteit en verandering

Rousseau staat bekend als een verlicht denker die grote invloed heeft gehad op de Franse Revolutie en de Verlichting. Hij had ook een duidelijke opvatting over de rol van vrouwen in een samenleving. Zo schreef hij in zijn memoires dat vrouwen geschapen waren met als voornaamste doel om zich voort te planten.

(2p) Leg uit of er wel of geen sprake is van continuïteit ten opzichte van de middeleeuwen bij het gedachtegoed van Rousseau.

Bijlage 1b: Ontworpen examenvragen nieuwe historische context

Vraag 1 (Kennis)

(4p) Alexis de Tocqueville was een Franse politiek filosoof die in 1856 een onderzoek publiceerde over de Franse Revolutie. Hierin stelt hij onder andere de volgende conclusies:

1. Het gevaarlijkste moment voor een slechte regering breekt aan op het moment dat zij zich begint te hervormen.
2. Het volk is vandaag de verklaarde vijand van alle onderworpenheid en morgen bereid om weer te dienen met de grootst mogelijke hartstocht.

Ondersteun beide conclusies met daarbij passende gebeurtenissen uit de Franse Revolutie.

Vraag 2 (chronologie)

(2p) De volgende zes gebeurtenissen hebben te maken met politieke onrust in de achttiende en negentiende eeuw in Europa:

1. In Wenen negeerden de staatslieden tijdens het Congres van Wenen het opkomend nationalisme omdat ze de situatie van voor de Franse Revolutie wilden herstellen.
2. In Brussel brak een opstand uit tegen koning Willem I.
3. Frankrijk was vernederd nadat ze een oorlog tegen de Duitse deelstaat Pruisen hadden verloren waarna Duitsland als verenigd land een nieuwe grootmacht in Europa was geworden.
4. De Franse Revolutie breekt uit nadat revolutionairen de Bastille hebben bestormd.
5. Door ontevredenheid over het Britse beleid in de Amerikaanse kolonie breekt de Amerikaanse Revolutie uit.
6. Grote delen van Europa worden veroverd door de nieuwe keizer van Frankrijk, Napoleon.

(2p) Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde.

Vraag 3 (verbanden leggen)

(3p) In 1866 brak in Maastricht een cholera-epidemie uit. Als gevolg van deze besmettelijke ziekte overleden 298 inwoners, waarvan 295 arbeiders waren. Leg uit welke oorzaak-gevolgrelatie er bestaat tussen:

- De Industriële Revolutie en deze epidemie;
- De belangstelling van de overheid voor de sociale kwestie;
- De sociale kwestie en voortschrijdende democratisering.

Vraag 4 (bronvraag)

De Amerikaanse filosoof Thomas Paine schrijft aan het einde van de achttiende eeuw zijn pamflet *Common Sense*. Een fragment hiervan luidt als volgt:

Als de barbaarsheid van de huidige oude regeringen verdwijnt, zullen de morele verwachtingen van naties ten opzichte van elkaar worden aangepast. Mensen zullen niet langer opgroeien met het barbaarse idee hun eigen soortgenoten voor vijanden te houden, omdat zij door het toeval der geboorte leven in landen met verschillende namen.

Hieruit volgt dat de mens, als hij niet verpest wordt door regeringen, van nature de vriend is van zijn medemens en dat de menselijke natuur niet uit zichzelf slecht is. De geest van jaloezie en wreedheid, die de regeringen van twee lanen kan bezielen en die hen afhankelijk maakt van de belastinginning, wijkt nu voor de voorschriften van de rede, recht en menswaardigheid.

(4p) In dit bronfragment geeft Thomas Paine een aantal van zijn ideeën weer. Leg uit

- dat Thomas Paine een rationeel optimist is;
- waardoor zijn ideeën in de negentiende eeuw minder aanhang krijgen.

Vraag 5 (continuïteit en verandering)

In 1815 wordt tijdens het Congres van Wenen besloten dat Willem I koning wordt van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

Voorafgaand aan zijn koningschap, tijdens een privéles, schreef Willem I schreef een opstel aan zijn leraar waarin het volgende stond:

Het beste dat een jonge vorst kan doen om zich te kunnen strelen met de gedachte dat hij in staat zal zijn tot het voeren van een voorspoedig bewind, mocht hij daartoe worden geroepen, is zich de behoorlijke kundigheid eigen te maken van alles wat tot het vervullen van zijn plicht hoort. Alles wat hem daarvan afhoudt moet hij zorgvuldig afkappen: ijdele vermaken, vooroordelen, vleierij. Hij moet de constitutie van het land en de geaardheid van het volk goed leren kennen. Hij moet zich alle vorstelijke deugden eigen maken, te weten: godsvrucht, rechtvaardigheid en billijkheid, dapperheid, geheimhouding, voorzichtigheid, goedheid en weldadigheid. Dat laatste zonder verkwisting, een zeer gevaarlijke ondeugd. De nadelen van de democratie of volksregering zijn dat daarbij de toestemming van een groot aantal mensen nodig is. Dat maakt het zeer moeilijk om a. geheimhouding te garanderen en b. tot verstandige besluiten te komen. Een volksregering biedt een al te grote vrijheid, die zeer dikwijls in harde slavernij verandert omdat er meestal iemand opstaat die zich meester maakt van de gedachten van het volk, en door zijn invloed over dat volk zich vervolgens tot tiran ontwikkelt. In een volksregering zijn er altijd enkele demagogen die zo veel invloed op het volk hebben, dat dit alles doet wat zij goedvinden en dus zijn die demagogen (...) tirannen. Zo worden volksregeringen al gauw de ergste aristocratische tirannieën.

(2p) Leg uit of er in dit opstel van Willem I sprake is van verandering of continuïteit ten opzichte van de tijd van vóór de Franse Revolutie.

Vraag 6 (Spotprent)

Prent van de Britse tekenaar George Cruikshank uit 1819.

De prent is getiteld *The Radical's Arms* (de wapens van de radicalen)

Op de vlag bovenin staat 'geen god! Geen religie! Geen koning! Geen ...'

In 1819 vindt in de Engelse stad Manchester een demonstratie plaats tegen het bestaande kiesstelsel en tegen de hoge importbelasting op graan. Beiden beschermen de positie van de Britse landadel. Nadat het stadsbestuur van Manchester beveelt de leiders van de demonstratie te arresteren, vindt een bloedbad plaats. Hierna vaardigt de Britse regering de Six Acts uit, waarin onder andere bijeenkomsten van meer dan 50 mensen worden verboden.

Cruikshank geeft in deze prent een mening weer over de noodzaak van de invoering van de Six Acts, waarbij hij verwijst naar de Franse Revolutie.

Licht dit toe door aan te geven:

- met een verwijzing naar de prent welke mening over de noodzaak voor de invoering van de Six Acts Cruikshank weergeeft en
- wat hij wil bereiken met de verwijzing naar de Franse Revolutie.

Vraag 7 (Betrouwbaarheid beoordelen)

Stel, je doet onderzoek naar de sociale kwestie in Engeland en je komt de volgende bron tegen over de *Factory Acts* van 1833. Dit waren wetten uit 1833 waarin onder andere in stond dat arbeidsomstandigheden veiliger moesten, vrouwen en kinderen kortere dagen zouden moeten hebben en dat er een Arbeidsinspectie ingesteld zou worden om dit te controleren.

(4p) Lees de bron en leg uit

- of de bron bruikbaar is voor een onderzoek waarin je gaat onderzoeken of de *Factory Acts* ervoor hebben gezorgd dat de werkomstandigheden van de fabrieksarbeiders in Engeland verbeterden.
- of de bron wel of niet betrouwbaar is.

Uit een rapport van arbeidsinspecteur Leonard Horner uit 1837. In dit rapport geeft hij vier jaar na het ingaan van de wet zijn mening over de gevolgen van de Factory Act van 1833

De laatste drie maanden zie ik zeker een verbetering. De grote weerstand van een groot deel van de aanzienlijkste fabriekseigenaren tegen de Factory Act is grotendeels weggeëbd. Door wat ik heb gezien, en door wat ik van de fabrikanten en hun arbeiders heb gehoord, is mijn overtuiging toegenomen dat het nodig is en terecht dat de overheid zich bemoeit met de bescherming van kinderen die in fabrieken werken. Natuurlijk bewijzen de veroordelingen in het laatste half jaar in mijn district maar al te duidelijk dat er nog steeds veel fabrikanten zijn, die blijkbaar onverschillig staan tegenover de gezondheidstoestand en het morele welzijn van de kinderen die bij hen werken. Maar dat wreedheid en onderdrukking heel gewoon zijn en vaker voorkomen bij fabrikanten dan bij andere klassen, dat moet toch echt worden ontkend. Integendeel, ik ken geen andere mensen die zich zoveel moeite en financiële offers hebben getroost voor het welzijn van hun werknemers. Dat kan ik bewijzen met de vele waarnemingen die ik heb gedaan. Ik zou willen dat degenen die zo kritiekloos al die verhalen over de ellende van de fabrieksarbeiders geloven eens zelf in die fabrieken gingen kijken. Ze zouden zien hoezeer ze zich vergissen. De verklaringen over de ongezonde werkomstandigheden in de fabrieken zijn zwaar overdreven omdat enkele slechte voorbeelden ten onrechte worden beschouwd als representatief voor de algemene toestand. Het fabriekswezen bleef in gebreke voor zover het kinderen liet werken van onder de twaalf jaar, want daardoor was het kwaad niet te vermijden van een systeem dat kinderen beroofde van frisse lucht en oefening en dat het onmogelijk maakte dat zij goed onderwijs kregen.

Bijlage 2: Vragenlijst voor docenten en experts

	Helemaal oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Helemaal eens	<i>Eventuele toelichting</i>
Taaldoelen worden expliciet gesteld (is niet per sé zichtbaar voor leerlingen).						
Er wordt schrijfinstructie gegeven.						
De docent zet actief in op het ontwikkelen van begripsvorming;						
Leerlingen krijgen feedback op hun antwoorden van zowel de docent als medeleerlingen;						
Historisch redeneren wordt aangeleerd door leerlingen actief aan het werk te zetten met bronnen en door het aanleren van contextualiseren en beargumenteren.						

Bijlage 3: alle versies van het ontwerp

HC Verlichting

Examentraining
oude HC versie 1

Kenmerkende aspecten

Kenmerkende aspecten zijn gebeurtenissen die de geschiedenis en het bijbehorende tijdvak kenmerken.

Alle stof die je moet kennen bij geschiedenis en elke examenvraag is eigenlijk afgeleid van een of meerdere kenmerkende aspecten.

Leer deze dus goed!

Type examenvragen

1. Bronvragen
2. Chronologievragen
3. Betrouwbaarheid beoordelen
4. Verbanden leggen
5. Spotprenten
6. Continuïteitsvragen

Antwoorden formuleren: 4 elementen

Neem een deel van de vraag over in je antwoord.

Verwijzen naar de bron/inhoud van de vraag.

Let op! Je hoeft niet (zoals bij Nederlands) letterlijk te citeren. Je mag ook parafraseren.

De informatie/de bron koppelen aan je eigen kennis.

Afsluiten met een conclusie.

1. Bronvragen

De opvatting die Gerard Noodt in deze rede uiteenzet, vertoont overeenkomst met ideeën van Locke. Leg uit welke overeenkomst er bestaat tussen de opvatting van Noodt en de opvatting van Locke over het bestuur van een staat.

Bron 1

In 1699 houdt Gerard Noodt bij zijn afscheid als rector van de Leidse universiteit een rede in het Latijn. In die rede stelt hij:

U zult, zo meen ik, ervan overtuigd zijn, dat de oppermachtige overheid, of welke andere benaming men hem wenst te geven, niet door de hemel is gezonden, maar met algemene toestemming van de burgers is aangesteld. U zult duidelijk genoeg gezien hebben dat iedereen, vorst of regeerder, indien hij zich overeenkomstig zijn waardigheid en aanstelling gedragen wil, erkennen moet dat hij wel degelijk aan de wetten onderworpen is en dat hij zich nooit moet verbeelden boven alle wetten verheven te zijn, dat hij zijn macht niet moet afmeten naar zijn eigenzinnigheid maar naar het welzijn van de maatschappij. Dat, als hij die macht op een andere wijze gebruikt, hij dan ook niet als vorst of overheid, maar als tiran te werk gaat. En

De overeenkomst die bestaat tussen Locke en Noodt is (1) dat zij allebei de opvatting hebben dat een vorst zijn macht niet hoort te verkrijgen van god/dat het droit divin niet opgaat (2) en dat er een sociaal contract bestaat tussen de vorst en het volk. (3) Dit betekent dat een vorst geen absolute macht meer heeft (4)

2. Chronologievraag: voorbeeld

De volgende gebeurtenissen gaan over Marie-Jeanne de la Platière (1754-1793), een Franse feminist, salonnière en revolutionair.

1. Het politieke denken van Marie-Jeanne werd radicaler toen de Bastille werd bestormd door Franse revolutionairen.
2. Marie-Jeanne werd de eerste girondijn die gearresteerd werd tijdens de Terreur.
3. Marie-Jeanne werd niet toegelaten tot de nieuwe Nationale Vergadering, omdat daar alleen mannen aanwezig mochten zijn.
4. Toen de Staten-Generaal bijeen werd geroepen, was Marie-Jeanne betrokken bij het opstellen van het *Cahier de Doléances* van Lyon.
5. Terwijl Lodewijk XVI Frankrijk ontvluchtte, ging Marie-Jeanne de straat op om mensen te benaderen voor het stichten van een republiek.
6. Terwijl het Directoire net regeerde, werd Marie-Jeanne geëxecuteerd omdat ze schuldig werd bevonden aan samenzwering tegen de revolutie

2. Chronologievraag: voorbeeld

4. Toen de Staten-Generaal bijeen werd geroepen, was Marie-Jeanne betrokken bij het opstellen van het *Cahier de Doléances* van Lyon. (1789)
3. Marie-Jeanne werd niet toegelaten tot de nieuwe Nationale Vergadering, omdat daar alleen mannen aanwezig mochten zijn. (1789)
1. Het politieke denken van Marie-Jeanne werd radicaler toen de Bastille werd bestormd door Franse revolutionairen. (1789)
5. Terwijl Lodewijk XVI Frankrijk ontvluchtte, ging Marie-Jeanne de straat op om mensen te benaderen voor het stichten van een republiek. (1791)
2. Marie-Jeanne werd de eerste girondijn die gearresteerd werd tijdens de Terreur. (1792)
6. Terwijl het Directoire net regeerde, werd Marie-Jeanne geëxecuteerd omdat ze schuldig werd bevonden aan samenzwering tegen de revolutie (1795)

3. Betrouwbaarheid en representativiteit beoordelen

Een bron is nooit per definitie *goed* of *slecht*.

Vaak kent een bron twee kanten: betrouwbaarheid en representativiteit.

Soms moet je dit in examenvragen beide beoordelen: dan vragen ze naar de **bruikbaarheid** van de bron.

Betrouwbaarheid: is de informatie in de bron te vertrouwen?

Representativiteit: is de bron bruikbaar voor een historisch onderzoek? Ook al klopt de bron niet, zegt het soms alsnog wat nuttigs over de geschiedenis of de visie van historische figuren uit de bron.

3. Betrouwbaarheid beoordelen

- Is de auteur van de bron ooggetuige?
  - Als iemand letterlijk bij de gebeurtenis is geweest, draagt dit bij aan de betrouwbaarheid van de bron
- Is de bron vlak na de historische gebeurtenis opgeschreven of pas jaren later?
  - Als iemand pas 50 jaar na de gebeurtenis er iets over schrijft, kan het zijn dat de herinneringen niet helemaal meer kloppen
- Is de bron een privédocument of bedoeld voor openbare publicatie?
  - Bronnen die publiek zijn uitgegeven kunnen minder betrouwbaar zijn: misschien schrijft de auteur wel iets op omdat het moet van de staat door censuur (nazi-Duitsland bijv.) of om iets te rechtvaardigen.
  - Privébronnen (dagboeken, brieven) zijn hierom betrouwbaarder

Betrouwbaarheid en representativiteit

- a. Het sociaal contract volgens Locke houdt in dat een volk het bestuur (vrijwillig) overdraagt aan een vorst waarna de vorst dit volk/het algemeen belang beschermt
- b. Bernier gebruikt het sociaal contract om te benadrukken dat volgens het sociaal contract het de wil is van het volk is geregeerd te worden door een koning, terwijl de revolutionairen koning Louis XVI terecht hebben gesteld
- c. Een argument voor de bruikbaarheid van deze bron is dat Abbé Bernier een ooggetuige is/Abbé Bernier dit tijdens de Franse Revolutie zelf heeft geschreven
Een argument tegen de betrouwbaarheid van deze bron is dat Abbé Bernier niet representatief is voor elke geestelijke in Frankrijk/hij een sterk gekleurde mening heeft.

4. Verbanden leggen

Je kan vragen krijgen over welk verband er bestaat tussen A en B.

Dit kan bestaan uit

- Kenmerkende aspecten
- Ontwikkelingen
- Begrippen

Om deze vragen goed te beantwoorden doe je het volgende:

1. Je geeft een korte beschrijving van A.
2. Je geeft een korte beschrijving van B
3. Je legt in een concluderende zin uit wat het verband is.

4. Verbanden leggen

Feodale privileges betekenden dat er speciale privileges bestonden voor de adel en in het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting staat gelijkheid/afschaffing van de Standenmaatschappij centraal.

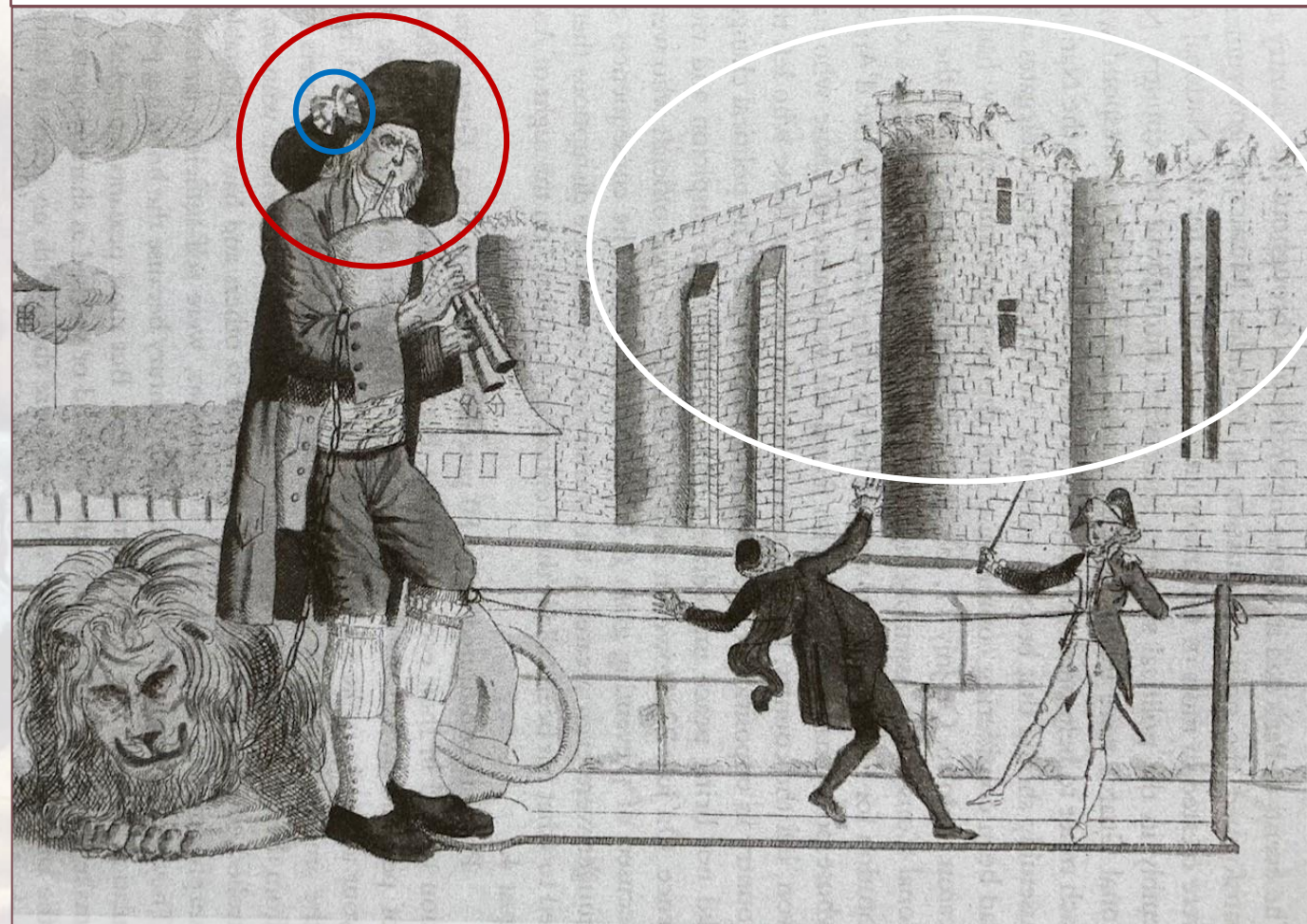
Het verband tussen feodale privileges en het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting is het gelijkheidsidee.

5. Spotprenten

Waar let je op?

- Symboliek
- Jaartallen
- Wie zie je?

Spotprent uit 1789 getiteld *Vaarwel Bastille*

Symboliek

- Frygische muts
- Tricolore
- Marianne
- Haan
- Bastille

olutie

5. Spotprenten

Ze kunnen grofweg 2 dingen vragen

- Wat is het onderwerp van de prent/waarschijnlijkerwijze?
- Wat is de mening/boodschap van de prent?
  - Zijn de figuren positief of negatief aangevoeld?
  - Wat is de ondertitel? → wat zegt de tekenaar?

Spotprent

De mening van de tekenaar over de Terreur is dat de Franse revolutionairen te ver gaan hun revolutionaire ideeën/verlichtingsidealen/dat de Franse revolutie een gevaar vormt voor de rest van de wereld. Dit kan je zien aan

- Hoe de revolutionairen worden afgebeeld
- De tekst op het lint, waarop staat dat de Fransen geen god, religie, koning en grondwet meer willen hebben
- De verwijzing naar de wapens van de radicalen: de guillotine als enige oplossing wordt geboden.
- Dat de wereldbol onder de guillotine hangt en in brand staat
- De bijbel die onder de voeten ligt van de revolutionairen (representeert omver werpen eerste stand)
- De juwelen van de adel die onder de voeten liggen van de revolutionairen (representeert omver werpen tweede stand)

6. Continuïteitsvragen

Bij een continuïteitsvraag moet je beoordelen of er tussen twee gebeurtenissen of historische periodes sprake is van een verandering of niet.

Hierbij is het van belang dat je een idee hebt tussen het verschil tussen verschillende tijdvakken op het gebied van cultureel-mentale, politieke, religieuze of sociaaleconomische ontwikkelingen.

6. Continuïteitsvragen

Het is het makkelijkst om deze als volgt te beantwoorden:

1. Je legt allebei de periodes/ontwikkelingen kort uit.
2. Je legt uit waarom er wel of niet sprake is van een verandering.

Let op! Het kan ook zijn dat je moet beargumenteren dat er zowel sprake is van verandering als continuïteit.

Continuïteit en verandering

Er is ten opzichte van de middeleeuwen wel continuïteit bij het gedachtegoed van Rousseau omdat in de middeleeuwen er geen plek was voor vrouwen in zaken zoals wetenschap en politiek. Rousseau ziet hier voor vrouwen ook geen plek in, omdat hij gelooft dat vrouwen alleen maar bestaan voor voortplanting (terwijl vrouwen in de Verlichting steeds een grotere rol krijgen door bijvoorbeeld salons).

Examenbegrippen

- Toon aan... → Bewijs dat iets zo is, meestal aan de hand van een bron
- Leg uit... → Bewijs dat iets zo is aan de hand van argumenten.
- Geef aan... → Als dit gebruikt wordt hoef je niet uit te leggen waarom. Wordt meestal gebruikt om te vragen naar een kenmerkend aspect of een deel uit een bron.
- Licht toe... → Bewijs waarom iets zo is, aan de hand van argumenten.
- Ondersteun... → Geef een argument dat de stelling van de vraag bewijst.
- Verklaar... → Bewijs waarom iets zo is, aan de hand van argumenten
- Beredeneer... → Bedenk een (logische) reden

Algemene tips

- Kijk goed naar het aantal punten dat je kan verdienen. Dan weet je ook hoeveel je ongeveer moet opschrijven en hoeveel tijd je er ongeveer aan kan besteden.
- Als je een begrip noemt in je antwoord, leg deze dan ook uit.
- Maak als je aan het leren bent een tijdlijn van bijv. alle verplichte begrippen of personen.
- Leer de kenmerkende aspecten uit je hoofd!
- Je kan beter oefenen met examenvragen dan eindeloos leren. Hierdoor raak je vertrouwd met de manier waarop vragen gesteld worden en krijg je door wat ze van je willen horen.

1. Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over de ideale samenleving (1650-1789)?

23. Het streven van vorsten naar absolute macht

26. De wetenschappelijke revolutie

27. Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

28. Voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur een eigentijdse verlichte vorm te geven (verlicht absolutisme)

Context: het wereldbeeld vóór de Verlichting

- God heeft de wereld geschapen
- Memento mori (gedenk te sterven)
- Koning is aangesteld door God (**droit divin**): tegen de koning ingaan is tegen God ingaan.

De wetenschappelijke revolutie

= aan de hand van empirisme en rationalisme onderzoek doen en kennis verwerven.

←
Kennis opdoen door
de *waarneming*

→
kennis opdoen door
logisch redeneren

hebben de basis gelegd voor de **Verlichting** (→ Heeft God wel zo invloed als er altijd gedacht werd?)

De Verlichting

= stroming waarbij men geloofde dat aan de hand van de rede alles verklaard kon worden.

Dit werd toegepast op meerdere terreinen: sociale verhoudingen, politiek, wetenschap en religie.

Verskil wetenschappelijke revolutie en verlichting?

WETENSCHAPPELIJKE REVOLUTIE

een beweging waarbij vooral de natuurwetenschappen en exacte wetenschap op gang kwamen om de wereld te verklaren.

Voorbeeld: Newtons wetten over zwaartekracht

VERLICHTING

een algemenere stroming onder de (intellectuele) elite waarbij men ook ging nadenken over sociale verhoudingen, de rol van religie en de politiek, waarbij **de rede** en **zelf nadenken** centraal staat en traditie en bijgeloof wordt afgewezen.

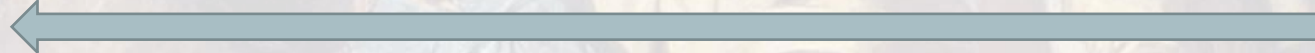
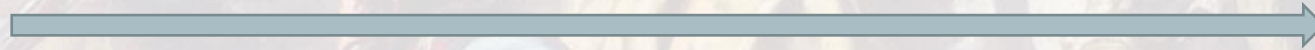
Voorbeeld: de ideeën van Locke en Rousseau over het sociaal contract

! Het sociaal contract

= een idee dat het gezag van een staat voortkomt uit een contract dat is afgesproken tussen de burgers en de staat/machthebbers.

Burgers dragen bepaalde taken over aan de overheid

De overheid beschermt de rechten van de burgers

The background of the slide is a faded historical painting. It shows a chaotic battle scene with soldiers in 18th-century attire. In the foreground, a woman in a blue dress is kneeling or lying on the ground, holding a flag. Other soldiers are visible in the background, some holding weapons and flags. The overall tone is somber and historical.

Verlichte denkers

John Locke

Jean-Jacques Rousseau

Baruch Spinoza

Immanuel Kant

Voltaire

! Locke en Rousseau: het sociaal contract

Locke (gematigd)

Burgers = adel + hoge burgerij

- Soevereiniteit ligt bij het volk
- Een slechte vorst mag afgezet worden door het volk.

Rousseau (radicaal)

Burgers = alle mensen

- Burgers geven hun individuele vrijheid op om de algemene wil uit te laten voeren door een aangestelde regering
- Een slechte vorst mag afgezet worden door het volk.
- Alle mensen zijn gelijk
- De soevereiniteit ligt bij het volk.

! Spinoza

Spinoza werd gezien als een radicale denker:

Hij geloofde dat

- Alles wat bestond een verschijning van God was
- Alles volgens natuurwetten verliep
- Er geen wonderen bestaan

Ondanks Spinoza kritisch is op de kerk, betekent dat **niet** dat hij een atheïst was!

Kant is niet de makkelijkste filosoof om te begrijpen. Zo denken de examenmakers er blijkbaar ook over, want er is slechts 1 vraag over Kant geweest sinds de Verlichting een examenonderwerp is, namelijk in het pilotexamen van 2011

Dit betekent natuurlijk niet dat je hem kan overslaan, maar wel dat dit iets is waar cito niet de nadruk op legt.

Immanuel Kant

! *over de definitie van de verlichting en de gevaren van het rationalisme*

Durf te denken

Verlichting is de bevrijding van de mens uit de onmondigheid die hij aan zichzelf te wijten heeft.

Kant gelooft dat rationeel denken een idealisme is: het kan het bestaan van de werkelijkheid niet bewijzen omdat ons verstand de werkelijkheid structureert. Het verstand heeft de wereld dus als het ware zelf bedacht.

Montesquieu

Grondlegger van de trias politica/scheiding der machten.

Wetgevende
macht

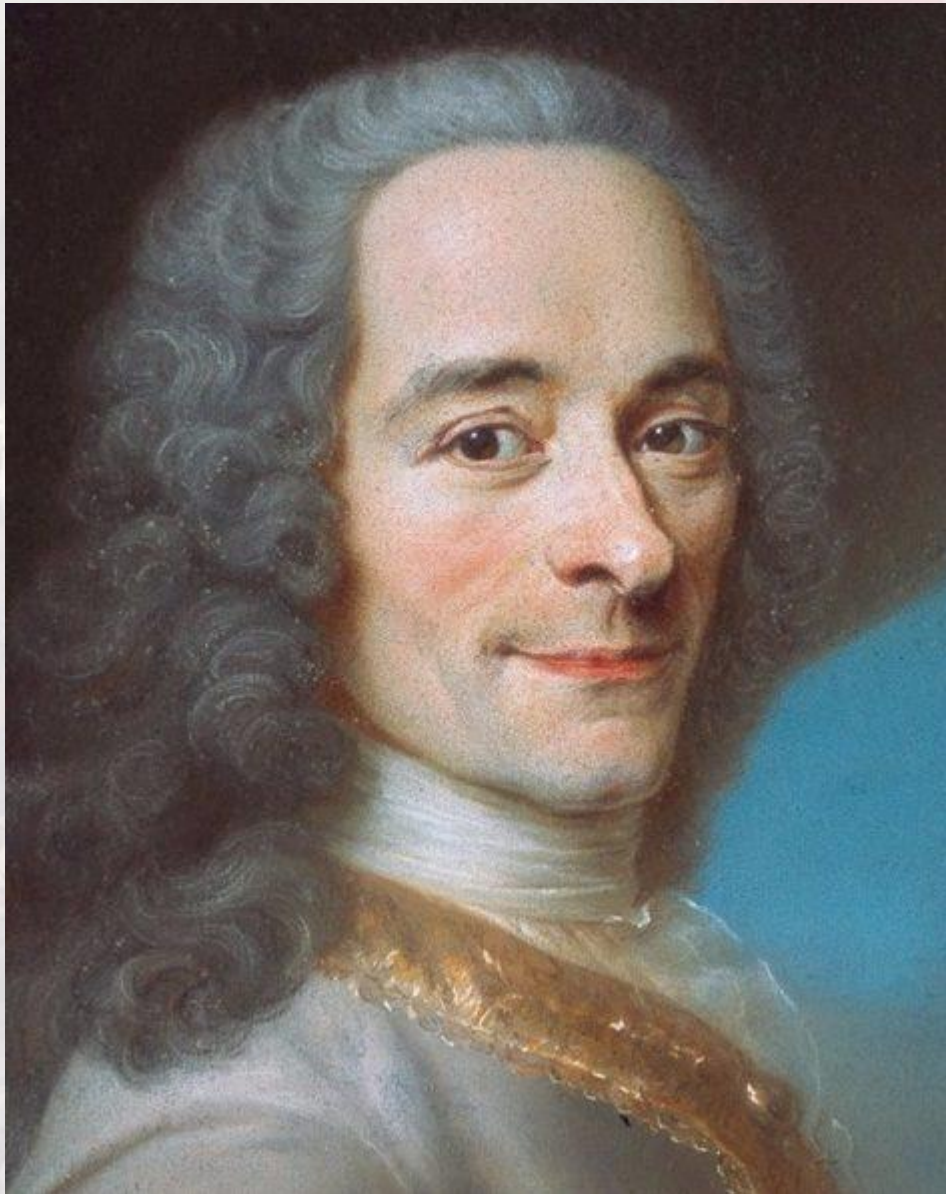

Rechterlijke
macht

Uitvoerende
macht

! Voltaire

Geloofde in **vrijheid van denken** (meningsuiting en geloof)

Rol van de overheid volgens Voltaire:

- *Droit divin* bestaat niet: wordt enkel gebruikt als legimitatie
- Invloed van parlement is nodig
- Het gewone volk is te dom om te beslissen
- Overheid moet zorgen voor het welzijn van het volk.

Oftewel, hij was voorstander van het **verlicht** absolutisme.

Verlicht absolutisme

= een vorm van absolutisme waarbij de vorst zich niet meer legitimeerde met het *droit divin* maar op het nut wat hij of zij had voor het volk.

Alles voor het volk, niets door het volk.

Frederik van Pruisen (1712-1786),
een verlicht absolute vorst.

1. Begrippen en personen

- Rationalisme
- Empirisme
- Sociaal contract
- Droit divin
- John Locke
- Jean-Jacques Rousseau
- Montesquieu
- Spinoza
- Immanuel Kant

! Verplichte voorbeelden

- Kant over de definitie van de Verlichting
- Het sociaal contract
- Spinoza en de invloed van God
- Voltaire over de vrijheid van denken en de rol van de staat

Voorbeeld van een goed antwoord:

De mening van de auteur komt overeen met de theorie van John Locke omdat John Locke uitgaat van een sociaal contract waarbij het volk de macht overdraagt aan een vorst. Als deze vorst de macht misbruikt, mag het volk volgens het sociaal contract de vorst afzetten. (2p)

In de bron wordt gesteld dat het volk ook de macht heeft overgedragen/toevertrouwd aan de koning en dat als de vorst zich gedraagt als een tiran, de gewesten hem niet meer hoeven te gehoorzamen. (2p)

Je hoeft niet letterlijk alles te weten van verlichte filosofen.

Op je examen krijg je meestal een bron geschreven door een van de filosofen. Aan jou is dan de vraag uit welk aspect van de bron het de verlichte filosofie van de auteur blijkt.

Voorbeeld:

De mening van de auteur komt overeen met de politieke theorie van John Locke. Toon de juistheid van deze bewering aan met een argument uit het pamflet.

Tijdens de Opstand richt de auteur van een anoniem pamflet zich tot de Antwerpse bevolking, die in zijn ogen is misleid door de Spaanse propaganda:

Deze goede patriotten trekken de conclusie dat men de natuurlijke heer en vorst van het land nooit mag afzetten en dat men geen vreemde heer of vorst mag aanvaarden (...). Maar de landsheer is slechts een dienaar van de gerechtigheid, een plaatsvervanger van God, een herder van zijn volk, een vader van het land, die aan ieder persoon recht en gerechtigheid moet verschaffen. Dáártoe wordt hij gekozen en ingehuldigd, en met dit doel wordt hem al zijn macht en autoriteit gegeven. (...)

Daarom spreekt men in overeenstemming met het recht aldus over de koninklijke wet en macht: het volk van het land heeft de koning of de landsheer zijn macht overgedragen en toevertrouwd, hetgeen gebeurt onder zulke voorwaarden als gebruikelijk is volgens de rechten van het land. (...) Als hij in plaats van een vader een moordenaar wordt, in plaats van een herder een slachter, in plaats van een vorst een tiran, dan hoeven de gewesten hem niet meer te gehoorzamen.

De gewesten trekken hun macht en autoriteit die zij aan hem hadden overgedragen, weer naar zich toe, aangezien hij zijn verplichtingen niet nakomt en niet het doel nastreeft waartoe zij hem als hun heer en vorst hebben ingehuldigd en aanvaard.

The background is a faded, historical painting depicting a scene from the French Revolution. A central figure, a woman in a yellow dress, stands atop a guillotine, holding a severed head aloft. She is surrounded by a crowd of people in 18th-century attire, some holding flags and others appearing to be in a state of chaos or conflict. The scene is set against a backdrop of a cityscape with buildings and a cloudy sky.

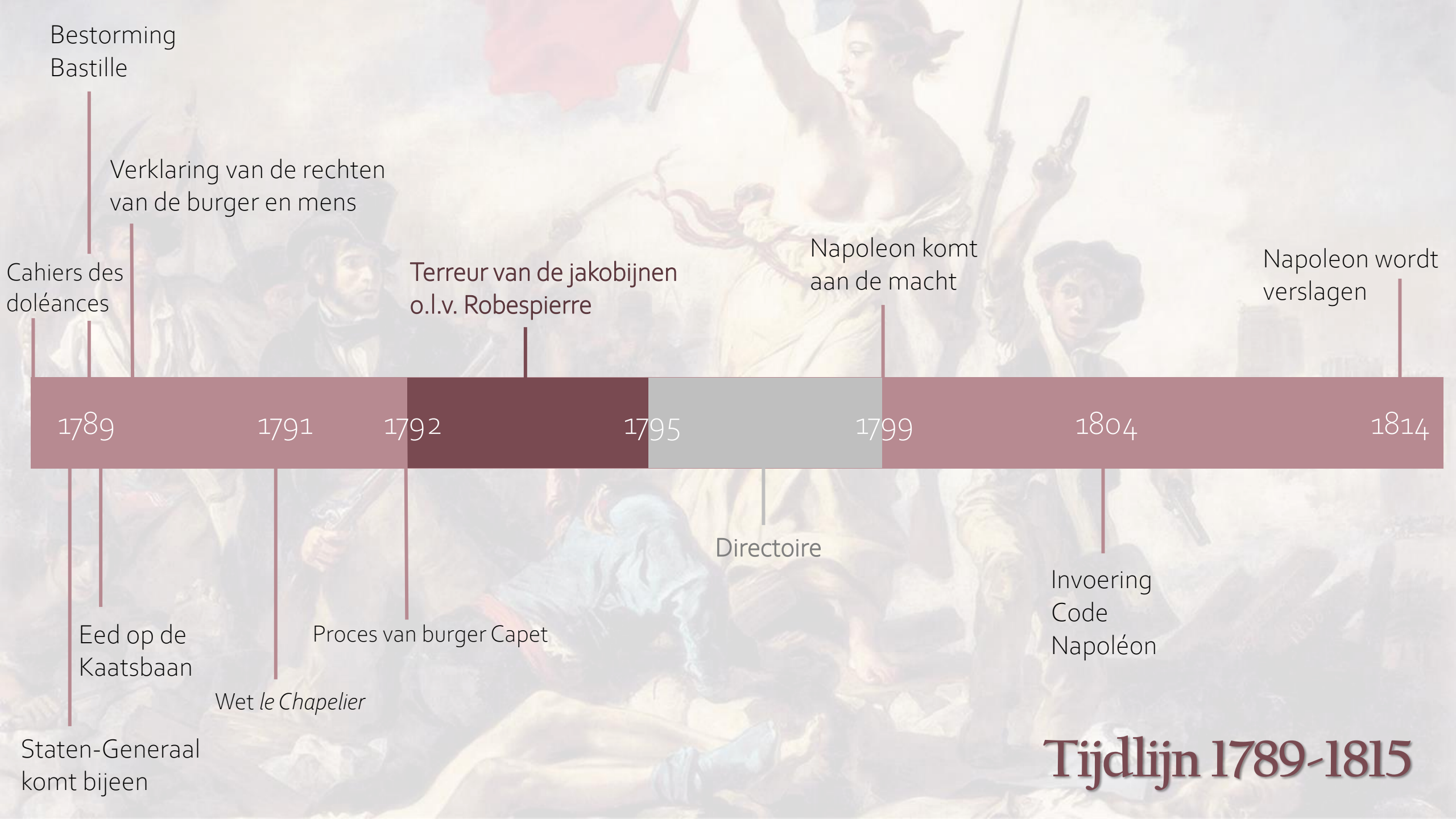
2. In welke mate is de Franse Revolutie verlicht te noemen (1789-1815)?

23. Het streven van vorsten naar absolute macht

27. Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

30. De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap

Bestorming
Bastille

Verklaring van de rechten
van de burger en mens

Cahiers des
doléances

Terreur van de jakobijnen
o.l.v. Robespierre

Napoleon komt
aan de macht

Napoleon wordt
verslagen

1789

1791

1792

1795

1799

1804

1814

Directoire

Eed op de
Kaatsbaan

Proces van burger Capet

Invoering
Code
Napoléon

Wet le Chapelier

Staten-Generaal
komt bijeen

Tijdlijn 1789-1815

Oorzaken Franse Revolutie

1. **Intellectueel**
Verlichtingsideeën
2. **Sociaal**
Ontevredenheid over de standensamenleving, ook vanuit de eerste en tweede stand.
3. **Politiek**
Er kwam steeds meer kritiek op het absolutisme, het *droit divin* en de koning zelf.
4. **Economisch**
Door mislukte oogsten (hongersnoden) en het uitgavepatroon van Lodewijk XVI was Frankrijk bankroet

The background is a historical painting depicting a scene from the French Revolution. In the center, a woman, likely Liberty, stands with her right arm raised, holding a Phrygian cap. She is surrounded by other figures, some holding weapons like bayoneted rifles and pikes. The scene is filled with smoke and the chaos of battle. The overall tone is dramatic and historical.

Verloop Franse Revolutie

Eerste fase
Eerste revolutie/Beginfase
1789 – 1792

Tweede Fase
Tweede revolutie/Terreur
1792 – 1795

Derde Fase
Directoire
1795 - 1799

Eerste Revolutie (1789 – 1791)

Derde stand roept zich uit tot Nationale Vergadering

Leidde tot:

- Verklaring van de rechten van de mens en burger (1791)
- De grondwet van 1791
  - *Afschaffing van de standenmaatschappij + afschaffing privileges*
  - *Scheiding der machten*
  - *Censuskiesrecht*

Frankrijk is nu een constitutionele monarchie

- **Wet le Chapelier:**
  - *Vrije marktwerking (Smith)*
  - *Afschaffing gildes en vrijheid om beroep te kiezen*
  - *Verbod op verenigingen*

💡 Soevereiniteit
betekent in letterlijke
zin **zelfbeschikking**

Welk (verlicht) motief hebben de revolutionairen denk je bij de afschaffing van gildes en verenigingen?

Tweede Revolutie/Terreur (1792 – 1795)

! **Proces van burger Capet** (1792): Lodewijk XVI wordt beschuldigd van hoogverraad door zijn vluchtpoging naar het buitenland en door het zoeken van buitenlandse hulp.

Lodewijk komt terecht onder de guillotine.

Frankrijk wordt een republiek, waarbij de macht bij de jakobijnen ligt.

→ Begin terreur (1793): iedereen die niet radicaal genoeg is wordt gedood.

→ Bevolking komt opnieuw in opstand

→ Robespierre wordt onthoofd

→ Macht bij de girondijnen

Directoire (1795 – 1799)

Vijfkoppig bestuur (bestaande uit girondijnen) die het jakobijnse schrikbewind opvolgde.

Nog steeds onrust door o.a. ontevredenheid adel en jakobijnen

Napoleon

In 1799 nam Napoleon de macht over door een staatsgreep in Frankrijk en stichtte hiermee weer een alleenheerschappij.

Napoleons doelen:

- Orde herstellen in Frankrijk
- Veroveren buitenland
- ! - Invoering wetboek voor uniforme wetgeving (Code Napoleon)

2. Begrippen en personen

- Verklaring van de rechten van de mens en burger
- Jakobijnen
- Lodewijk XVI
- Robespierre
- Napoleon

Verplichte voorbeelden

1. Cahiers de doléances
2. Wet le Chapelier
3. Proces van burger Capet
4. Code Napoleon

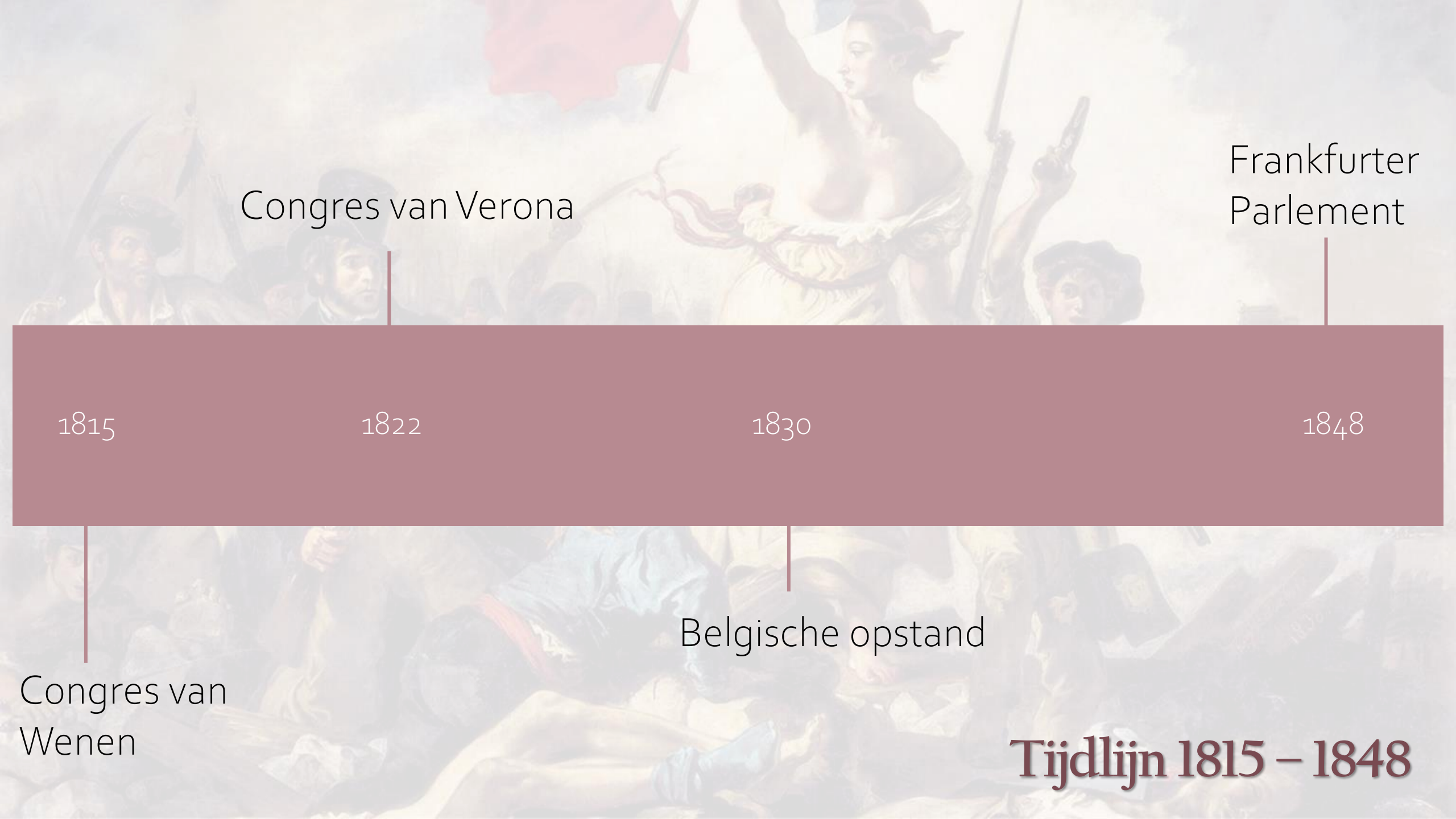
3. Welke invloed had de Verlichting op de politieke cultuur in Europa? (1815 – 1848)

28. Voortbestaan van het ancien regime met pogingen om het vorstelijk bestuur eigentijdse verlichte vorm te geven (verlicht absolutisme)

30. De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap

36. De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen.

Congres van Verona

Frankfurter
Parlement

1815

1822

1830

1848

Congres van
Wenen

Belgische opstand

Tijdlijn 1815 – 1848

Congres van Wenen en de restauratie

In 1815 kwam de Europese adel (de overwinnaars van Napoleon) bijeen in Wenen om de restauratie te bespreken:

- het herstellen van het *ancien régime* van vóór de Franse Revolutie.
- Steun en bescherming voor de deelnemende landen aan elkaar als er een (liberale) revolutie zou uitbreken.
- Creëren van een nieuw machtsevenwicht

Werp een blik op de kaart. Wat valt je op? Schrijf 2-3 dingen op.

! Congres van Verona (1822)

Na een opstand tegen de Spaanse koning voor meer inspraak naar het volk, wordt er in het **Congres van Verona** besloten door Rusland, Oostenrijk, Pruisen en Frankrijk dat:

- Revoluties bestreden moeten worden
- De macht volledig bij de koning ligt
- Liberale ideeën gecensureerd mogen worden

Politieke stromingen

Schrijf per politieke stroming een voorbeeld op die je kent. Mag zowel een historisch als een hedendaags voorbeeld zijn!

→ Ontstaan uit reactie op restauratie en verlichtingsideeën.

liberalisme

socialisme

Liberalisme

- Gebaseerd op het verlichtingsideaal **vrijheid**.
- Gaat uit van het individu
- Vrijheid van meningsuiting, vrije markteconomie, vrijheid van geloof, etc.

Doelgroep:

Rijke en gegoede burgerij

Rol overheid:

klein

Liberalisme: voorbeeld

! De Belgische Opstand (1830)

Liberalen in het zuiden van NL zijn ontevreden over:

- De koning die zich als alleenheerser gedraagt
  - Het gebrek aan burgerrechten
  - Tweedetrangs behandeling van Belgen
- gevolg: België wordt onafhankelijk.

1848: Revolutiejaar

In veel Europese landen ontstaan liberale opstanden als reactie op de restauratie

Doel: positie van de koning verzwakken en van de burgerij versterken door middel van:

- Liberale grondwetten
- Opkomst van emancipatiebewegingen
- Voortschrijdende democratisering

Socialisme

- Gebaseerd op verlichtingsideaal **gelijkheid**.
- Meer invloed naar arbeiders en minder naar de rijke/bezittende klasse.
- Gaat uit van het collectief

Doelgroep:

arbeiders

Rol overheid:

groot

Socialisme: definities

Schrijf met je buurman of buurvrouw een definitie op voor alle vier de woorden hiernaast.

1. Socialisme

Het koepelbegrip van alle stromingen binnen het socialisme

Echter is socialisme in de twintigste eeuw een synoniem geworden van sociaaldemocratie.

2. Communisme

De ideologie die streeft naar een klasseloze samenleving door middel van een arbeidersrevolutie

3. Sociaaldemocratie

De ideologie waarbij er wordt gestreefd naar meer gelijkheid door democratisering en sociale wetgeving

4. Marxisme

De theorie van Karl Marx dat er een onvermijdelijke klassenstrijd bestaat waarbij het proletariaat een revolutie begint tegen de bezittende klasse/bourgeoisie

Nationalisme

de ideologie waarbij gestreefd wordt naar een eigen natiestaat voor elk volk.

Natiestaat = een land waarbij het volk dat er woont verbonden is door een gedeelde cultuur, taal en geschiedenis.

Door het nadenken over de rol van burgers in de politiek kwam er ook steeds meer aandacht voor de **eenheid** onder burgers in een land.

Machthebbers gebruiken nationalisme vaak om eensgezindheid onder het volk te stimuleren.

Nationalisme: Duitsland

! Frankfurter Parlement (1848)

Nationaal parlement met vertegenwoordigers uit alle Duitse staten met als doel een grondwet op te stellen.

→ Eerste poging om van het Duitse Rijk een natiestaat te maken.

De poging mislukt nadat de Duitse vorsten de revolutie neerslaan.

3. Begrippen

- Congres van Wenen
- Restauratie
- Liberalisme
- Nationalisme
- Socialisme
- Communisme
- Sociaaldemocratie

Verplichte voorbeelden

- Congres van Verona
- Belgische Opstand
- Frankfurter Parlement

Let op!

Als je een vraag krijgt waar ze vragen naar KA 31: *de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme* is het de bedoeling dat je van de stromingen de juiste uitkiest die bij de bron/vraag past.

Voorbeeld: als de bron gaat over arbeiders die streven naar meer inspraak in de politiek schrijf je op de je examen op:

“De bron past bij het kenmerkend aspect de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: socialisme”

Oefenvraag

In 1831 richt de Italiaanse Giuseppe Mazzini Jong Italië op, een nieuwe politieke beweging. Hierover schrijft hij het volgende:

Jong Italië is een broederschap van Italianen, die geloven in een wet van vooruitgang en plicht en die ervan overtuigd zijn dat Italië is voorbestemd om één staat te worden. Zij sluiten zich aan bij dit verbond met de vaste bedoeling om heel hun denken en doen te wijden aan dit grote doel, namelijk (het verdeelde) Italië om te vormen tot één onafhankelijke en soevereine staat van vrije en gelijke mensen.

Lees de bron hierboven. Uit de bron kun je concluderen dat dit fragment past bij het verzet tegen de politieke cultuur in de periode 1815-1848.

Ondersteun deze conclusie door met de bron aan te geven: (3p)

- bij welke twee stromingen uit die periode de bron past en
- dat Mazzini zich afzet tegen de heersende politieke cultuur in Europa na 1815.

Antwoord:

De bron past bij het nationalisme omdat de Mazzini in de bron verlangen uitspreekt over een verenigd en onafhankelijk Italië.

De bron past bij het liberalisme omdat de auteur spreekt over een staat met vrije mensen.

Mazzini zet zich af tegen de heersende politieke cultuur in Europa na 1815, omdat in 1815 tijdens het Congres van Wenen is afgesproken dat Europa hersteld moest worden naar het Europa voor 1789/de Franse Revolutie, maar Mazzini pleit juist voor de verlichtingsidealen vrijheid en gelijkheid

HC Verlichting

Examentraining
nieuwe HC versie 1

The background of the slide is a faded historical painting. It depicts a scene of battle or revolution. In the center, a female figure stands prominently, holding a flag aloft in her right hand and a rifle in her left. She is surrounded by other figures, some of whom are holding rifles. In the foreground, a figure lies on the ground, possibly a fallen soldier. The overall atmosphere is one of intense action and historical significance.

Kenmerkende aspecten

Kenmerkende aspecten zijn gebeurtenissen die de geschiedenis en het bijbehorende tijdvak kenmerken.

Alle stof die je moet kennen bij geschiedenis en elke examenvraag is eigenlijk afgeleid van een of meerdere kenmerkende aspecten.

Leer deze dus goed!

Type examenvragen

1. Bronvragen
2. Chronologievragen
3. Betrouwbaarheid beoordelen
4. Verbanden leggen
5. Spotprenten
6. Continuïteitsvragen

Antwoorden formuleren: 4 elementen

- 1 Neem een deel van de vraag over in je antwoord.
- 2 Verwijzen naar de bron/inhoud van de vraag.
Let op! Je hoeft niet (zoals bij Nederlands) letterlijk te citeren. Je mag ook parafraseren.
- 3 De informatie/de bron koppelen aan je eigen kennis.
- 4 Afsluiten met een conclusie.

1. Bronvragen

De opvatting die Gerard Noodt in deze rede uiteenzet, vertoont overeenkomst met ideeën van Locke. Leg uit welke overeenkomst er bestaat tussen de opvatting van Noodt en de opvatting van Locke over het bestuur van een staat.

Bron 1

In 1699 houdt Gerard Noodt bij zijn afscheid als rector van de Leidse universiteit een rede in het Latijn. In die rede stelt hij:

U zult, zo meen ik, ervan overtuigd zijn, dat de oppermachtige overheid, of welke andere benaming men hem wenst te geven, niet door de hemel is gezonden, maar met algemene toestemming van de burgers is aangesteld. U zult duidelijk genoeg gezien hebben dat iedereen, vorst of regeerder, indien hij zich overeenkomstig zijn waardigheid en aanstelling gedragen wil, erkennen moet dat hij wel degelijk aan de wetten onderworpen is en dat hij zich nooit moet verbeelden boven alle wetten verheven te zijn, dat hij zijn macht niet moet afmeten naar zijn eigenzinnigheid maar naar het welzijn van de maatschappij. Dat, als hij die macht op een andere wijze gebruikt, hij dan ook niet als vorst of overheid, maar als tiran te werk gaat. En uiteindelijk, dat hij bij zo'n handelswijze, op grond van goddelijk en menselijk recht, door zijn onderhorigen kan en mag worden beteugeld of gestraft.

Vergelijk de volgende twee antwoorden

De overeenkomst die bestaat tussen Locke en Noodt is dat zij allebei de opvatting hebben dat een vorst zijn macht niet hoort te verkrijgen van god/dat het droit divin niet opgaat en dat er een sociaal contract bestaat tussen de vorst en het volk. Dit betekent dat een vorst geen absolute macht meer heeft.

Ze vinden allebei dat een vorst niet mag regeren als een tiran omdat er in de bron staat dat "Dat, als ... of gestraft." Dit is dus het sociaal contract.

Schrijf op welk antwoord jij het beste vindt en waarom.

Schrijf ook op wat jij denkt dat niet goed is aan het andere antwoord.

2. Chronologievraag: voorbeeld

De volgende gebeurtenissen gaan over Marie-Jeanne de la Platière (1754-1793), een Franse feminist, salonnière en revolutionair.

1. Het politieke denken van Marie-Jeanne werd radicaler toen de Bastille werd bestormd door Franse revolutionairen.
2. Marie-Jeanne werd de eerste girondijn die gearresteerd werd tijdens de Terreur.
3. Marie-Jeanne werd niet toegelaten tot de nieuwe Nationale Vergadering, omdat daar alleen mannen aanwezig mochten zijn.
4. Toen de Staten-Generaal bijeen werd geroepen, was Marie-Jeanne betrokken bij het opstellen van het *Cahier de Doléances* van Lyon.
5. Terwijl Lodewijk XVI Frankrijk ontvluchtte, ging Marie-Jeanne de straat op om mensen te benaderen voor het stichten van een republiek.
6. Terwijl het Directoire net regeerde, werd Marie-Jeanne geëxecuteerd omdat ze schuldig werd bevonden aan samenzwering tegen de revolutie

2. Chronologievraag: voorbeeld

4. Toen de Staten-Generaal bijeen werd geroepen, was Marie-Jeanne betrokken bij het opstellen van het *Cahier de Doléances* van Lyon. (1789)
3. Marie-Jeanne werd niet toegelaten tot de nieuwe Nationale Vergadering, omdat daar alleen mannen aanwezig mochten zijn. (1789)
1. Het politieke denken van Marie-Jeanne werd radicaler toen de Bastille werd bestormd door Franse revolutionairen. (1789)
5. Terwijl Lodewijk XVI Frankrijk ontvluchtte, ging Marie-Jeanne de straat op om mensen te benaderen voor het stichten van een republiek. (1791)
2. Marie-Jeanne werd de eerste girondijn die gearresteerd werd tijdens de Terreur. (1792)
6. Terwijl het Directoire net regeerde, werd Marie-Jeanne geëxecuteerd omdat ze schuldig werd bevonden aan samenzwering tegen de revolutie (1795)

3. Betrouwbaarheid en representativiteit beoordelen

Een bron is nooit per definitie *goed* of *slecht*.

Vaak kent een bron twee kanten: betrouwbaarheid en representativiteit.

Soms moet je dit in examenvragen beide beoordelen: dan vragen ze naar de **bruikbaarheid** van de bron.

Betrouwbaarheid: is de informatie in de bron te vertrouwen?

Representativiteit: is de bron bruikbaar voor een historisch onderzoek? Ook al klopt de bron niet, zegt het soms alsnog wat nuttigs over de geschiedenis of de visie van historische figuren uit de bron.

3. Betrouwbaarheid beoordelen

1. Is de auteur van de bron ooggetuige?

Als iemand letterlijk bij de gebeurtenis is geweest, draagt dit bij aan de betrouwbaarheid van de bron

2. Is de bron vlak na de historische gebeurtenis opgeschreven of pas jaren later?

Als iemand pas 50 jaar na de gebeurtenis er iets over schrijft, kan het zijn dat de herinneringen niet helemaal meer kloppen

3. Is de bron een privédocument of bedoeld voor openbare publicatie?

Bronnen die publiek zijn uitgegeven kunnen minder betrouwbaar zijn: misschien schrijft de auteur wel iets op omdat het moet van de staat door censuur (nazi-Duitsland bijv.) of om iets te rechtvaardigen.

Privébronnen (dagboeken, brieven) zijn hierom betrouwbaarder

In 1793 breekt in de Vendée, een landstreek aan de westkust van Frankrijk, een opstand uit tegen de Franse Revolutie. In een verklaring aan de rest van Frankrijk legt de geestelijke abbé Bernier uit waarom de bevolking in opstand komt:

De hemel heeft zich uitgesproken voor de heiligste en rechtvaardigste zaak. Ons teken is het heilige teken van het kruis van Jezus Christus. Wij kennen de ware wil van Frankrijk, die onze wil is, namelijk voorgoed ons heilige apostolische en rooms-katholieke geloof te herstellen en bewaren. Het is de wil een koning te hebben die naar binnen als vader en naar buiten als beschermer zal optreden.

Patriotten, onze vijanden, jullie beschuldigen ons ervan ons vaderland omver te werpen door middel van een opstand, maar jullie die alle principes van de religieuze en politieke orde ondermijnen, waren de eersten die verklaarden dat opstand de heiligste plicht is. Jullie hebben religie vervangen door atheïsme, wetten door anarchie, de koning die onze vader was door mannen die tirannen zijn. Jullie verwijten ons religieus fanatisme, terwijl jullie zogenaamde vrijheid tot de meest extreme straffen heeft geleid.

Lees de bron.

(3p) Volgens abbé Bernier is de handelswijze van de Franse revolutionairen niet in overeenstemming met het sociaal contract.

- Waarom zou abbé Bernier het idee van het sociaal contract gebruiken om kritiek te leveren op de revolutionairen?
- Stel, je doet onderzoek naar de opvatting over het sociaal contract van geestelijken tijdens de Franse Revolutie en je komt deze bron tegen.
Geef een argument voor en tegen de bruikbaarheid van deze bron.

Betrouwbaarheid en representativiteit

- a. Bernier gebruikt het sociaal contract om te benadrukken dat volgens het sociaal contract het de wil is van het volk is geregeerd te worden door een koning, terwijl de revolutionairen koning Louis XVI terecht hebben gesteld
- b. Een argument voor de bruikbaarheid van deze bron is dat Abbé Bernier een ooggetuige is/Abbé Bernier dit tijdens de Franse Revolutie zelf heeft geschreven

Een argument tegen de betrouwbaarheid van deze bron is dat Abbé Bernier niet representatief is voor elke geestelijke in Frankrijk/hij een sterk gekleurde mening heeft.

4. Verbanden leggen

Je kan vragen krijgen over welk verband er bestaat tussen A en B.

Dit kan bestaan uit

- Kenmerkende aspecten
- Ontwikkelingen
- Begrippen

Om deze vragen goed te beantwoorden doe je het volgende:

1. Je geeft een korte beschrijving van A.
2. Je geeft een korte beschrijving van B
3. Je legt in een concluderende zin uit wat het verband is.

Verbanden leggen

Op 14 juli 1789 bestormde de Parijse bevolking de Bastille, een beruchte gevangenis. Hiermee begon de democratische revolutie in Frankrijk. In augustus 1789 nam de Nationale Vergadering het besluit om als eerste de wetten te hervormen die te maken hadden met de feodale privileges: het feodale stelsel werd afgeschaft.

(2p) Welk verband bestaat er tussen het afschaffen van feodale privileges en het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting?

Feodale privileges betekenden dat er speciale privileges bestonden voor de adel en in het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting staat gelijkheid/afschaffing van de Standenmaatschappij centraal.

Het verband tussen feodale privileges en het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting is het gelijkheidsidee.

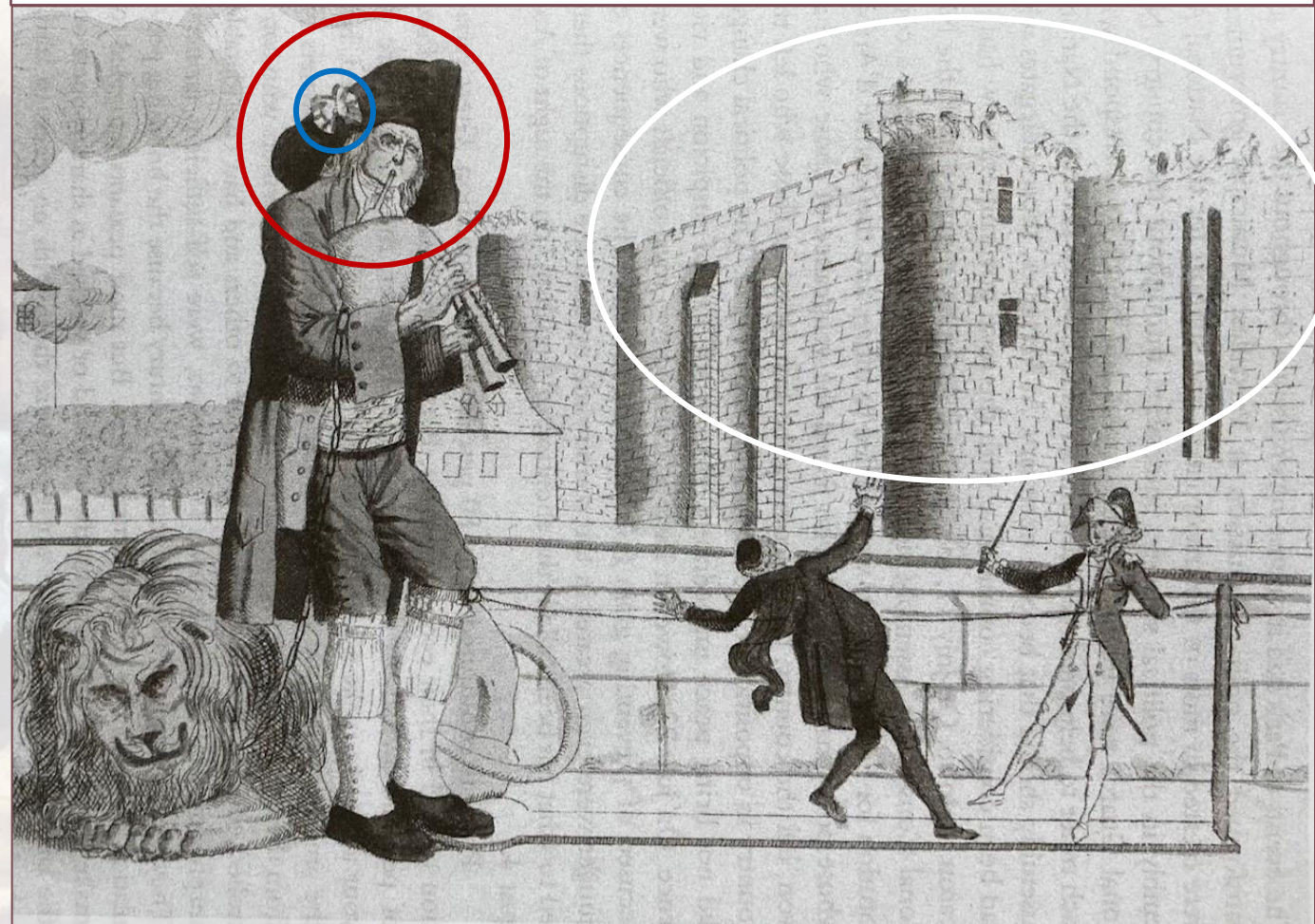

5. Spotprenten

Waar let je op?

- Symboliek
- Jaartallen
- Wie zie je?

Spotprent uit 1789 getiteld *Vaarwel Bastille*

Symboliek

- Frygische muts
- Tricolore
- Marianne
- Haan
- Bastille

olutie

Symboliek tijdens de IR

Een andere context waarin spotprenten veel voorkomen is tijdens de Industriële Revolutie. Deze spotprenten zijn vooral gemaakt door socialisten en uitte kritiek op de uitbuiting van fabrieksarbeiders.

Opgerolde mouwen =
arbeiders

jasje= fabriekseigenaar

Hoge hoed =
fabriekseigenaar

5. Spotprenten

Ze kunnen grofweg 2 dingen vragen

- Wat is het onderwerp van de prent/welke histor
- Wat is de mening/boodschap van de prentmaker
  - Zijn de figuren positief of negatief afgebeeld
  - Wat is de ondertitel? → wat zegt de ondertiteltekenaar?

Oefenvraag: Deze prent werd in 1819 gemaakt door een Britse tekenaar.

Leg uit waarom de tekenaar kritisch is op de Franse Revolutie en geef daarbij twee verwijzingen naar de bron.

Spotprent

De tekenaar is kritisch op de Franse Revolutie omdat het volgens hem alleen maar tot chaos/terreur heeft geleid. Dit kan je zien aan de volgende verwijzingen:

- Hoe de revolutionairen worden afgebeeld
- De tekst op het lint, waarop staat dat de Fransen geen god, religie, koning en grondwet meer willen hebben
- De verwijzing naar de wapens van de radicalen: de guillotine als enige oplossing wordt geboden.
- Dat de werelddol onder de guillotine hangt en in brand staat
- De bijbel die onder de voeten ligt van de revolutionairen (representeert omver werpen eerste stand)
- De juwelen van de adel die onder de voeten liggen van de revolutionairen (representeert omver werpen tweede stand)

6. Continuïteitsvragen

The background of the slide is a faded, historical painting depicting a battle scene. In the center, a woman in a white dress stands atop a pile of bodies, holding a red flag aloft with her right hand and a rifle in her left. To her right, a man in a dark uniform and hat stands with a rifle. The scene is filled with soldiers, some on the ground, and a cityscape in the distance under a hazy sky.

Bij een continuïteitsvraag moet je beoordelen of er tussen twee gebeurtenissen of historische periodes sprake is van een verandering of niet.

Hierbij is het van belang dat je een idee hebt tussen het verschil tussen verschillende tijdvakken op het gebied van cultureel-mentale, politieke, religieuze of sociaaleconomische ontwikkelingen.

6. Continuïteitsvragen

The background image is a historical painting depicting a battle scene. In the center, a woman in a white dress holds a red flag aloft. To her right, a young boy in a dark uniform holds a rifle. The scene is filled with soldiers, some on horseback, and a cityscape in the distance. The overall tone is dramatic and historical.

Het is het makkelijkst om deze als volgt te beantwoorden:

1. Je legt allebei de periodes/ontwikkelingen kort uit.
2. Je legt uit waarom er wel of niet sprake is van een verandering.

Let op! Het kan ook zijn dat je moet beargumenteren dat er zowel sprake is van verandering als continuïteit.

Continuïteit en verandering

Rousseau staat bekend als een verlicht denker die grote invloed heeft gehad op de Franse Revolutie en de Verlichting. Hij had ook een duidelijke opvatting over de rol van vrouwen in een samenleving. Zo schreef hij in zijn memoires dat vrouwen geschapen waren met als voornaamste doel om zich voort te planten.

(2p) Leg uit of er wel of geen sprake is van continuïteit ten opzichte van de middeleeuwen bij het gedachtegoed van Rousseau.

Er is ten opzichte van de middeleeuwen wel continuïteit bij het gedachtegoed van Rousseau omdat in de middeleeuwen er geen plek was voor vrouwen in zaken zoals wetenschap en politiek. Rousseau ziet hier voor vrouwen ook geen plek in, omdat hij gelooft dat vrouwen alleen maar bestaan voor voortplanting (terwijl vrouwen in de Verlichting steeds een grotere rol krijgen door bijvoorbeeld salons).

Examenbegrippen

- Toon aan... → Bewijs dat iets zo is, meestal aan de hand van een bron
- Leg uit... → Bewijs dat iets zo is aan de hand van argumenten.
- Geef aan... → Als dit gebruikt wordt hoef je niet uit te leggen waarom. Wordt meestal gebruikt om te vragen naar een kenmerkend aspect of een (zins)deel uit een bron.
- Licht toe... → Bewijs waarom iets zo is, aan de hand van argumenten.
- Ondersteun... → Geef een argument dat de stelling van de vraag bewijst.
- Verklaar... → Bewijs waarom iets zo is, aan de hand van argumenten
- Beredeneer... → Bedenk een (logische) reden

Examentips

- Kijk goed naar het aantal punten dat je kan verdienen. Dan weet je ook hoeveel je ongeveer moet opschrijven en hoeveel tijd je er ongeveer aan kan besteden.
- Als je een begrip noemt in je antwoord, leg deze dan ook uit.
- Maak als je aan het leren bent een tijdlijn van bijv. alle verplichte begrippen of personen.
- Leer de kenmerkende aspecten uit je hoofd!
- Je kan beter oefenen met examenvragen dan eindeloos leren. Hierdoor raak je vertrouwd met de manier waarop vragen gesteld worden en krijg je door wat ze van je willen horen.

Inhoud HC Verlichting

1. Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over een meer rechtvaardige samenleving (1650-1789)?
2. Hoe werden verlichte ideeën tijdens de democratische revoluties in de Verenigde Staten en Frankrijk in de praktijk gebracht (1776–1813)?
3. In welke mate bepaalden verlichtingsideeën de politieke cultuur in Europa (1813-1900)?

1. Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over een meer rechtvaardige samenleving (1650-1789)?

23. Het streven van vorsten naar absolute macht

26. De wetenschappelijke revolutie

27. Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

28. Voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur een eigentijdse verlichte vorm te geven (verlicht absolutisme)

De wetenschappelijke revolutie

= aan de hand van empirisme en rationalisme onderzoek doen en kennis verwerven.

←
Kennis opdoen door
de *waarneming*

→
kennis opdoen door
logisch redeneren

hebben de basis gelegd voor de **Verlichting**

De Verlichting

= stroming waarbij men geloofde dat aan de hand van de rede alles verklaard kon worden.

Dit werd toegepast op meerdere terreinen: politiek, wetenschap en religie.

Verskil wetenschappelijke revolutie en verlichting?

Wetenschappelijke revolutie

een beweging waarbij vooral de natuurwetenschappen en exacte wetenschap op gang kwamen.

Voorbeeld?

Newtons wetten over zwaartekracht

Verlichting

een algemenere stroming onder de (intellectuele) elite waarbij men ook ging nadenken over sociale verhoudingen, de rol van religie en de politiek, waarbij **de rede** en **zelf nadenken** centraal staat en traditie en bijgeloof wordt afgewezen.

Voorbeeld?

de ideeën van Locke en Rousseau over het sociaal contract

Gematigd en radicaal verlicht

1. **Gematigd:** in de samenleving moet een balans zijn tussen nieuwe en oude ideeën
2. **Radicaal:** in de samenleving moet er enkel plaats zijn voor verlichte ideeën zoals democratie, gelijkheid en vrijheid van meningsuiting

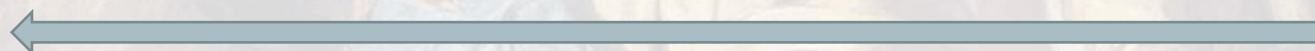
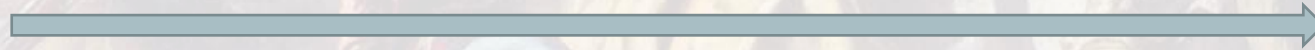

Het sociaal contract

= een idee dat het gezag van een staat voortkomt uit een contract dat is afgesproken tussen de burgers en de staat/machthebbers.

Burgers dragen bepaalde taken over aan de overheid

De overheid beschermt de rechten van de burgers

Verlichte denkers

John Locke

Jean-Jacques Rousseau

Adam Smith

Descartes

Montesquieu

Locke en Rousseau: het sociaal contract

Locke (gematigd)

Burgers = adel + hoge burgerij

- Soevereiniteit ligt bij het volk
- Een slechte vorst mag afgezet worden door het volk.

Rousseau (radicaal)

Burgers = alle mensen

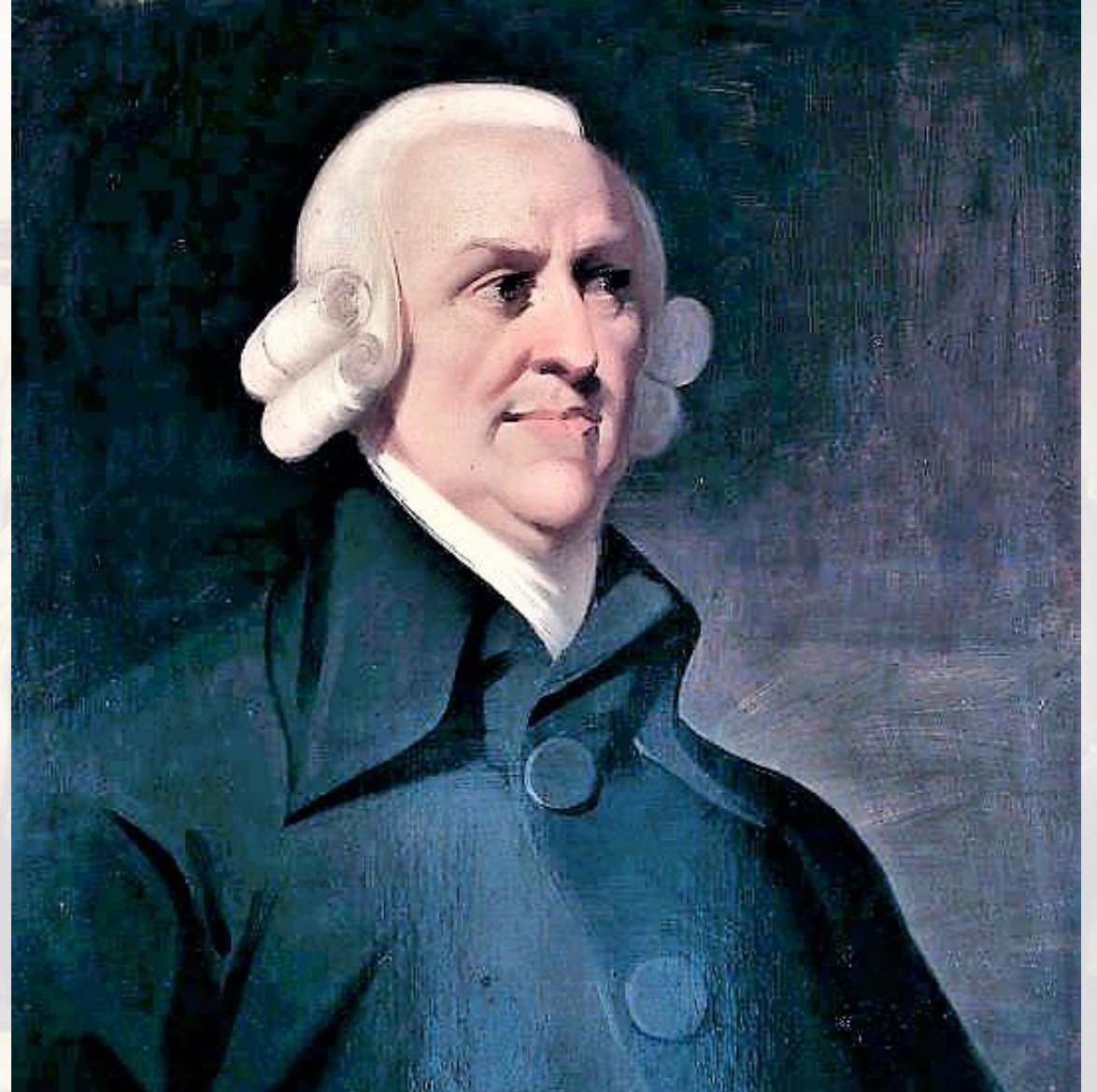
- Burgers geven hun individuele vrijheid op om de algemene wil uit te laten voeren door een aangestelde regering
- Een slechte vorst mag afgezet worden door het volk.
- Alle mensen zijn gelijk
- De soevereiniteit ligt bij het volk.

Adam Smith

Grondlegger van de moderne economie en het liberalisme

Economie moet niet door overheid geleid worden, maar door het mechanisme van vraag en aanbod (de onzichtbare hand)

Rene Descartes

Ik denk, dus ik ben.

Legde de basis voor het
rationalisme.

Montesquieu

Grondlegger van de trias politica/scheiding der machten.

Wetgevende
macht

Rechterlijke
macht

Uitvoerende
macht

Religie en de verlichting

Oude opvatting:

- God heeft de wereld geschapen
- Memento mori (gedenk te sterven)
- Koning is aangesteld door God (**droit divin**): tegen de koning ingaan is tegen God ingaan.

Nieuwe opvatting (o.a. Spinoza)

- Alles verloopt in de schepping volgens natuurwetten en wonderen bestaan niet.
- Bijgeloof bestaat niet.

Verlicht absolutisme

= een vorm van absolutisme waarbij de vorst zich niet meer legitimeerde met het *droit divin* maar op het nut wat hij of zij had voor het volk.

Alles voor het volk, niets door het volk.

Frederik van Pruisen (1712-1786),
een verlicht absolute vorst.

1. Begrippen en personen

- Rationalisme
- Empirisme
- Sociaal contract
- Droit divin
- René Descartes
- John Locke
- Jean-Jacques Rousseau
- Montesquieu
- John Smith

Voorbeeld van een goed antwoord:

De mening van de auteur komt overeen met de theorie van John Locke omdat John Locke uitgaat van een sociaal contract waarbij het volk de macht overdraagt aan een vorst. Als deze vorst de macht misbruikt, mag het volk volgens het sociaal contract de vorst afzetten. (2p)

In de bron wordt gesteld dat het volk ook de macht heeft overgedragen/toevertrouwd aan de koning en dat als de vorst zich gedraagt als een tiran, de gewesten hem niet meer hoeven te gehoorzamen. (2p)

Je hoeft niet letterlijk alles te weten van verlichte filosofen.

Op je examen krijg je meestal een bron geschreven door een van de filosofen. Aan jou is dan de vraag uit welk aspect van de bron het de verlichte filosofie van de auteur blijkt.

Voorbeeld:

De mening van de auteur komt overeen met de politieke theorie van John Locke. Toon de juistheid van deze bewering aan met een argument uit het pamflet.

Tijdens de Opstand richt de auteur van een anoniem pamflet zich tot de Antwerpse bevolking, die in zijn ogen is misleid door de Spaanse propaganda:

Deze goede patriotten trekken de conclusie dat men de natuurlijke heer en vorst van het land nooit mag afzetten en dat men geen vreemde heer of vorst mag aanvaarden (...). Maar de landsheer is slechts een dienaar van de gerechtigheid, een plaatsvervanger van God, een herder van zijn volk, een vader van het land, die aan ieder persoon recht en gerechtigheid moet verschaffen. Dáártoe wordt hij gekozen en ingehuldigd, en met dit doel wordt hem al zijn macht en autoriteit gegeven. (...)

Daarom spreekt men in overeenstemming met het recht aldus over de koninklijke wet en macht: het volk van het land heeft de koning of de landsheer zijn macht overgedragen en toevertrouwd, hetgeen gebeurt onder zulke voorwaarden als gebruikelijk is volgens de rechten van het land. (...) Als hij in plaats van een vader een moordenaar wordt, in plaats van een herder een slachter, in plaats van een vorst een tiran, dan hoeven de gewesten hem niet meer te gehoorzamen.

De gewesten trekken hun macht en autoriteit die zij aan hem hadden overgedragen, weer naar zich toe, aangezien hij zijn verplichtingen niet nakomt en niet het doel nastreeft waartoe zij hem als hun heer en vorst hebben ingehuldigd en aanvaard.

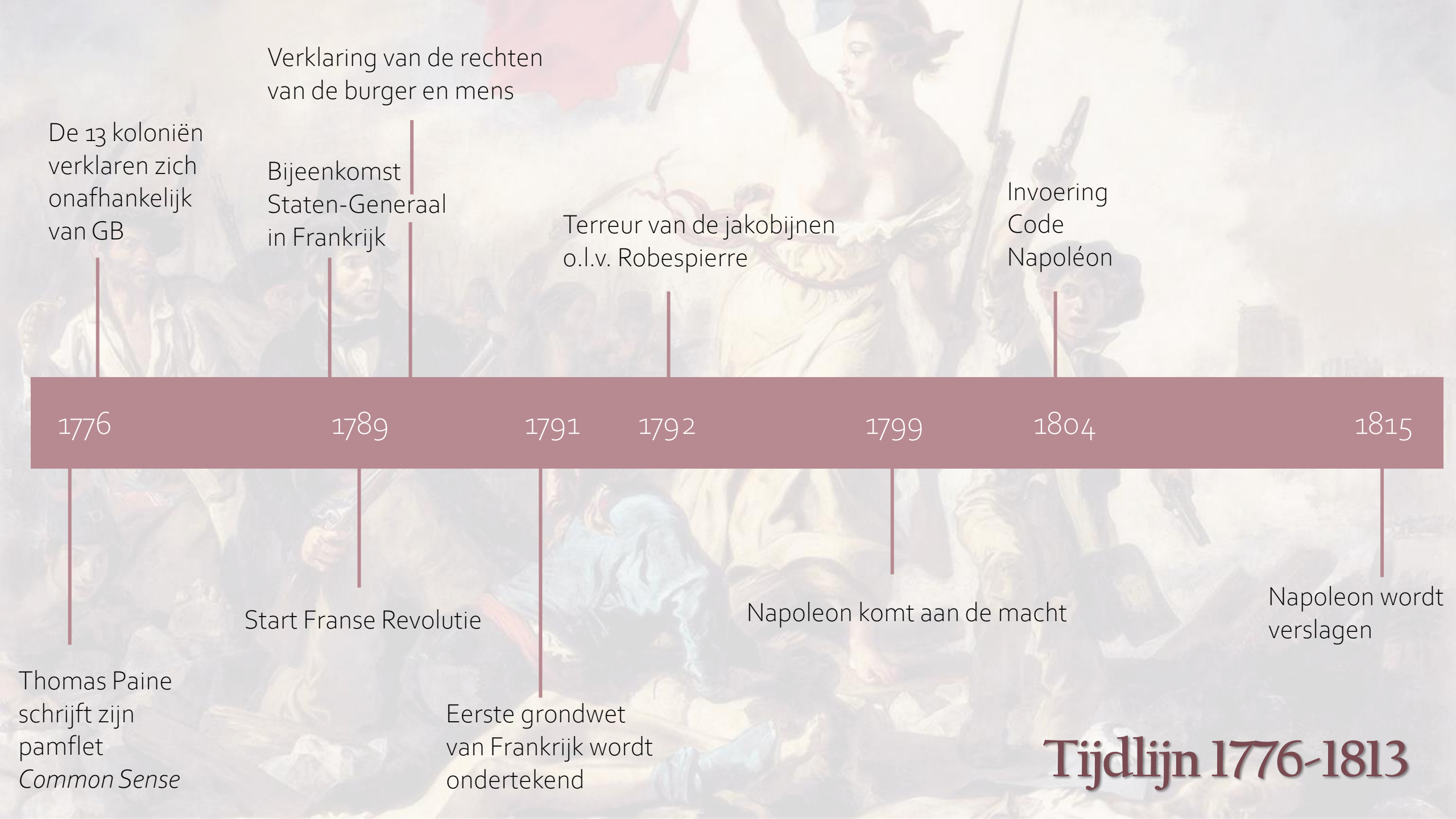

2. Hoe werden verlichte ideeën tijdens de democratische revoluties in de VS en Frankrijk in de praktijk gebracht (1776-1813)?

27. Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

29. Uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-Atlantische slavenhandel en de opkomst van het abolitionisme

30. De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap

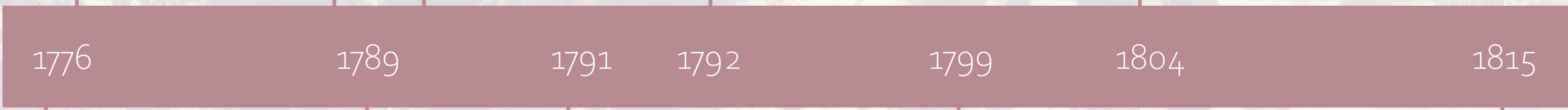
De 13 koloniën
verklaren zich
onafhankelijk
van GB

Verklaring van de rechten
van de burger en mens

Bijeenkomst
Staten-Generaal
in Frankrijk

Terreur van de jakobijnen
o.l.v. Robespierre

Invoering
Code
Napoléon

Thomas Paine
schrijft zijn
pamflet
Common Sense

Start Franse Revolutie

Eerste grondwet
van Frankrijk wordt
ondertekend

Napoleon komt aan de macht

Napoleon wordt
verslagen

Tijdlijn 1776-1813

Context: Amerika voor 1776

Amerika was een kolonie van Groot-Brittannië, waar ondertussen veel Britten zich hadden gesetteld.

De kolonie viel nog wel onder Brits bestuur, terwijl de Amerikaanse kolonisten zich niet meer verbonden voelden met Groot-Brittannië.

Amerikaanse onafhankelijkheid

Door o.a. Europese literatuur en briefwisselingen kwamen de Amerikanen in contact met Verlichtingsideeën.

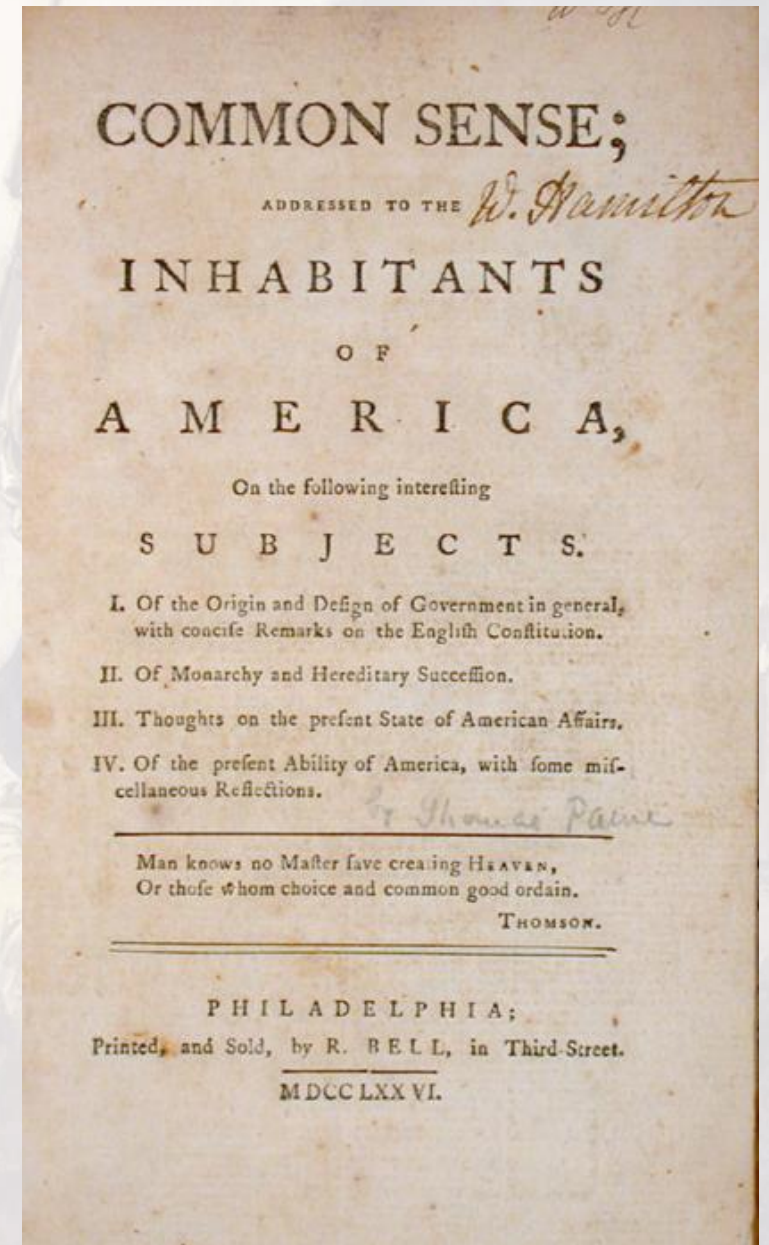
Gevolgen:

- De Amerikanen gingen zich verzetten tegen Brits bestuur en de Britse belastingen
- De *committees of correspondence* werden geïnitieerd.
  - schaduwregeringen die als hoofddoel hadden om onafhankelijk te worden van Engeland.

Amerikaanse onafhankelijkheid

George Washington werd de leider van de onafhankelijkheidsoorlog en verwierf door het pamflet *Common Sense* van Thomas Paine veel steun.

Nadat de Amerikanen de strijd tegen de Britten hadden gewonnen werd de grondwet opgesteld, geïnspireerd door verlichtingsideeën.

... verlicht?

Ondanks de nieuwe grondwet konden niet alle dertien staten het met elkaar eens worden over zaken als rechten voor vrouwen, slaven en Native Americans.

Alleen mannen hadden burgerrechten en tegenover slaven en Native Americans werd veel geweld gebruikt.

Oorzaken Franse Revolutie

1. **Intellectueel**
Verlichtingsideeën
2. **Sociaal**
Ontevredenheid over de standensamenleving, ook vanuit de eerste en tweede stand.
3. **Politiek**
Er kwam steeds meer kritiek op het absolutisme en het *droit divin* waarmee de koning zijn macht legitimeerde. Bovendien was de Staten-Generaal al meer dan 150 jaar niet bijeen gekomen.
4. **Economisch**
Door mislukte oogsten (hongersnoden) en het uitgavepatroon van Lodewijk XVI was Frankrijk bankroet

De Franse Revolutie

Eerste Revolutie (1789-1792)

→ Resulteerde in

- *Verklaring van de Rechten van de Mens en Burger*
- *Grondwet van 1791*

Tweede Revolutie/Terreur (1792-1795)

→ Resulteerde in

- *Rechtszaak tegen de koning*
- *Republiek onder leiding van Robespierre en de jakobijnen*

Olympe de Gouges

Politiek activist, feminist en schrijfster van Verklaring van de rechten van de vrouw.

Werd ter dood veroordeeld in 1792 door het terreurbewind van Robespierre vanwege valse beschuldigingen door de jakobijnen.

Napoleon

Na de dood van Robespierre in 1794 eindigde de Terreur.

In 1799 nam Napoleon de macht over door een staatsgreep in Frankrijk en stichtte hiermee weer een alleenheerschappij.

Napoleons doelen:

- Orde herstellen in Frankrijk
- Veroveren buitenland
- Invoering wetboek voor uniforme wetgeving (Code Napoleon)

2. Begrippen en personen

- *Common Sense* pamflet
- *Correspondence committees*
- Standensamenleving
- Verklaring van de rechten van de mens en burger
- Jakobijnen
- Code Napoléon
- George Washington
- Thomas Paine
- Lodewijk XVI
- Olympe de Gouges
- Robespierre
- Napoleon

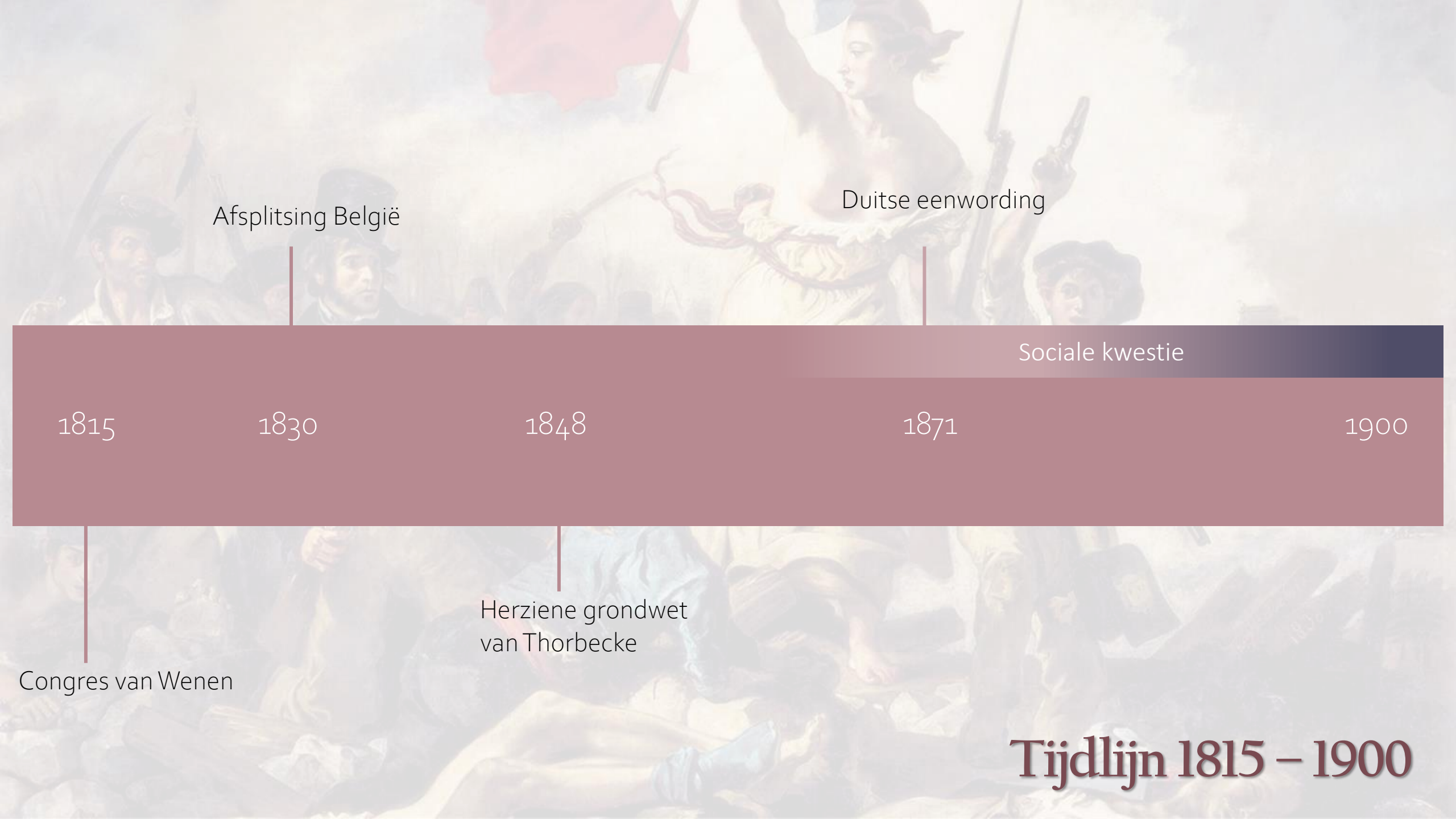

3. In welke mate bepaalden verlichtingsideeën de politieke cultuur in Europa (1813-1900)?

- 31. De Industriële Revolutie in de westerse wereld die de basis legde voor een industriële samenleving
- 32. Discussies over de sociale kwestie
- 34. De opkomst van emancipatiebewegingen
- 35. Voortschrijdende democratisering met deelname van steeds meer mannen en vrouwen aan het politieke proces
- 36. De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen.

Pak een pen en papier en beschrijf hoe deze kenmerkende aspecten zich tot elkaar verhouden. Je mag dit gewoon opschrijven, maar je kan ook een mindmap of schema maken. Hier heb je 3 min. de tijd voor, daarna wissel je uit met je buurman/buurvrouw.

Afsplitsing België

Duitse eenwording

Sociale kwestie

1815

1830

1848

1871

1900

Congres van Wenen

Herziene grondwet
van Thorbecke

Tijdlijn 1815 – 1900

Congres van Wenen en de restauratie

In 1815 kwam de Europese adel (de overwinnaars van Napoleon) bijeen in Wenen om de **restauratie** te bespreken:

- het herstellen van het *ancien régime* van vóór de Franse Revolutie.
- Steun en bescherming voor de deelnemende landen aan elkaar als er een revolutie zou uitbreken.

Werp een blik op de kaart. Wat valt je op? Schrijf 2-3 dingen op.

Industrialisatie en de sociale kwestie

Met de komst van grootschalige industrialisatie in de 19e eeuw verslechterde de woon- en werkomstandigheden van de arbeiders.

→ Hierdoor kwam de **sociale kwestie** op: er kwam meer aandacht voor de nadelige effecten van de industriële revolutie, ook van

Let op! Een emancipatiebeweging gaat om gelijkheid tussen twee groepen. Dat kan man en vrouw zijn, maar dat hoeft niet. Wat zijn twee andere voorbeelden van emancipatiebewegingen?

Gevolgen:

Arbeiders gingen zich organiseren in vakbonden en politieke partijen

→ Opkomst politiek-maatschappelijke stromingen en emancipatiebewegingen

KA 30: *De industriële revolutie legde in de westerse wereld de basis voor een industriële samenleving*

KA 31: *De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: socialisme*

KA 34: *Discussies over de sociale kwestie*

Politieke stromingen

Schrijf per politieke stroming een voorbeeld op die je kent. Mag zowel een historisch als een hedendaags voorbeeld zijn!

→ Ontstaan uit reactie op restauratie, toenemende industrialisering, de sociale kwestie en verlichtingsideeën.

liberalisme

socialisme

confessionalisme

feminisme

nationalisme

1. Liberalisme

Gebaseerd op het verlichtingsideaal **vrijheid**.

Vrijheid van meningsuiting, vrijheid van geloof,
vrijheid van vereniging, etc.

Doelgroep:

Rijke burgerij

Rol overheid:
klein

2. Socialisme

Gebaseerd op verlichtingsideaal **gelijkheid**.

Doelgroep:

arbeiders

Rol overheid:

groot

Socialisme

Communisme

gelijkheid door middel
van een **revolutie**
(Marx)

Sociaaldemocratie

gelijkheid door middel
van **verkiezingen**

Socialisme: definitie

Het begrip socialisme is afhankelijk van de context: tegenwoordig betekent het wat anders dan 150 jaar geleden.

In de 19^e en 20^e eeuw wordt socialisme veelal gebruikt om alle socialistische stromingen aan te geven.

Tegenwoordig is socialisme meer een synoniem van de **socialistische** of **radicale** variant van het socialisme.

Voorbeeld in een examenvraag:

Op 5 juni 1911 werd in België de Algemene Wet op de Mijnen van kracht. In deze wet stonden enkele voorwaarden voor het werken in de steenkoolmijnen. Drie voorbeelden van deze voorwaarden zijn:

- 1 Vrouwen en jongeren onder de twaalf jaar mogen niet meer ondergronds werken.**
- 2 Vanaf de leeftijd van 60 jaar heeft elke mijnwerker recht op pensioen.**
- 3 De mijnen zijn particuliere bedrijven.**

Met de voorwaarden uit de wet kun je laten zien dat deze wet een compromis was tussen liberalen en socialisten.

Toon dit aan door bij twee van deze voorwaarden de verschillende opvattingen van liberalen en socialisten hierover te vergelijken.

Antwoord

Voorwaarde 2:

De liberalen wilden zoveel mogelijk vrijheid voor de ondernemer terwijl socialisten sociale zekerheid wilden voor (oudere) arbeiders. Met een verplichte pensioenregeling kwamen de liberalen tegemoet aan de wensen van de socialisten

Voorwaarde 3:

De liberalen waren voorstanders van particuliere bedrijven/ondernemingen terwijl de socialisten de mijnen in handen van de staat wilden / het privé-ondernemerschap bestreden. Bij het handhaven van de mijnen als particuliere bedrijven kwamen de socialisten tegemoet aan de wensen van de liberalen.

3. Confessionalisme

Confessionelen willen een samenleving gebaseerd op Bijbelse en christelijke waarden en zijn tegen de scheiding van kerk en staat.

Doelgroep: protestanten en katholieken

Rol overheid: zitten over het algemeen tussen liberalen en socialisten in

4. Nationalisme

de ideologie waarbij gestreefd wordt naar een eigen natiestaat voor elk volk.

Natiestaat = een land waarbij het volk dat er woont verbonden is door een gedeelde cultuur, taal en geschiedenis.

Voorbeeld: Duitsland, België, Italië.

Oorzaken ontstaan nationalisme:

- Franse revolutie
- Napoleontische oorlogen
- Verlichtingsidealen

4. Nationalisme

In 1871 werd Duitsland een natiestaat.

Belangrijkste oorzaken:

- Groeiend nationalisme
- Winnen van de Frans-Duitse oorlog

4. Nationalisme

België scheidde zich in 1830 af van Nederland na veel ontevredenheid over de Nederlandse vorst Willem I en zijn beleid.

5. Feminisme

Emancipatiebeweging die streeft naar gelijke rechten tussen mannen en vrouwen.

Eerste feministische golf:

Gaat vooral om **politieke** gelijkheid: stemrecht

Aletta Jacobs

Herziening Nederlandse grondwet

In 1848 werd de Nederlandse grondwet herschreven door de liberaal Thorbecke.

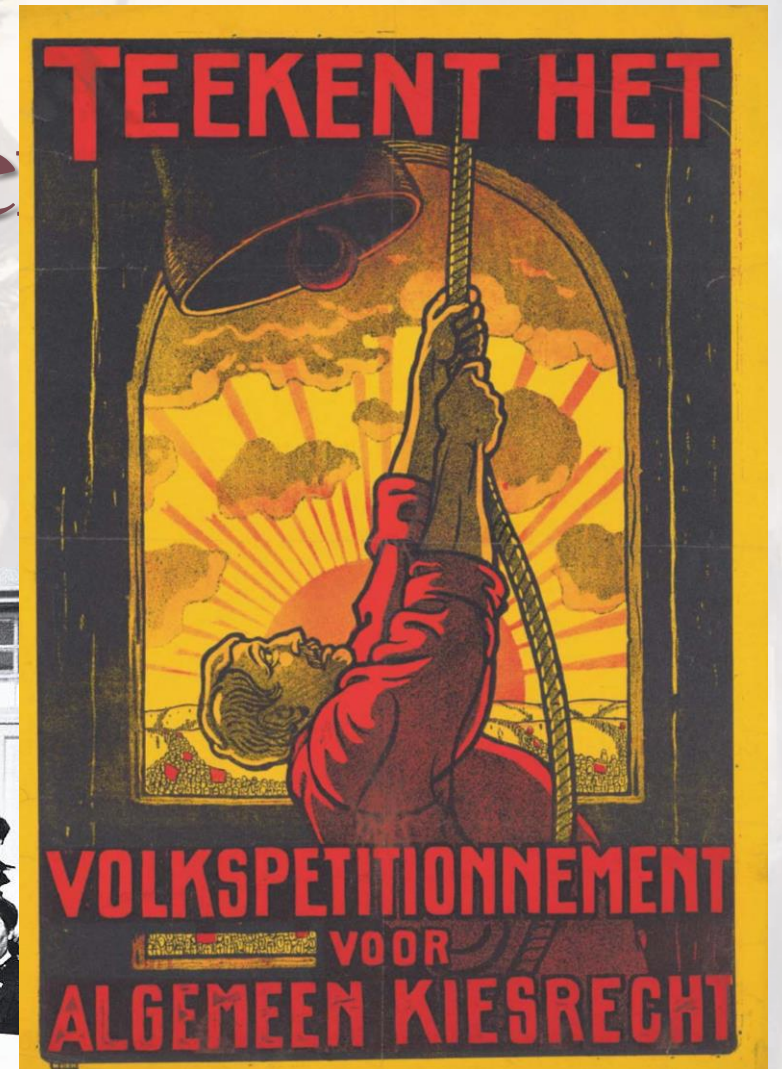
- De macht van de koning werd ingeperkt
- Nederlanders kregen grondrechten
- Iedereen werd gelijk behandeld

Toenemende democratisering

Door het opkomende socialisme en feminisme kregen arbeiders en vrouwen steeds meer politieke rechten en werd het kiesrecht uitgebreid tot uiteindelijk in 1919 algemeen kiesrecht ingevoerd is.

KA 32: Voortschrijdende democratisering met steeds meer deelname van mannen en vrouwen aan het politieke proces.

KA 33: De opkomst van emancipatiebewegingen

3. Begrippen en personen

- Congres van Wenen
- Restauratie
- Liberalisme
- Nationalisme
- Socialisme
- Feminisme
- Grondwet van 1848
- Communisme
- Sociaaldemocratie
- Emancipatie
- Sociale kwestie

- Thorbecke
- Karl Marx
- Aletta Jacobs

Let op!

Als je een vraag krijgt waar ze vragen naar KA 31: *de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme* is het de bedoeling dat je van de stromingen de juiste uitkiest die bij de bron/vraag past.

Voorbeeld: als de bron gaat over arbeiders die streven naar meer inspraak in de politiek schrijf je op de je examen op:

“De bron past bij het kenmerkend aspect de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: socialisme”

Oefen

In 1880 deed Domela Nieuwenhuis de arbeiders van de levensomstandigheden overbrengen

Geef aan:

- Welke politieke boodschap Nieuwenhuis wilde overbrengen bij de rijke burgerij
- Welke politieke boodschap Nieuwenhuis wilde overbrengen aan de arbeiders
- En bij welk kenmerkend aspect uit deze tijd de boodschap van Nieuwenhuis aansluit.

Antwoord:

Domela Nieuwenhuis wilde de rijke burgerij duidelijk maken dat de overheid meer aandacht moest krijgen voor negatieve gevolgen van de Industriële Revolutie / er maatregelen moesten worden genomen om de levensomstandigheden van de arbeiders te verbeteren.

Domela Nieuwenhuis wilde de arbeiders duidelijk maken dat zij iets konden doen aan hun omstandigheden / zich moesten organiseren

Dit sluit aan bij de opkomst van emancipatiebewegingen/de opkomst van de politiek maatschappelijke stroming socialisme/de discussie over de sociale kwestie

HC Verlichting

Examentraining

2020

oude HC versie 2

Kenmerkende aspecten

Kenmerkende aspecten zijn gebeurtenissen die de geschiedenis en het bijbehorende tijdvak kenmerken.

Alle stof die je moet kennen bij geschiedenis en elke examenvraag is eigenlijk afgeleid van een of meerdere kenmerkende aspecten.

Leer deze dus goed!

Examentips

- Kijk goed naar het aantal punten dat je kan verdienen. Dan weet je ook hoeveel je ongeveer moet opschrijven en hoeveel tijd je er ongeveer aan kan besteden.
- Als je een begrip noemt in je antwoord, leg deze dan ook uit.
- Maak als je aan het leren bent een tijdlijn van bijv. alle verplichte begrippen of personen.
- Leer de kenmerkende aspecten uit je hoofd!
- Je kan beter oefenen met examenvragen dan eindeloos leren. Hierdoor raak je vertrouwd met de manier waarop vragen gesteld worden en krijg je door wat ze van je willen horen.

Do's en don'ts op je examen

-Blijf concreet in je antwoorden!

Dat betekent: schrijf je antwoorden op alsof ze gelezen worden door een leek (iemand die er geen verstand van heeft). Zo blijf je duidelijk

-Vermijd woorden als 'altijd', 'nooit', of andere woorden met een sterke betekenis als je iets niet 100% weet. Zo voorkom je dat je conclusies trekt die helemaal niet waar zijn.

- Voorbeeld: 'alle koningen tijdens de verlichting waren absolute verlichte koningen'
→ *Dat weet je helemaal niet, dus pas op met zo'n stelling!*

Examenbegrippen

- Toon aan... → Bewijs dat iets zo is, meestal aan de hand van een bron
- Leg uit... → Bewijs dat iets zo is aan de hand van argumenten.
- Geef aan... → Als dit gebruikt wordt hoef je niet uit te leggen waarom. Wordt meestal gebruikt om te vragen naar een kenmerkend aspect of een (zins)deel uit een bron.
- Licht toe... → Bewijs waarom iets zo is, aan de hand van argumenten.
- Ondersteun... → Geef een argument dat de stelling van de vraag bewijst.
- Verklaar... → Bewijs waarom iets zo is, aan de hand van argumenten
- Beredeneer... → Bedenk een (logische) reden

Verplichte voorbeelden

Bij elke historische context moet je een aantal verplichte voorbeelden kennen. Op het examen gaan ze er vanuit dat je deze kent en hier geven ze dus geen informatie bij.

Voorbeeld:

Er wordt geen context gegeven bij het Congres van Wenen, je moet dit zelf dus kennen!

Het Congres van Wenen luidde een tijdvak van restauratie in.

Geef één voorbeeld van restauratie op politiek gebied in Frankrijk en één voorbeeld waaruit blijkt dat er in Frankrijk sprake was van continuïteit met de Napoleontische periode.

Verplichte voorbeelden staan in de presentatie aangegeven met een **!** voor het voorbeeld.

Antwoorden formuleren

Antwoorden formuleren is misschien wel het lastigste van een geschiedenisexamen.

Er zijn een paar dingen die je hierbij kunnen helpen:

1. Probeer je antwoorden op te schrijven alsof je het uitlegt aan iemand die nog nooit een geschiedenisles heeft gevolgd. Zo laat je zien dat je de stof begrijpt.
2. Verwijs goed
  - a. Dus niet 'hij heeft het over het Frankfurter Parlement' maar 'De auteur van de bron schrijft over het Frankfurter Parlement'
3. Zorg ervoor dat je geen algemene/vage dingen opschrijft.
  - a. Voorbeeld: "het was erg" – wat was erg? Wat is *het*?
4. Het gaat misschien tegen je instinct in, maar lange antwoorden zijn niet per sé goede antwoorden! Meestal voldoe je met 2-3 zinnen per (deel)vraag. Kort en bondig antwoorden laat zien dat je bijzaken van hoofdzaken kan onderscheiden.
5. Je mag stukken tekst uit een bron parafraseren, je hoeft niet letterlijk de bron te quoten. Dit betekent dat je best in een paar woorden iets uit een bron uit kan leggen.

Antwoorden formuleren: 4 elementen die in je antwoord moeten staan

- 1 Neem een deel van de vraag over in je antwoord.
- 2 Verwijzen naar de bron/inhoud van de vraag.
- 3 De informatie/de bron koppelen aan je eigen kennis.
- 4 Afsluiten met een conclusie.

Type examenvragen

The background of the slide is a historical painting. It depicts a scene of battle or revolution. In the center, a woman stands on a pile of rubble, holding a flag aloft in her right hand and a rifle in her left. She is dressed in a yellow, classical-style dress. To her right, a man in a dark uniform and a white sash stands with a rifle. In the foreground, a figure in a blue coat lies on the ground. The scene is filled with smoke and other figures in the background, suggesting a chaotic and violent event.

1. Bronvragen
2. Chronologievragen
3. Betrouwbaarheid beoordelen
4. Verbanden leggen
5. Spotprenten
6. Continuïteitsvragen

1. Bronvragen

De opvatting die Gerard Noodt in deze rede uiteenzet, vertoont overeenkomst met ideeën van Locke. Leg uit welke overeenkomst er bestaat tussen de opvatting van Noodt en de opvatting van Locke over het bestuur van een staat.

Bron 1

In 1699 houdt Gerard Noodt bij zijn afscheid als rector van de Leidse universiteit een rede in het Latijn. In die rede stelt hij:

U zult, zo meen ik, ervan overtuigd zijn, dat de oppermachtige overheid, of welke andere benaming men hem wenst te geven, niet door de hemel is gezonden, maar met algemene toestemming van de burgers is aangesteld. U zult duidelijk genoeg gezien hebben dat iedereen, vorst of regeerder, indien hij zich overeenkomstig zijn waardigheid en aanstelling gedragen wil, erkennen moet dat hij wel degelijk aan de wetten onderworpen is en dat hij zich nooit moet verbeelden boven alle wetten verheven te zijn, dat hij zijn macht niet moet afmeten naar zijn eigenzinnigheid maar naar het welzijn van de maatschappij. Dat, als hij die macht op een andere wijze gebruikt, hij dan ook niet als vorst of overheid, maar als tiran te werk gaat. En uiteindelijk, dat hij bij zo'n handelswijze, op grond van goddelijk en menselijk recht, door zijn onderhorigen kan en mag worden beteugeld of gestraft.

Vergelijk de volgende twee antwoorden

De overeenkomst die bestaat tussen Locke en Noodt is dat zij allebei de opvatting hebben dat een vorst zijn macht niet hoort te verkrijgen van god/dat het droit divin niet opgaat en dat er een sociaal contract bestaat tussen de vorst en het volk. Dit betekent dat een vorst geen absolute macht meer heeft.

Ze vinden allebei dat een vorst niet mag regeren als een tiran omdat er in de bron staat dat "Dat, als ... of gestraft." Dit is dus het sociaal contract, waar Locke het ook over heeft.

Schrijf op welk antwoord jij het beste vindt en waarom.
Schrijf ook op wat jij denkt dat niet goed is aan het andere antwoord.

2. Chronologievraag: voorbeeld

De volgende gebeurtenissen gaan over Marie-Jeanne de la Platière (1754-1793), een Franse feminist, salonnière en revolutionair.

1. Het politieke denken van Marie-Jeanne werd radicaler toen de Bastille werd bestormd door Franse revolutionairen.
2. Marie-Jeanne werd de eerste girondijn die gearresteerd werd tijdens de Terreur.
3. Marie-Jeanne werd niet toegelaten tot de nieuwe Nationale Vergadering, omdat daar alleen mannen aanwezig mochten zijn.
4. Toen de Staten-Generaal bijeen werd geroepen, was Marie-Jeanne betrokken bij het opstellen van het *Cahier de Doléances* van Lyon.
5. Terwijl Lodewijk XVI Frankrijk ontvluchtte, ging Marie-Jeanne de straat op om mensen te benaderen voor het stichten van een republiek.
6. Terwijl het Directoire net regeerde, werd Marie-Jeanne geëxecuteerd omdat ze schuldig werd bevonden aan samenzwering tegen de revolutie

2. Chronologievraag: voorbeeld

4. Toen de Staten-Generaal bijeen werd geroepen, was Marie-Jeanne betrokken bij het opstellen van het *Cahier de Doléances* van Lyon. (1789)
3. Marie-Jeanne werd niet toegelaten tot de nieuwe Nationale Vergadering, omdat daar alleen mannen aanwezig mochten zijn. (1789)
1. Het politieke denken van Marie-Jeanne werd radicaler toen de Bastille werd bestormd door Franse revolutionairen. (1789)
5. Terwijl Lodewijk XVI Frankrijk ontvluchtte, ging Marie-Jeanne de straat op om mensen te benaderen voor het stichten van een republiek. (1791)
2. Marie-Jeanne werd de eerste girondijn die gearresteerd werd tijdens de Terreur. (1792)
6. Terwijl het Directoire net regeerde, werd Marie-Jeanne geëxecuteerd omdat ze schuldig werd bevonden aan samenzwering tegen de revolutie (1795)

3. Betrouwbaarheid en representativiteit beoordelen

Een bron is nooit per definitie *goed* of *slecht*.

Vaak kent een bron twee kanten: betrouwbaarheid en representativiteit.

Soms moet je dit in examenvragen beide beoordelen: dan vragen ze naar de **bruikbaarheid** van de bron.

Betrouwbaarheid: is de informatie in de bron te vertrouwen?

Representativiteit: is de bron bruikbaar voor een historisch onderzoek? Ook al klopt de bron niet, zegt het soms alsnog wat nuttigs over de geschiedenis of de visie van historische figuren uit de bron.

3. Betrouwbaarheid beoordelen

1. Is de auteur van de bron ooggetuige?

Als iemand letterlijk bij de gebeurtenis is geweest, draagt dit bij aan de betrouwbaarheid van de bron

2. Is de bron vlak na de historische gebeurtenis opgeschreven of pas jaren later?

Als iemand pas 50 jaar na de gebeurtenis er iets over schrijft, kan het zijn dat de herinneringen niet helemaal meer kloppen

3. Is de bron een privédocument of bedoeld voor openbare publicatie?

Bronnen die publiek zijn uitgegeven kunnen minder betrouwbaar zijn: misschien schrijft de auteur wel iets op omdat het moet van de staat door censuur (nazi-Duitsland bijv.) of om iets te rechtvaardigen.

Privébronnen (dagboeken, brieven) zijn hierom betrouwbaarder

In 1793 breekt in de Vendée, een landstreek aan de westkust van Frankrijk, een opstand uit tegen de Franse Revolutie. In een verklaring aan de rest van Frankrijk legt de geestelijke abbé Bernier uit waarom de bevolking in opstand komt:

De hemel heeft zich uitgesproken voor de heiligste en rechtvaardigste zaak. Ons teken is het heilige teken van het kruis van Jezus Christus. Wij kennen de ware wil van Frankrijk, die onze wil is, namelijk voorgoed ons heilige apostolische en rooms-katholieke geloof te herstellen en bewaren. Het is de wil een koning te hebben die naar binnen als vader en naar buiten als beschermer zal optreden.

Patriotten, onze vijanden, jullie beschuldigen ons ervan ons vaderland omver te werpen door middel van een opstand, maar jullie die alle principes van de religieuze en politieke orde ondermijnen, waren de eersten die verklaarden dat opstand de heiligste plicht is. Jullie hebben religie vervangen door atheïsme, wetten door anarchie, de koning die onze vader was door mannen die tirannen zijn. Jullie verwijten ons religieus fanatisme, terwijl jullie zogenaamde vrijheid tot de meest extreme straffen heeft geleid.

Lees de bron.

(3p) Volgens abbé Bernier is de handelswijze van de Franse revolutionairen niet in overeenstemming met het sociaal contract.

- Waarom zou abbé Bernier het idee van het sociaal contract gebruiken om kritiek te leveren op de revolutionairen?
- Stel, je doet onderzoek naar de opvatting over het sociaal contract van geestelijken tijdens de Franse Revolutie en je komt deze bron tegen.
Geef een argument voor en tegen de bruikbaarheid van deze bron.

Niet letterlijk uit de bron
maar een beschrijving!

Betrouwbaarheid en representativiteit

- a. Bernier gebruikt het sociaal contract om te benadrukken dat volgens het sociaal contract het de wil is van het volk is geregeerd te worden door een koning, terwijl de revolutionairen koning Louis XVI terecht hebben gesteld
- b. Een argument voor de bruikbaarheid van deze bron is dat Abbé Bernier een ooggetuige is/Abbé Bernier dit tijdens de Franse Revolutie zelf heeft geschreven

Een argument tegen de betrouwbaarheid van deze bron is dat Abbé Bernier niet representatief is voor elke geestelijke in Frankrijk/hij een sterk gekleurde mening heeft.

4. Verbanden leggen

Je kan vragen krijgen over welk verband er bestaat tussen A en B.

Dit kan bestaan uit

- Kenmerkende aspecten
- Ontwikkelingen
- Begrippen

Om deze vragen goed te beantwoorden doe je het volgende:

1. Je geeft een korte beschrijving van A.
2. Je geeft een korte beschrijving van B
3. Je legt in een concluderende zin uit wat het verband is.

Verbanden leggen

Uitleg historische begrippen: Je geschiedenisdocent weet dit natuurlijk wel, maar je schrijft voor iemand die **niets** van geschiedenis weet!

Op 14 juli 1789 bestormde de Parijse bevolking de Bastille, een beruchte gevangenis. Hiermee begon de democratische revolutie in Frankrijk. In augustus 1789 nam de Nationale Vergadering het besluit om als eerste de wetten te hervormen die te maken hadden met de feodale privileges: het feodale stelsel werd afgeschaft.

(2p) Welk verband bestaat er tussen het afschaffen van feodale privileges en het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting?

Feodale privileges betekenden dat er speciale privileges bestonden voor de adel en in het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting staat gelijkheid/afschaffing van de Standenmaatschappij centraal.

Het verband tussen feodale privileges en het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting is het gelijkheidsidee.

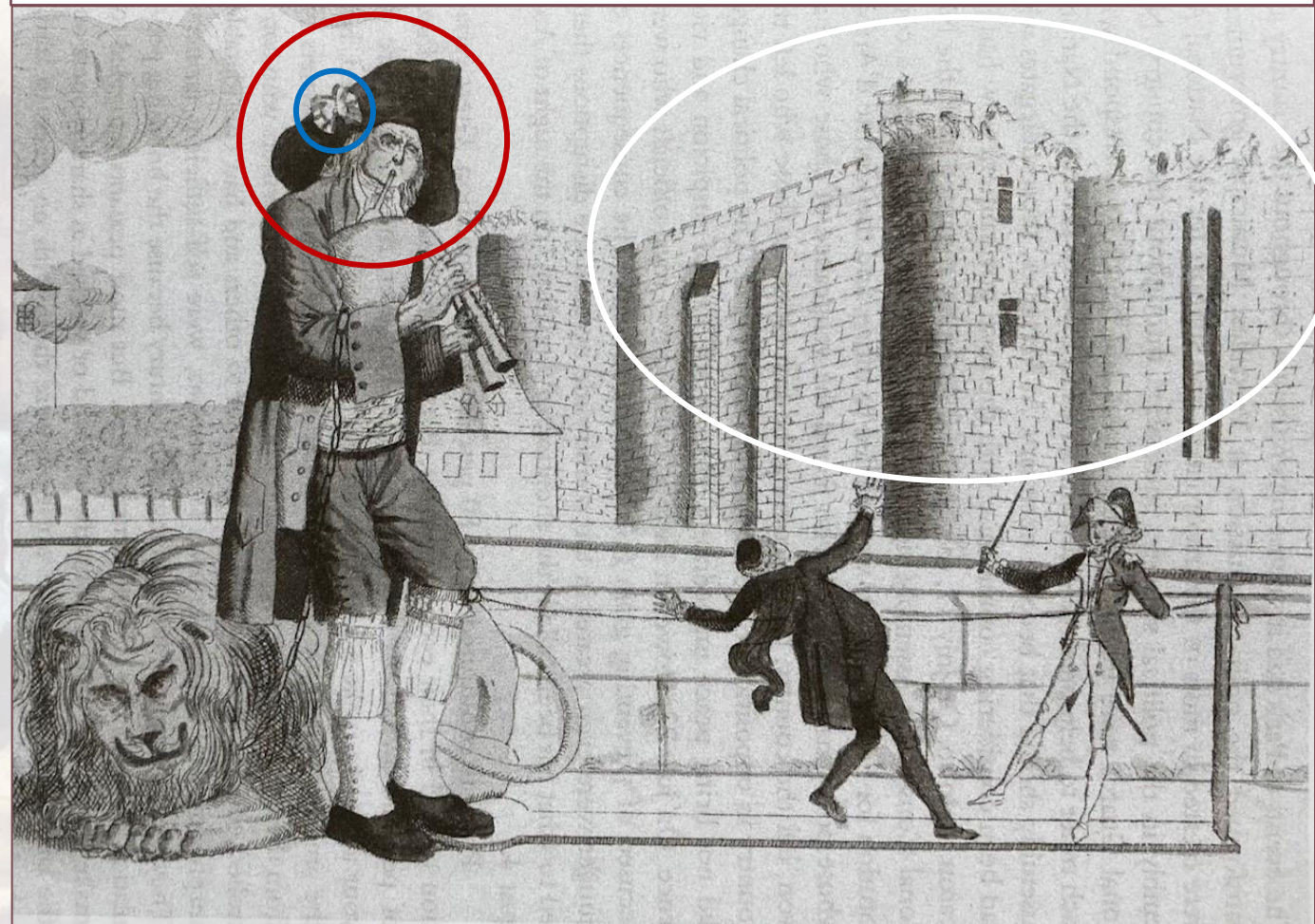

5. Spotprenten

Waar let je op?

- Symboliek
- Jaartallen
- Wie zie je?

Spotprent uit 1789 getiteld *Vaarwel Bastille*

Symboliek

- Frygische muts
- Tricolore
- Marianne
- Haan
- Bastille

olutie

5. Spotprenten

Ze kunnen grofweg 2 dingen vragen

- Wat is het onderwerp van de prent/welke histor
- Wat is de mening/boodschap van de prentmaker
  - Zijn de figuren positief of negatief afgebeeld
  - Wat is de ondertitel? → wat zegt de ondertiteltekenaar?

Oefenvraag: Deze prent werd in 1819 gemaakt door een Britse tekenaar.

Leg uit waarom de tekenaar kritisch is op de Franse Revolutie en geef daarbij twee verwijzingen naar de bron.

Spotprent

De tekenaar is kritisch op de Franse Revolutie omdat het volgens hem alleen maar tot chaos/terreur heeft geleid. Dit kan je zien aan de volgende verwijzingen:

- Hoe de revolutionairen worden afgebeeld
- De tekst op het lint, waarop staat dat de Fransen geen god, religie, koning en grondwet meer willen hebben
- De verwijzing naar de wapens van de radicalen: de guillotine als enige oplossing wordt geboden.
- Dat de werelddol onder de guillotine hangt en in brand staat
- De bijbel die onder de voeten ligt van de revolutionairen (representeert omver werpen eerste stand)
- De juwelen van de adel die onder de voeten liggen van de revolutionairen (representeert omver werpen tweede stand)

6. Continuïteitsvragen

Bij een continuïteitsvraag moet je beoordelen of er tussen twee gebeurtenissen of historische periodes sprake is van een verandering of niet.

Hierbij is het van belang dat je een idee hebt tussen het verschil tussen verschillende tijdvakken op het gebied van cultureel-mentale, politieke, religieuze of sociaaleconomische ontwikkelingen.

6. Continuïteitsvragen

The background of the slide is a faded, historical painting depicting a battle scene. In the center, a woman in a white dress stands atop a pile of bodies, holding a red flag aloft in her right hand and a rifle in her left. To her right, a young boy in a dark uniform also holds a rifle. The scene is filled with soldiers, some on the ground and others standing, amidst a hazy, smoke-filled atmosphere. The overall tone is somber and dramatic.

Het is het makkelijkst om deze als volgt te beantwoorden:

1. Je legt allebei de periodes/ontwikkelingen kort uit.
2. Je legt uit waarom er wel of niet sprake is van een verandering.

Let op! Het kan ook zijn dat je moet beargumenteren dat er zowel sprake is van verandering als continuïteit.

Continuïteit en verandering

Rousseau staat bekend als een verlicht denker die grote invloed heeft gehad op de Franse Revolutie en de Verlichting. Hij had ook een duidelijke opvatting over de rol van vrouwen in een samenleving. Zo schreef hij in zijn memoires dat vrouwen geschapen waren met als voornaamste doel om zich voort te planten.

(2p) Leg uit of er wel of geen sprake is van continuïteit ten opzichte van de middeleeuwen bij het gedachtegoed van Rousseau.

Er is ten opzichte van de middeleeuwen wel continuïteit bij het gedachtegoed van Rousseau omdat in de middeleeuwen er geen plek was voor vrouwen in zaken zoals wetenschap en politiek. Rousseau ziet hier voor vrouwen ook geen plek in, omdat hij gelooft dat vrouwen alleen maar bestaan voor voortplanting (terwijl vrouwen in de Verlichting steeds een grotere rol krijgen door bijvoorbeeld salons).

Examentips

- Kijk goed naar het aantal punten dat je kan verdienen. Dan weet je ook hoeveel je ongeveer moet opschrijven en hoeveel tijd je er ongeveer aan kan besteden.
- Als je een begrip noemt in je antwoord, leg deze dan ook uit.
- Maak als je aan het leren bent een tijdlijn van bijv. alle verplichte begrippen of personen.
- Leer de kenmerkende aspecten uit je hoofd!
- Je kan beter oefenen met examenvragen dan eindeloos leren. Hierdoor raak je vertrouwd met de manier waarop vragen gesteld worden en krijg je door wat ze van je willen horen.
- Schrijf je antwoorden op alsof je het aan iemand moet uitleggen die nog nooit een geschiedenisles heeft gehad.

Inhoud HC Verlichting

1. Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over de ideale samenleving (1650-1789)?
2. In welke mate is de Franse Revolutie verlicht te noemen (1789–1815)?
3. Welke invloed had de Verlichting op de politieke cultuur (1815-1848)?

1. Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over de ideale samenleving (1650-1789)?

23. Het streven van vorsten naar absolute macht

26. De wetenschappelijke revolutie

27. Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

28. Voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur een eigentijdse verlichte vorm te geven (verlicht absolutisme)

Context: het wereldbeeld vóór de Verlichting

- God heeft de wereld geschapen
- Memento mori (gedenk te sterven)
- Koning is aangesteld door God (**droit divin**): tegen de koning ingaan is tegen God ingaan.

De wetenschappelijke revolutie

= aan de hand van empirisme en rationalisme onderzoek doen en kennis verwerven.

←
Kennis opdoen door
de *waarneming*

→
kennis opdoen door
logisch redeneren

hebben de basis gelegd voor de **Verlichting** (→ Heeft God wel zo invloed als er altijd gedacht werd?)

De Verlichting

= stroming waarbij men geloofde dat aan de hand van de rede alles verklaard kon worden.

Dit werd toegepast op meerdere terreinen: sociale verhoudingen, politiek, wetenschap en religie.

Verskil wetenschappelijke revolutie en verlichting?

WETENSCHAPPELIJKE REVOLUTIE

een beweging waarbij vooral de natuurwetenschappen en exacte wetenschap op gang kwamen om de wereld te verklaren.

Voorbeeld: Newtons wetten over zwaartekracht

VERLICHTING

een algemenere stroming onder de (intellectuele) elite waarbij men ook ging nadenken over sociale verhoudingen, de rol van religie en de politiek, waarbij **de rede** en **zelf nadenken** centraal staat en traditie en bijgeloof wordt afgewezen.

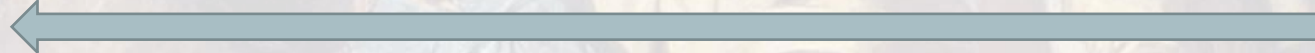
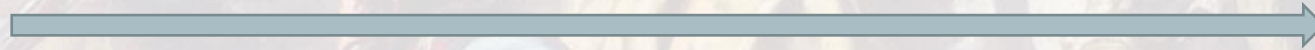
Voorbeeld: de ideeën van Locke en Rousseau over het sociaal contract

! Het sociaal contract

= een idee dat het gezag van een staat voortkomt uit een contract dat is afgesproken tussen de burgers en de staat/machthebbers.

Burgers dragen bepaalde taken over aan de overheid

De overheid beschermt de rechten van de burgers

Verlichte denkers

John Locke

Jean-Jacques Rousseau

Baruch Spinoza

Immanuel Kant

Voltaire

! Locke en Rousseau: het sociaal contract

Locke (gematigd)

Burgers = adel + hoge burgerij

- Soevereiniteit ligt bij het volk
- Een slechte vorst mag afgezet worden door het volk.

Rousseau (radicaal)

Burgers = alle mensen

- Burgers geven hun individuele vrijheid op om de algemene wil uit te laten voeren door een aangestelde regering
- Een slechte vorst mag afgezet worden door het volk.
- Alle mensen zijn gelijk
- De soevereiniteit ligt bij het volk.

! Spinoza

Spinoza werd gezien als een radicale denker:

Hij geloofde dat

- Alles wat bestond een verschijning van God was
- Alles volgens natuurwetten verliep
- Er geen wonderen bestaan

Ondanks Spinoza kritisch is op de kerk, betekent dat **niet** dat hij een atheïst was!

Kant is niet de makkelijkste filosoof om te begrijpen. Zo denken de examenmakers er blijkbaar ook over, want er is slechts 1 vraag over Kant geweest sinds de Verlichting een examenonderwerp is, namelijk in het pilotexamen van 2011

Dit betekent natuurlijk niet dat je hem kan overslaan, maar wel dat dit iets is waar cito niet de nadruk op legt.

Immanuel Kant

! over de definitie van de verlichting en de gevaren van het rationalisme

Durf te denken

Verlichting is de bevrijding van de mens uit de onmondigheid die hij aan zichzelf te wijten heeft.

Kant gelooft dat rationeel denken een idealisme is: het kan het bestaan van de werkelijkheid niet bewijzen omdat ons verstand de werkelijkheid structureert. Het verstand heeft de wereld dus als het ware zelf bedacht.

Montesquieu

Grondlegger van de trias politica/scheiding der m

Wetgevende
macht

Rechterlijke
macht

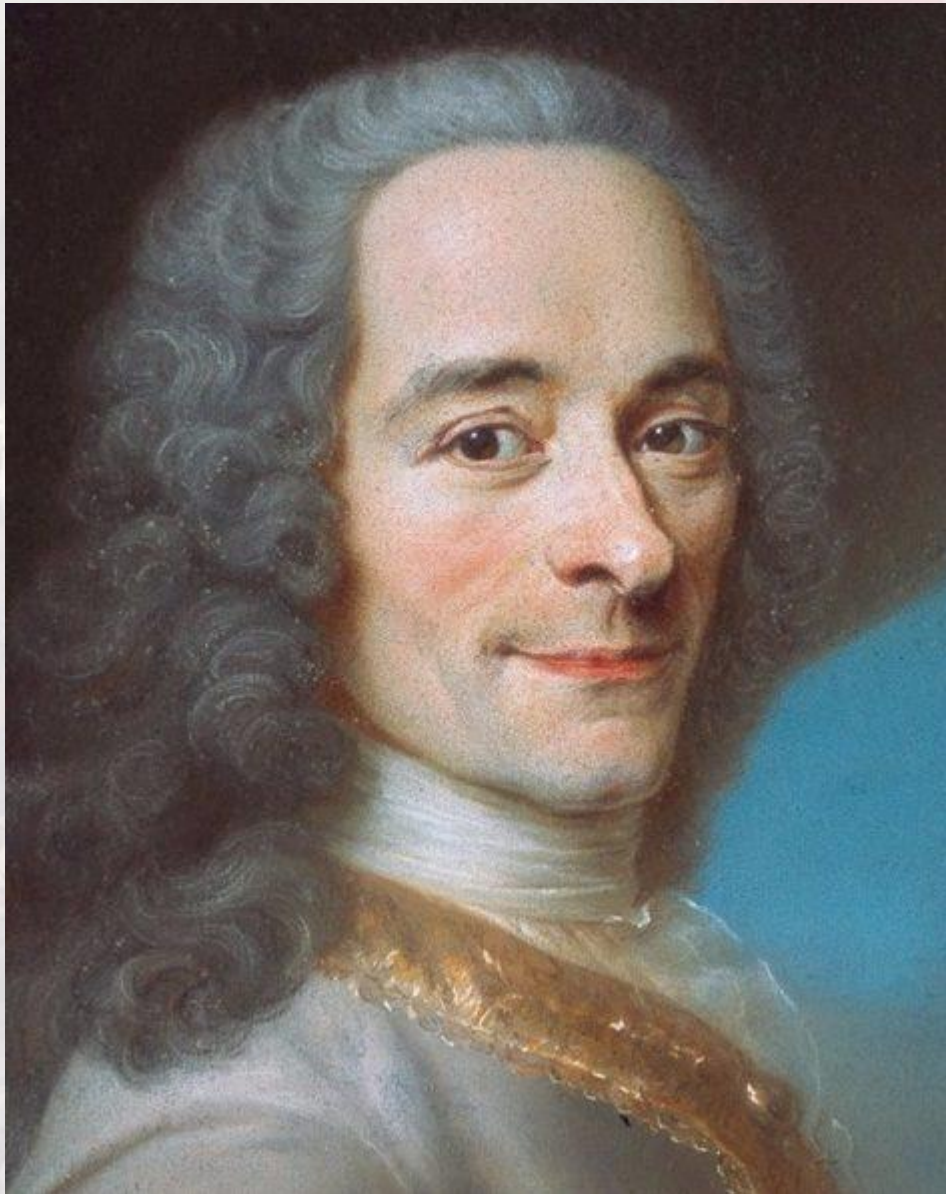
Uitvoerende
macht

Nieuws

Avondklok per direct ongeldig na uitspraak rechtbank

De avondklok moet per direct worden opgeheven. Dat heeft de rechtbank Den Haag dinsdagochtend besloten in een door Stichting Viruswaarheid aangespannen rechtszaak.

Een goed actueel voorbeeld hiervan is natuurlijk de noodwet over de avondklok waarbij heel duidelijk was dat de rechters los stonden van de staat

! Voltaire

Geloofde in **vrijheid van denken** (meningsuiting en geloof)

Rol van de overheid volgens Voltaire:

- *Droit divin* bestaat niet: wordt enkel gebruikt als legitimatie
- Invloed van parlement is nodig
- Het gewone volk is te dom om te beslissen
- Overheid moet zorgen voor het welzijn van het volk.

Oftewel, hij was voorstander van het **verlicht** absolutisme.

Verlicht absolutisme

= een vorm van absolutisme waarbij de vorst zich niet meer legitimeerde met het *droit divin* maar op het nut wat hij of zij had voor het volk.

Alles voor het volk, niets door het volk.

Frederik van Pruisen (1712-1786),
een verlicht absolute vorst.

1. Begrippen en personen

- Rationalisme
- Empirisme
- Sociaal contract
- Droit divin
- John Locke
- Jean-Jacques Rousseau
- Montesquieu
- Spinoza
- Immanuel Kant

! Verplichte voorbeelden

- Kant over de definitie van de Verlichting
- Het sociaal contract
- Spinoza en de invloed van God
- Voltaire over de vrijheid van denken en de rol van de staat

Voorbeeld van een goed antwoord:

De mening van de auteur komt overeen met de theorie van John Locke omdat John Locke uitgaat van een sociaal contract waarbij het volk de macht overdraagt aan een vorst. Als deze vorst de macht misbruikt, mag het volk volgens het sociaal contract de vorst afzetten. (2p)

In de bron wordt gesteld dat het volk ook de macht heeft overgedragen/toevertrouwd aan de koning en dat als de vorst zich gedraagt als een tiran, de gewesten hem niet meer hoeven te gehoorzamen. (2p)

Je hoeft niet letterlijk alles te weten van verlichte filosofen.

Op je examen krijg je meestal een bron geschreven door een van de filosofen. Aan jou is dan de vraag uit welk aspect van de bron het de verlichte filosofie van de auteur blijkt.

Voorbeeld:

De mening van de auteur komt overeen met de politieke theorie van John Locke. Toon de juistheid van deze bewering aan met een argument uit het pamflet.

Tijdens de Opstand richt de auteur van een anoniem pamflet zich tot de Antwerpse bevolking, die in zijn ogen is misleid door de Spaanse propaganda:

Deze goede patriotten trekken de conclusie dat men de natuurlijke heer en vorst van het land nooit mag afzetten en dat men geen vreemde heer of vorst mag aanvaarden (...). Maar de landsheer is slechts een dienaar van de gerechtigheid, een plaatsvervanger van God, een herder van zijn volk, een vader van het land, die aan ieder persoon recht en gerechtigheid moet verschaffen. Dáártoe wordt hij gekozen en ingehuldigd, en met dit doel wordt hem al zijn macht en autoriteit gegeven. (...)

Daarom spreekt men in overeenstemming met het recht aldus over de koninklijke wet en macht: het volk van het land heeft de koning of de landsheer zijn macht overgedragen en toevertrouwd, hetgeen gebeurt onder zulke voorwaarden als gebruikelijk is volgens de rechten van het land. (...) Als hij in plaats van een vader een moordenaar wordt, in plaats van een herder een slachter, in plaats van een vorst een tiran, dan hoeven de gewesten hem niet meer te gehoorzamen.

De gewesten trekken hun macht en autoriteit die zij aan hem hadden overgedragen, weer naar zich toe, aangezien hij zijn verplichtingen niet nakomt en niet het doel nastreeft waartoe zij hem als hun heer en vorst hebben ingehuldigd en aanvaard.

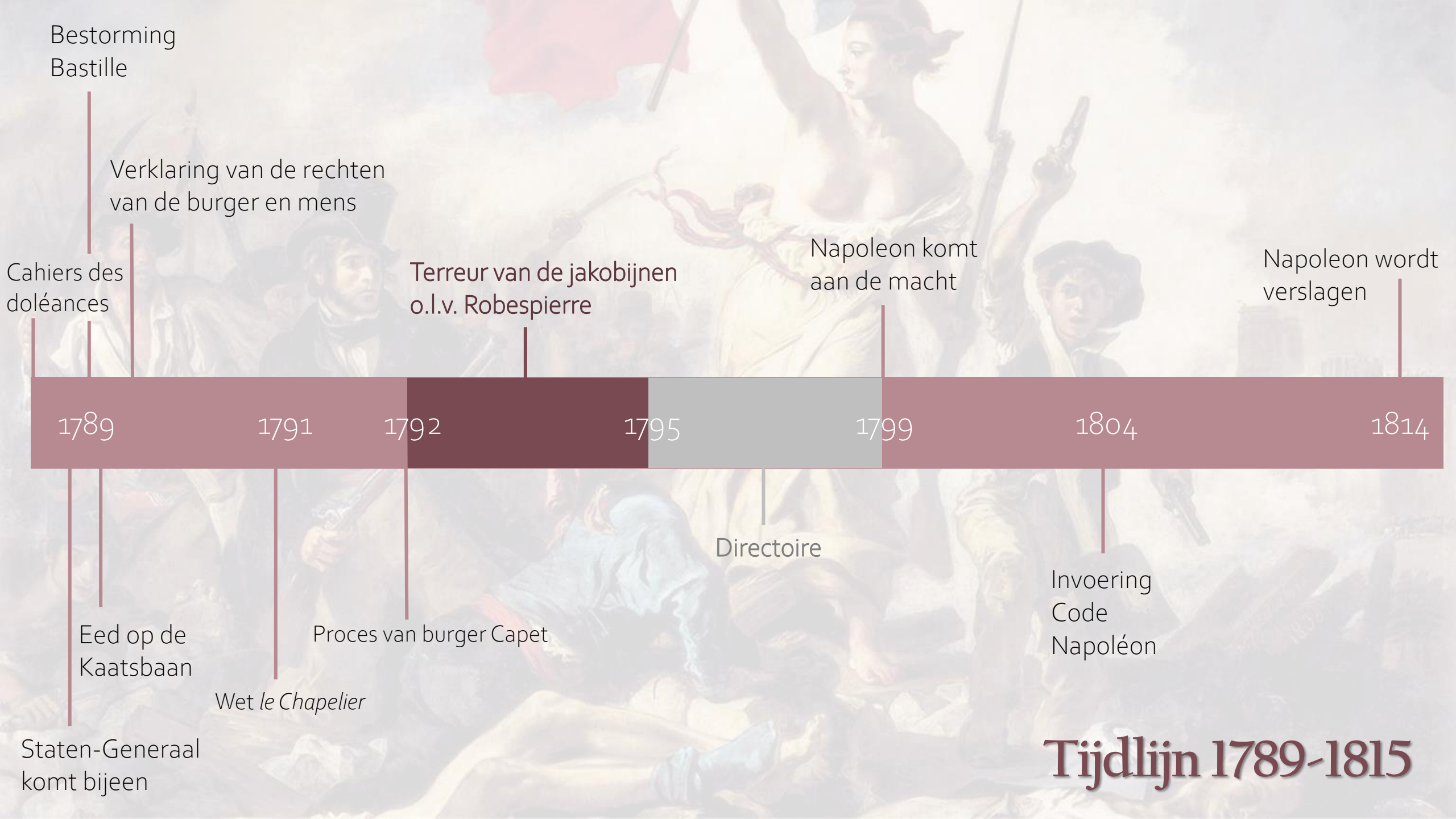

2. In welke mate is de Franse Revolutie verlicht te noemen (1789-1815)?

23. Het streven van vorsten naar absolute macht

27. Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

30. De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap

Bestorming
Bastille

Verklaring van de rechten
van de burger en mens

Cahiers des
doléances

Terreur van de jakobijnen
o.l.v. Robespierre

Napoleon komt
aan de macht

Napoleon wordt
verslagen

1789

1791

1792

1795

1799

1804

1814

Directoire

Invoering
Code
Napoléon

Eed op de
Kaatsbaan

Proces van burger Capet

Wet le Chapelier

Staten-Generaal
komt bijeen

Tijdlijn 1789-1815

Oorzaken Franse Revolutie

1. **Intellectueel**
Verlichtingsideeën
2. **Sociaal**
Ontevredenheid over de standensamenleving, ook vanuit de eerste en tweede stand.
3. **Politiek**
Er kwam steeds meer kritiek op het absolutisme, het *droit divin* en de koning zelf.
4. **Economisch**
Door mislukte oogsten (hongersnoden) en het uitgavepatroon van Lodewijk XVI was Frankrijk bankroet

The background is a historical painting depicting a scene from the French Revolution. In the center, a woman in a white, classical-style dress stands with her right arm raised, holding a Phrygian cap. She is surrounded by other figures, some holding weapons like bayoneted rifles and pikes. The scene is filled with smoke and the chaos of battle. The overall tone is dramatic and historical.

Verloop Franse Revolutie

Eerste fase
Eerste revolutie/Beginfase
1789 – 1792

Tweede Fase
Tweede revolutie/Terreur
1792 – 1795

Derde Fase
Directoire
1795 - 1799

Eerste Revolutie (1789 – 1791)

Derde stand roept zich uit tot Nationale Vergadering

Leidde tot:

- Verklaring van de rechten van de mens en burger (1791)
- De grondwet van 1791
  - *Afschaffing van de standenmaatschappij + afschaffing privileges*
  - *Scheiding der machten*
  - *Censuskiesrecht*

Frankrijk is nu een constitutionele monarchie

- **Wet le Chapelier:**

- *Vrije marktwerking (Smith)*
- *Afschaffing gildes en vrijheid om beroep te kiezen*
- *Verbod op verenigingen*

!

💡 Soevereiniteit
betekent in letterlijke
zin **zelfbeschikking**

Welk (verlicht) motief hebben de revolutionairen denk je bij de afschaffing van gildes en verenigingen?

Tweede Revolutie/Terreur (1792 – 1795)

! **Proces van burger Capet** (1792): Lodewijk XVI wordt beschuldigd van hoogverraad door zijn vluchtpoging naar het buitenland en door het zoeken van buitenlandse hulp.

Lodewijk komt terecht onder de guillotine.

Frankrijk wordt een republiek, waarbij de macht bij de jacobijnen ligt.

→ Begin terreur (1793): iedereen die niet radicaal genoeg is wordt gedood.

→ Bevolking komt opnieuw in opstand

→ Robespierre wordt onthoofd

→ Macht bij de girondijnen

Directoire (1795 – 1799)

Vijfkoppig bestuur (bestaande uit girondijnen) die het jakobijnse schrikbewind opvolgde.

Nog steeds onrust door o.a. ontevredenheid adel en jacobijnen

Napoleon

In 1799 nam Napoleon de macht over door een staatsgreep in Frankrijk en stichtte hiermee weer een alleenheerschappij.

Napoleons doelen:

- Orde herstellen in Frankrijk
- Veroveren buitenland
- ! - Invoering wetboek voor uniforme wetgeving (Code Napoleon)

2. Begrippen en personen

- Verklaring van de rechten van de mens en burger
- Jakobijnen
- Lodewijk XVI
- Robespierre
- Napoleon

Verplichte voorbeelden

1. Cahiers de doléances
2. Wet le Chapelier
3. Proces van burger Capet
4. Code Napoleon

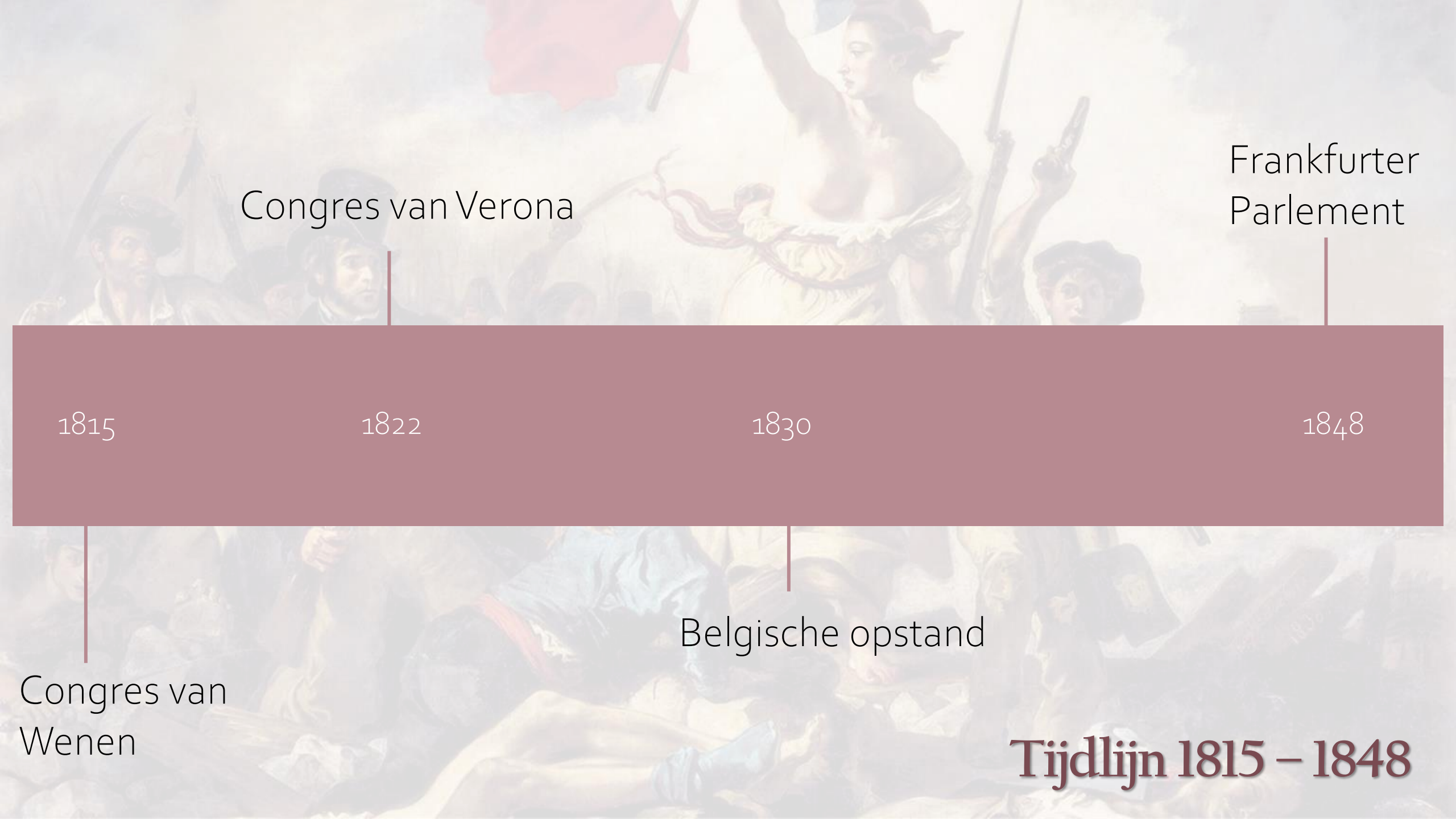

3. Welke invloed had de Verlichting op de politieke cultuur in Europa? (1815 – 1848)

28. Voortbestaan van het ancien regime met pogingen om het vorstelijk bestuur eigentijdse verlichte vorm te geven (verlicht absolutisme)

30. De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap

36. De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen.

Congres van Verona

Frankfurter
Parlement

1815

1822

1830

1848

Congres van
Wenen

Belgische opstand

Tijdlijn 1815 – 1848

Congres van Wenen en de restauratie

In 1815 kwam de Europese adel (de overwinnaars van Napoleon) bijeen in Wenen om de restauratie te bespreken:

- het herstellen van het *ancien régime* van vóór de Franse Revolutie.
- Steun en bescherming voor de deelnemende landen aan elkaar als er een (liberale) revolutie zou uitbreken.
- Creëren van een nieuw machtsevenwicht

Werp een blik op de kaart. Wat valt je op? Schrijf 2-3 dingen op.

! Congres van Verona (1822)

Na een opstand tegen de Spaanse koning voor meer inspraak naar het volk, wordt er in het **Congres van Verona** besloten door Rusland, Oostenrijk, Pruisen en Frankrijk dat:

- Revoluties bestreden moeten worden
- De macht volledig bij de koning ligt
- Liberale ideeën gecensureerd mogen worden

Politieke stromingen

Schrijf per politieke stroming een voorbeeld op die je kent. Mag zowel een historisch als een hedendaags voorbeeld zijn!

→ Ontstaan uit reactie op restauratie en verlichtingsideeën.

liberalisme

socialisme

Liberalisme

- Gebaseerd op het verlichtingsideaal **vrijheid**.
- Gaat uit van het individu
- Vrijheid van meningsuiting, vrije markteconomie, vrijheid van geloof, etc.

Doelgroep:

Rijke en gegoede burgerij

Rol overheid:

klein

Liberalisme: voorbeeld

! De Belgische Opstand (1830)

Liberalen in het zuiden van NL zijn ontevreden over:

- De koning die zich als alleenheerser gedraagt
  - Het gebrek aan burgerrechten
  - Tweedetrangs behandeling van Belgen
- gevolg: België wordt onafhankelijk.

1848: Revolutiejaar

In veel Europese landen ontstaan liberale opstanden als reactie op de restauratie

Doel: positie van de koning verzwakken en van de burgerij versterken door middel van:

- Liberale grondwetten
- Opkomst van emancipatiebewegingen
- Voortschrijdende democratisering

Socialisme

- Gebaseerd op verlichtingsideaal **gelijkheid**.
- Meer invloed naar arbeiders en minder naar de rijke/bezittende klasse.
- Gaat uit van het collectief

Doelgroep:
arbeiders

Rol overheid:
groot

Socialisme: definities

Schrijf met je buurman of buurvrouw een definitie op voor alle vier de woorden hiernaast.

1. Socialisme

Het koepelbegrip van alle stromingen binnen het socialisme

Echter is socialisme in de twintigste eeuw een synoniem geworden van sociaaldemocratie.

2. Communisme

De ideologie die streeft naar een klasseloze samenleving door middel van een arbeidersrevolutie

3. Sociaaldemocratie

De ideologie waarbij er wordt gestreefd naar meer gelijkheid door democratisering en sociale wetgeving

4. Marxisme

De theorie van Karl Marx dat er een onvermijdelijke klassenstrijd bestaat waarbij het proletariaat een revolutie begint tegen de bezittende klasse/bourgeoisie

Nationalisme

de ideologie waarbij gestreefd wordt naar een eigen natiestaat voor elk volk.

Natiestaat = een land waarbij het volk dat er woont verbonden is door een gedeelde cultuur, taal en geschiedenis.

Door het nadenken over de rol van burgers in de politiek kwam er ook steeds meer aandacht voor de **eenheid** onder burgers in een land.

Machthebbers gebruiken nationalisme vaak om eensgezindheid onder het volk te stimuleren.

Nationalisme: Duitsland

! Frankfurter Parlement (1848)

Nationaal parlement met vertegenwoordigers uit alle Duitse staten met als doel een grondwet op te stellen.

→ Eerste poging om van het Duitse Rijk een natiestaat te maken.

De poging mislukt nadat de Duitse vorsten de revolutie neerslaan.

3. Begrippen

- Congres van Wenen
- Restauratie
- Liberalisme
- Nationalisme
- Socialisme
- Communisme
- Sociaaldemocratie

Verplichte voorbeelden

- Congres van Verona
- Belgische Opstand
- Frankfurter Parlement

Let op!

Als je een vraag krijgt waar ze vragen naar KA 31: *de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme* is het de bedoeling dat je van de stromingen de juiste uitkiest die bij de bron/vraag past.

Voorbeeld: als de bron gaat over arbeiders die streven naar meer inspraak in de politiek schrijf je op de je examen op:

“De bron past bij het kenmerkend aspect de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: socialisme”

Oefenvraag

In 1831 richt de Italiaanse Giuseppe Mazzini Jong Italië op, een nieuwe politieke beweging. Hierover schrijft hij het volgende:

Jong Italië is een broederschap van Italianen, die geloven in een wet van vooruitgang en plicht en die ervan overtuigd zijn dat Italië is voorbestemd om één staat te worden. Zij sluiten zich aan bij dit verbond met de vaste bedoeling om heel hun denken en doen te wijden aan dit grote doel, namelijk (het verdeelde) Italië om te vormen tot één onafhankelijke en soevereine staat van vrije en gelijke mensen.

Lees de bron hierboven. Uit de bron kun je concluderen dat dit fragment past bij het verzet tegen de politieke cultuur in de periode 1815-1848.

Ondersteun deze conclusie door met de bron aan te geven: (3p)

- bij welke twee stromingen uit die periode de bron past en
- dat Mazzini zich afzet tegen de heersende politieke cultuur in Europa na 1815.

Antwoord:

De bron past bij het nationalisme omdat de Mazzini in de bron verlangen uitspreekt over een verenigd en onafhankelijk Italië.

De bron past bij het liberalisme omdat de auteur spreekt over een staat met vrije mensen.

Mazzini zet zich af tegen de heersende politieke cultuur in Europa na 1815, omdat in 1815 tijdens het Congres van Wenen is afgesproken dat Europa hersteld moest worden naar het Europa voor 1789/de Franse Revolutie, maar Mazzini pleit juist voor de verlichtingsidealen vrijheid en gelijkheid

HC Verlichting

Examentraining
nieuwe HC versie 2

Kenmerkende aspecten

Kenmerkende aspecten zijn gebeurtenissen die de geschiedenis en het bijbehorende tijdvak kenmerken.

Alle stof die je moet kennen bij geschiedenis en elke examenvraag is eigenlijk afgeleid van een of meerdere kenmerkende aspecten.

Leer deze dus goed!

Examentips

- Kijk goed naar het aantal punten dat je kan verdienen. Dan weet je ook hoeveel je ongeveer moet opschrijven en hoeveel tijd je er ongeveer aan kan besteden.
- Als je een begrip noemt in je antwoord, leg deze dan ook uit.
- Maak als je aan het leren bent een tijdlijn van bijv. alle verplichte begrippen of personen.
- Leer de kenmerkende aspecten uit je hoofd!
- Je kan beter oefenen met examenvragen dan eindeloos leren. Hierdoor raak je vertrouwd met de manier waarop vragen gesteld worden en krijg je door wat ze van je willen horen.

Do's en don'ts op je examen

-Blijf concreet in je antwoorden!

Dat betekent: schrijf je antwoorden op alsof ze gelezen worden door een leek (iemand die er geen verstand van heeft). Zo blijf je duidelijk

-Vermijd woorden als 'altijd', 'nooit', of andere woorden met een sterke betekenis als je iets niet 100% weet. Zo voorkom je dat je conclusies trekt die helemaal niet waar zijn.

- Voorbeeld: 'alle koningen tijdens de verlichting waren absolute verlichte koningen'
→ *Dat weet je helemaal niet, dus pas op met zo'n stelling!*

Examenbegrippen

- Toon aan... → Bewijs dat iets zo is, meestal aan de hand van een bron
- Leg uit... → Bewijs dat iets zo is aan de hand van argumenten.
- Geef aan... → Als dit gebruikt wordt hoef je niet uit te leggen waarom. Wordt meestal gebruikt om te vragen naar een kenmerkend aspect of een (zins)deel uit een bron.
- Licht toe... → Bewijs waarom iets zo is, aan de hand van argumenten.
- Ondersteun... → Geef een argument dat de stelling van de vraag bewijst.
- Verklaar... → Bewijs waarom iets zo is, aan de hand van argumenten
- Beredeneer... → Bedenk een (logische) reden

Antwoorden formuleren

Antwoorden formuleren is misschien wel het lastigste van een geschiedenisexamen.

Er zijn een paar dingen die je hierbij kunnen helpen:

1. Probeer je antwoorden op te schrijven alsof je het uitlegt aan iemand die nog nooit een geschiedenisles heeft gevolgd. Zo laat je zien dat je de stof begrijpt.
2. Verwijs goed
  - a. Dus niet 'hij heeft het over het Frankfurter Parlement' maar 'De auteur van de bron schrijft over het Frankfurter Parlement'
3. Zorg ervoor dat je geen algemene/vage dingen opschrijft.
  - a. Voorbeeld: "het was erg" – wat was erg? Wat is *het*?
4. Het gaat misschien tegen je instinct in, maar lange antwoorden zijn niet per sé goede antwoorden! Meestal voldoe je met 2-3 zinnen per (deel)vraag. Kort en bondig antwoorden laat zien dat je bijzaken van hoofdzaken kan onderscheiden.
5. Je mag stukken tekst uit een bron parafraseren, je hoeft niet letterlijk de bron te quoten. Dit betekent dat je best in een paar woorden iets uit een bron uit kan leggen.

Antwoorden formuleren: 4 elementen

- 1 Neem een deel van de vraag over in je antwoord.
- 2 Verwijzen naar de bron/inhoud van de vraag.
Let op! Je hoeft niet (zoals bij Nederlands) letterlijk te citeren. Je mag ook parafraseren.
- 3 De informatie/de bron koppelen aan je eigen kennis.
- 4 Afsluiten met een conclusie.

Type examenvragen

1. Bronvragen
2. Chronologievragen
3. Betrouwbaarheid beoordelen
4. Verbanden leggen
5. Spotprenten
6. Continuïteitsvragen

1. Bronvragen

De opvatting die Gerard Noodt in deze rede uiteenzet, vertoont overeenkomst met ideeën van Locke. Leg uit welke overeenkomst er bestaat tussen de opvatting van Noodt en de opvatting van Locke over het bestuur van een staat.

Bron 1

In 1699 houdt Gerard Noodt bij zijn afscheid als rector van de Leidse universiteit een rede in het Latijn. In die rede stelt hij:

U zult, zo meen ik, ervan overtuigd zijn, dat de oppermachtige overheid, of welke andere benaming men hem wenst te geven, niet door de hemel is gezonden, maar met algemene toestemming van de burgers is aangesteld. U zult duidelijk genoeg gezien hebben dat iedereen, vorst of regeerder, indien hij zich overeenkomstig zijn waardigheid en aanstelling gedragen wil, erkennen moet dat hij wel degelijk aan de wetten onderworpen is en dat hij zich nooit moet verbeelden boven alle wetten verheven te zijn, dat hij zijn macht niet moet afmeten naar zijn eigenzinnigheid maar naar het welzijn van de maatschappij. Dat, als hij die macht op een andere wijze gebruikt, hij dan ook niet als vorst of overheid, maar als tiran te werk gaat. En uiteindelijk, dat hij bij zo'n handelswijze, op grond van goddelijk en menselijk recht, door zijn onderhorigen kan en mag worden beteugeld of gestraft.

Vergelijk de volgende twee antwoorden

De overeenkomst die bestaat tussen Locke en Noodt is dat zij allebei de opvatting hebben dat een vorst zijn macht niet hoort te verkrijgen van god/dat het droit divin niet opgaat en dat er een sociaal contract bestaat tussen de vorst en het volk. Dit betekent dat een vorst geen absolute macht meer heeft.

Ze vinden allebei dat een vorst niet mag regeren als een tiran omdat er in de bron staat dat "Dat, als ... of gestraft." Dit is dus het sociaal contract.

Schrijf op welk antwoord jij het beste vindt en waarom.

Schrijf ook op wat jij denkt dat niet goed is aan het andere antwoord.

2. Chronologievraag: voorbeeld

De volgende gebeurtenissen gaan over Marie-Jeanne de la Platière (1754-1793), een Franse feminist, salonnière en revolutionair.

1. Het politieke denken van Marie-Jeanne werd radicaler toen de Bastille werd bestormd door Franse revolutionairen.
2. Marie-Jeanne werd de eerste girondijn die gearresteerd werd tijdens de Terreur.
3. Marie-Jeanne werd niet toegelaten tot de nieuwe Nationale Vergadering, omdat daar alleen mannen aanwezig mochten zijn.
4. Toen de Staten-Generaal bijeen werd geroepen, was Marie-Jeanne betrokken bij het opstellen van het *Cahier de Doléances* van Lyon.
5. Terwijl Lodewijk XVI Frankrijk ontvluchtte, ging Marie-Jeanne de straat op om mensen te benaderen voor het stichten van een republiek.
6. Terwijl het Directoire net regeerde, werd Marie-Jeanne geëxecuteerd omdat ze schuldig werd bevonden aan samenzwering tegen de revolutie

2. Chronologievraag: voorbeeld

4. Toen de Staten-Generaal bijeen werd geroepen, was Marie-Jeanne betrokken bij het opstellen van het *Cahier de Doléances* van Lyon. (1789)
3. Marie-Jeanne werd niet toegelaten tot de nieuwe Nationale Vergadering, omdat daar alleen mannen aanwezig mochten zijn. (1789)
1. Het politieke denken van Marie-Jeanne werd radicaler toen de Bastille werd bestormd door Franse revolutionairen. (1789)
5. Terwijl Lodewijk XVI Frankrijk ontvluchtte, ging Marie-Jeanne de straat op om mensen te benaderen voor het stichten van een republiek. (1791)
2. Marie-Jeanne werd de eerste girondijn die gearresteerd werd tijdens de Terreur. (1792)
6. Terwijl het Directoire net regeerde, werd Marie-Jeanne geëxecuteerd omdat ze schuldig werd bevonden aan samenzwering tegen de revolutie (1795)

3. Betrouwbaarheid en representativiteit beoordelen

Een bron is nooit per definitie *goed* of *slecht*.

Vaak kent een bron twee kanten: betrouwbaarheid en representativiteit.

Soms moet je dit in examenvragen beide beoordelen: dan vragen ze naar de **bruikbaarheid** van de bron.

Betrouwbaarheid: is de informatie in de bron te vertrouwen?

Representativiteit: is de bron bruikbaar voor een historisch onderzoek? Ook al klopt de bron niet, zegt het soms alsnog wat nuttigs over de geschiedenis of de visie van historische figuren uit de bron.

3. Betrouwbaarheid beoordelen

1. Is de auteur van de bron ooggetuige?

Als iemand letterlijk bij de gebeurtenis is geweest, draagt dit bij aan de betrouwbaarheid van de bron

2. Is de bron vlak na de historische gebeurtenis opgeschreven of pas jaren later?

Als iemand pas 50 jaar na de gebeurtenis er iets over schrijft, kan het zijn dat de herinneringen niet helemaal meer kloppen

3. Is de bron een privédocument of bedoeld voor openbare publicatie?

Bronnen die publiek zijn uitgegeven kunnen minder betrouwbaar zijn: misschien schrijft de auteur wel iets op omdat het moet van de staat door censuur (nazi-Duitsland bijv.) of om iets te rechtvaardigen.

Privébronnen (dagboeken, brieven) zijn hierom betrouwbaarder

In 1793 breekt in de Vendée, een landstreek aan de westkust van Frankrijk, een opstand uit tegen de Franse Revolutie. In een verklaring aan de rest van Frankrijk legt de geestelijke abbé Bernier uit waarom de bevolking in opstand komt:

De hemel heeft zich uitgesproken voor de heiligste en rechtvaardigste zaak. Ons teken is het heilige teken van het kruis van Jezus Christus. Wij kennen de ware wil van Frankrijk, die onze wil is, namelijk voorgoed ons heilige apostolische en rooms-katholieke geloof te herstellen en bewaren. Het is de wil een koning te hebben die naar binnen als vader en naar buiten als beschermer zal optreden.

Patriotten, onze vijanden, jullie beschuldigen ons ervan ons vaderland omver te werpen door middel van een opstand, maar jullie die alle principes van de religieuze en politieke orde ondermijnen, waren de eersten die verklaarden dat opstand de heiligste plicht is. Jullie hebben religie vervangen door atheïsme, wetten door anarchie, de koning die onze vader was door mannen die tirannen zijn. Jullie verwijten ons religieus fanatisme, terwijl jullie zogenaamde vrijheid tot de meest extreme straffen heeft geleid.

Lees de bron.

(3p) Volgens abbé Bernier is de handelswijze van de Franse revolutionairen niet in overeenstemming met het sociaal contract.

- Waarom zou abbé Bernier het idee van het sociaal contract gebruiken om kritiek te leveren op de revolutionairen?
- Stel, je doet onderzoek naar de opvatting over het sociaal contract van geestelijken tijdens de Franse Revolutie en je komt deze bron tegen.
Geef een argument voor en tegen de bruikbaarheid van deze bron.

Niet letterlijk uit de bron
maar een beschrijving!

Betrouwbaarheid en representativiteit

- a. Bernier gebruikt het sociaal contract om te benadrukken dat volgens het sociaal contract het de wil is van het volk is geregeerd te worden door een koning, terwijl de revolutionairen koning Louis XVI terecht hebben gesteld
- b. Een argument voor de bruikbaarheid van deze bron is dat Abbé Bernier een ooggetuige is/Abbé Bernier dit tijdens de Franse Revolutie zelf heeft geschreven

Een argument tegen de betrouwbaarheid van deze bron is dat Abbé Bernier niet representatief is voor elke geestelijke in Frankrijk/hij een sterk gekleurde mening heeft.

4. Verbanden leggen

Je kan vragen krijgen over welk verband er bestaat tussen A en B.

Dit kan bestaan uit

- Kenmerkende aspecten
- Ontwikkelingen
- Begrippen

Om deze vragen goed te beantwoorden doe je het volgende:

1. Je geeft een korte beschrijving van A.
2. Je geeft een korte beschrijving van B
3. Je legt in een concluderende zin uit wat het verband is.

Verbanden leggen

Uitleg historische begrippen: Je geschiedenisdocent weet dit natuurlijk wel, maar je schrijft voor iemand die **niets** van geschiedenis weet!

Op 14 juli 1789 bestormde de Parijse bevolking de Bastille, een beruchte gevangenis. Hiermee begon de democratische revolutie in Frankrijk. In augustus 1789 nam de Nationale Vergadering het besluit om als eerste de wetten te hervormen die te maken hadden met de feodale privileges: het feodale stelsel werd afgeschaft.

(2p) Welk verband bestaat er tussen het afschaffen van feodale privileges en het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting?

Feodale privileges betekenden dat er speciale privileges bestonden voor de adel en in het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting staat gelijkheid/afschaffing van de Standenmaatschappij centraal.

Het verband tussen feodale privileges en het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting is het gelijkheidsidee.

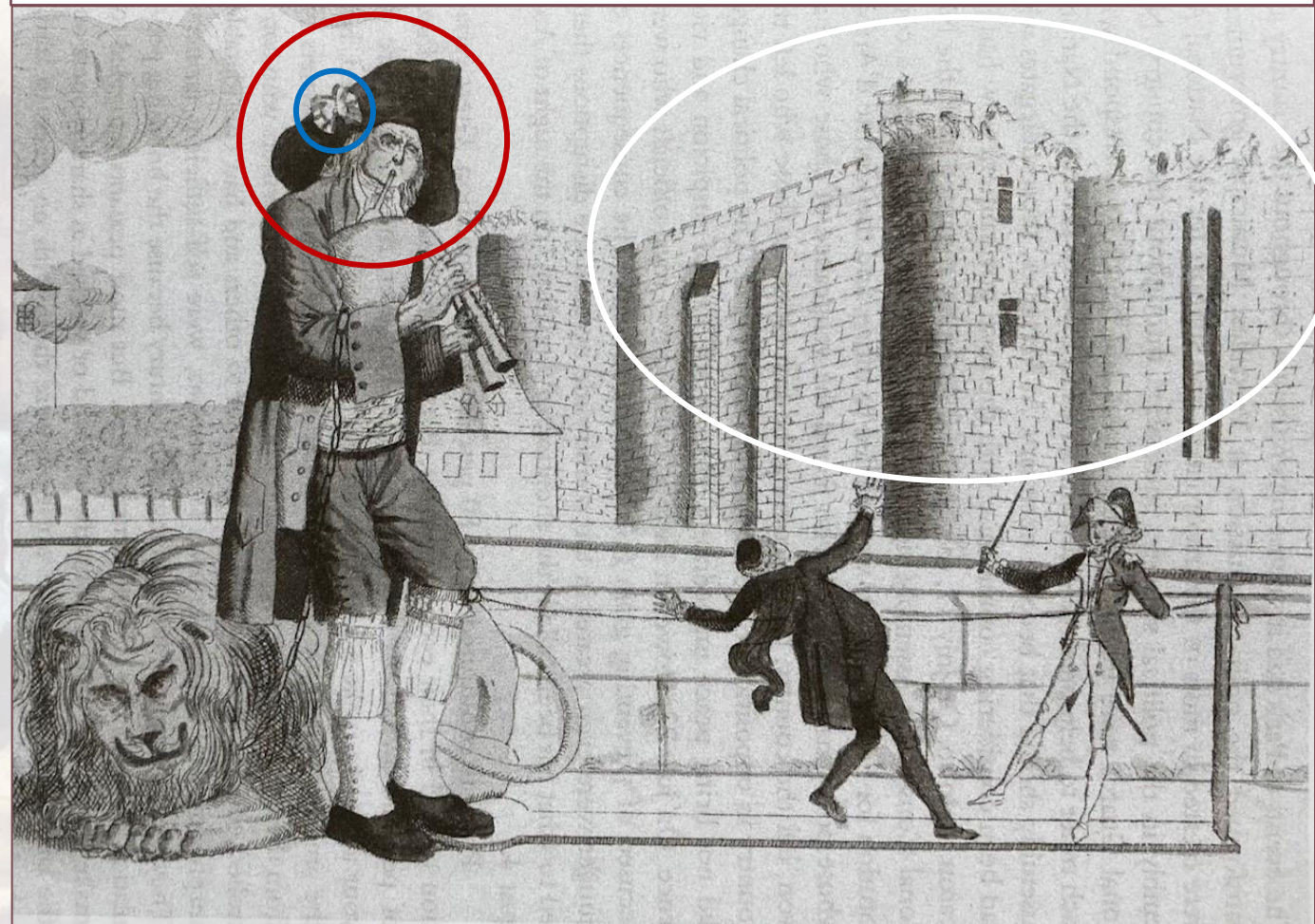

5. Spotprenten

Waar let je op?

- Symboliek
- Jaartallen
- Wie zie je?

Spotprent uit 1789 getiteld *Vaarwel Bastille*

Symboliek

- Frygische muts
- Tricolore
- Marianne
- Haan
- Bastille

olutie

Symboliek tijdens de IR

Een andere context waarin spotprenten veel voorkomen is tijdens de Industriële Revolutie. Deze spotprenten zijn vooral gemaakt door socialisten en uitte kritiek op de uitbuiting van fabrieksarbeiders.

Opgerolde mouwen = arbeiders

jasje= fabriekseigenaar

Hoge hoed = fabriekseigenaar

5. Spotprenten

Ze kunnen grofweg 2 dingen vragen

- Wat is het onderwerp van de prent/welke histor
- Wat is de mening/boodschap van de prentmaker
  - Zijn de figuren positief of negatief afgebeeld
  - Wat is de ondertitel? → wat zegt de ondertiteltekenaar?

Oefenvraag: Deze prent werd in 1819 gemaakt door een Britse tekenaar.

Leg uit waarom de tekenaar kritisch is op de Franse Revolutie en geef daarbij twee verwijzingen naar de bron.

Spotprent

De tekenaar is kritisch op de Franse Revolutie omdat het volgens hem alleen maar tot chaos/terreur heeft geleid. Dit kan je zien aan de volgende verwijzingen:

- Hoe de revolutionairen worden afgebeeld
- De tekst op het lint, waarop staat dat de Fransen geen god, religie, koning en grondwet meer willen hebben
- De verwijzing naar de wapens van de radicalen: de guillotine als enige oplossing wordt geboden.
- Dat de werelddol onder de guillotine hangt en in brand staat
- De bijbel die onder de voeten ligt van de revolutionairen (representeert omver werpen eerste stand)
- De juwelen van de adel die onder de voeten liggen van de revolutionairen (representeert omver werpen tweede stand)

6. Continuïteitsvragen

Bij een continuïteitsvraag moet je beoordelen of er tussen twee gebeurtenissen of historische periodes sprake is van een verandering of niet.

Hierbij is het van belang dat je een idee hebt tussen het verschil tussen verschillende tijdvakken op het gebied van cultureel-mentale, politieke, religieuze of sociaaleconomische ontwikkelingen.

6. Continuïteitsvragen

Het is het makkelijkst om deze als volgt te beantwoorden:

1. Je legt allebei de periodes/ontwikkelingen kort uit.
2. Je legt uit waarom er wel of niet sprake is van een verandering.

Let op! Het kan ook zijn dat je moet beargumenteren dat er zowel sprake is van verandering als continuïteit.

Continuïteit en verandering

Rousseau staat bekend als een verlicht denker die grote invloed heeft gehad op de Franse Revolutie en de Verlichting. Hij had ook een duidelijke opvatting over de rol van vrouwen in een samenleving. Zo schreef hij in zijn memoires dat vrouwen geschapen waren met als voornaamste doel om zich voort te planten.

(2p) Leg uit of er wel of geen sprake is van continuïteit ten opzichte van de middeleeuwen bij het gedachtegoed van Rousseau.

Er is ten opzichte van de middeleeuwen wel continuïteit bij het gedachtegoed van Rousseau omdat in de middeleeuwen er geen plek was voor vrouwen in zaken zoals wetenschap en politiek. Rousseau ziet hier voor vrouwen ook geen plek in, omdat hij gelooft dat vrouwen alleen maar bestaan voor voortplanting (terwijl vrouwen in de Verlichting steeds een grotere rol krijgen door bijvoorbeeld salons).

Inhoud HC Verlichting

1. Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over een meer rechtvaardige samenleving (1650-1789)?
2. Hoe werden verlichte ideeën tijdens de democratische revoluties in de Verenigde Staten en Frankrijk in de praktijk gebracht (1776–1813)?
3. In welke mate bepaalden verlichtingsideeën de politieke cultuur in Europa (1813-1900)?

1. Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over een meer rechtvaardige samenleving (1650-1789)?

23. Het streven van vorsten naar absolute macht

26. De wetenschappelijke revolutie

27. Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

28. Voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur een eigentijdse verlichte vorm te geven (verlicht absolutisme)

De wetenschappelijke revolutie

= aan de hand van empirisme en rationalisme onderzoek doen en kennis verwerven.

←
Kennis opdoen door
de *waarneming*

→
kennis opdoen door
logisch redeneren

hebben de basis gelegd voor de **Verlichting**

De Verlichting

= stroming waarbij men geloofde dat aan de hand van de rede alles verklaard kon worden.

Dit werd toegepast op meerdere terreinen: politiek, wetenschap en religie.

Verskil wetenschappelijke revolutie en verlichting?

Wetenschappelijke revolutie

een beweging waarbij vooral de natuurwetenschappen en exacte wetenschap op gang kwamen.

Voorbeeld?

Newtons wetten over zwaartekracht

Verlichting

een algemenere stroming onder de (intellectuele) elite waarbij men ook ging nadenken over sociale verhoudingen, de rol van religie en de politiek, waarbij **de rede** en **zelf nadenken** centraal staat en traditie en bijgeloof wordt afgewezen.

Voorbeeld?

de ideeën van Locke en Rousseau over het sociaal contract

Gematigd en radicaal verlicht

1. **Gematigd:** in de samenleving moet een balans zijn tussen nieuwe en oude ideeën
2. **Radicaal:** in de samenleving moet er enkel plaats zijn voor verlichte ideeën zoals democratie, gelijkheid en vrijheid van meningsuiting

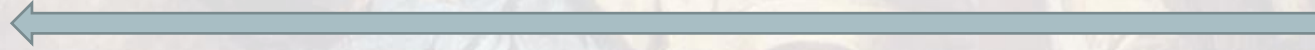
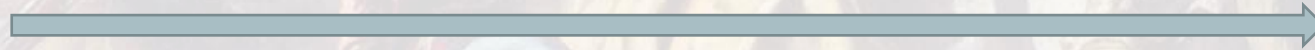

Het sociaal contract

= een idee dat het gezag van een staat voortkomt uit een contract dat is afgesproken tussen de burgers en de staat/machthebbers.

Burgers dragen bepaalde taken over aan de overheid

De overheid beschermt de rechten van de burgers

Verlichte denkers

John Locke

Jean-Jacques Rousseau

Adam Smith

Descartes

Montesquieu

Locke en Rousseau: het sociaal contract

Locke (gematigd)

Burgers = adel + hoge burgerij

- Soevereiniteit ligt bij het volk
- Een slechte vorst mag afgezet worden door het volk.

Rousseau (radicaal)

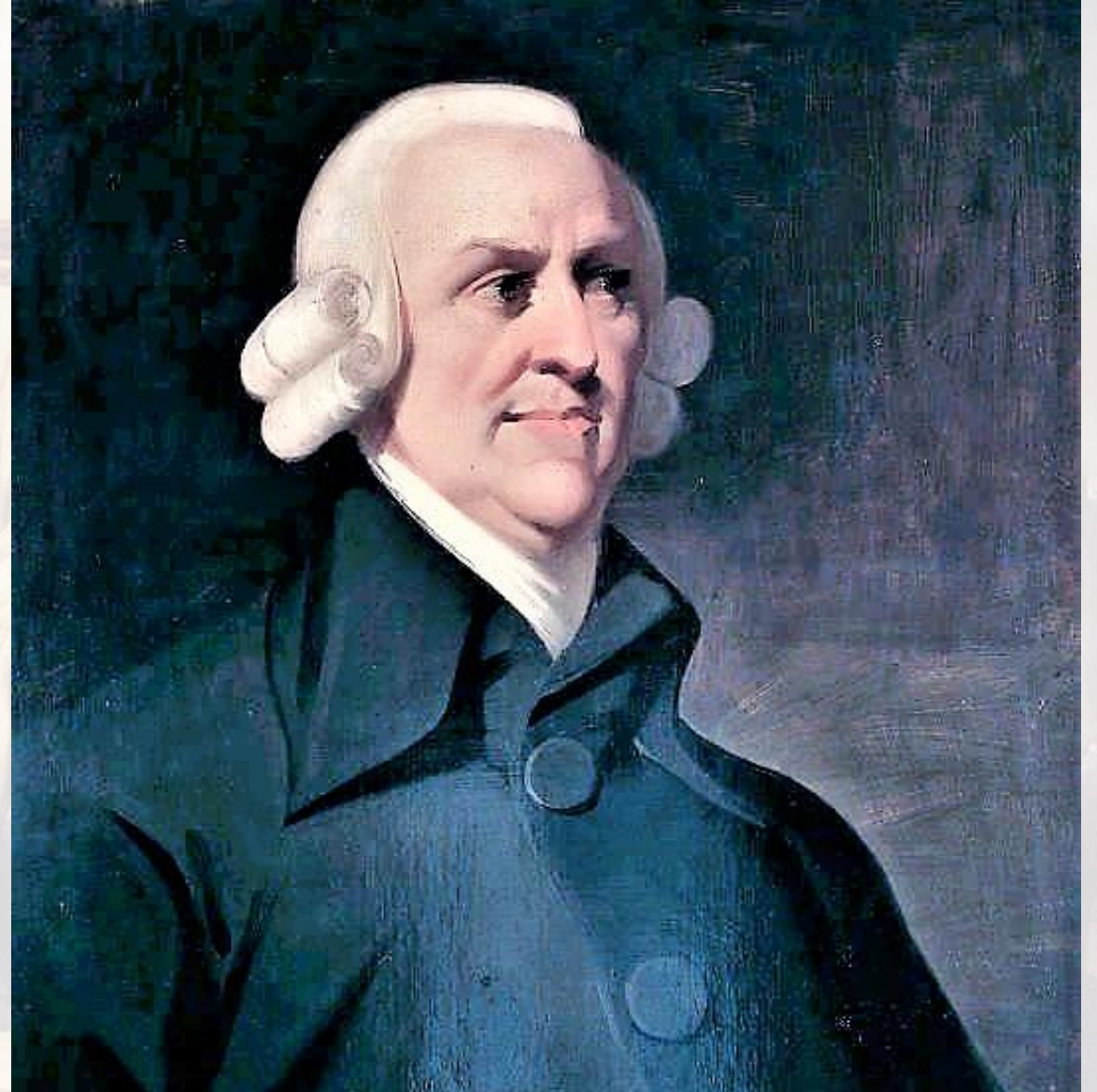
Burgers = alle mensen

- Burgers geven hun individuele vrijheid op om de algemene wil uit te laten voeren door een aangestelde regering
- Een slechte vorst mag afgezet worden door het volk.
- Alle mensen zijn gelijk
- De soevereiniteit ligt bij het volk.

Adam Smith

Grondlegger van de moderne economie en het liberalisme

Economie moet niet door overheid geleid worden, maar door het mechanisme van vraag en aanbod (de onzichtbare hand)

Rene Descartes

Ik denk, dus ik ben.

Legde de basis voor het
rationalisme.

Montesquieu

Grondlegger van de trias politica/scheiding der machten.

Wetgevende
macht

Rechterlijke
macht

Uitvoerende
macht

Religie en de verlichting

Oude opvatting:

- God heeft de wereld geschapen
- Memento mori (gedenk te sterven)
- Koning is aangesteld door God (**droit divin**): tegen de koning ingaan is tegen God ingaan.

Nieuwe opvatting (o.a. Spinoza)

- Alles verloopt in de schepping volgens natuurwetten en wonderen bestaan niet.
- Bijgeloof bestaat niet.

Verlicht absolutisme

= een vorm van absolutisme waarbij de vorst zich niet meer legitimeerde met het *droit divin* maar op het nut wat hij of zij had voor het volk.

Alles voor het volk, niets door het volk.

Frederik van Pruisen (1712-1786),
een verlicht absolute vorst.

1. Begrippen en personen

- Rationalisme
- Empirisme
- Sociaal contract
- Droit divin
- René Descartes
- John Locke
- Jean-Jacques Rousseau
- Montesquieu
- John Smith

Voorbeeld van een goed antwoord:

De mening van de auteur komt overeen met de theorie van John Locke omdat John Locke uitgaat van een sociaal contract waarbij het volk de macht overdraagt aan een vorst. Als deze vorst de macht misbruikt, mag het volk volgens het sociaal contract de vorst afzetten. (2p)

In de bron wordt gesteld dat het volk ook de macht heeft overgedragen/toevertrouwd aan de koning en dat als de vorst zich gedraagt als een tiran, de gewesten hem niet meer hoeven te gehoorzamen. (2p)

Je hoeft niet letterlijk alles te weten van verlichte filosofen.

Op je examen krijg je meestal een bron geschreven door een van de filosofen. Aan jou is dan de vraag uit welk aspect van de bron het de verlichte filosofie van de auteur blijkt.

Voorbeeld:

De mening van de auteur komt overeen met de politieke theorie van John Locke. Toon de juistheid van deze bewering aan met een argument uit het pamflet.

Tijdens de Opstand richt de auteur van een anoniem pamflet zich tot de Antwerpse bevolking, die in zijn ogen is misleid door de Spaanse propaganda:

Deze goede patriotten trekken de conclusie dat men de natuurlijke heer en vorst van het land nooit mag afzetten en dat men geen vreemde heer of vorst mag aanvaarden (...). Maar de landsheer is slechts een dienaar van de gerechtigheid, een plaatsvervanger van God, een herder van zijn volk, een vader van het land, die aan ieder persoon recht en gerechtigheid moet verschaffen. Dáártoe wordt hij gekozen en ingehuldigd, en met dit doel wordt hem al zijn macht en autoriteit gegeven. (...)

Daarom spreekt men in overeenstemming met het recht aldus over de koninklijke wet en macht: het volk van het land heeft de koning of de landsheer zijn macht overgedragen en toevertrouwd, hetgeen gebeurt onder zulke voorwaarden als gebruikelijk is volgens de rechten van het land. (...) Als hij in plaats van een vader een moordenaar wordt, in plaats van een herder een slachter, in plaats van een vorst een tiran, dan hoeven de gewesten hem niet meer te gehoorzamen.

De gewesten trekken hun macht en autoriteit die zij aan hem hadden overgedragen, weer naar zich toe, aangezien hij zijn verplichtingen niet nakomt en niet het doel nastreeft waartoe zij hem als hun heer en vorst hebben ingehuldigd en aanvaard.

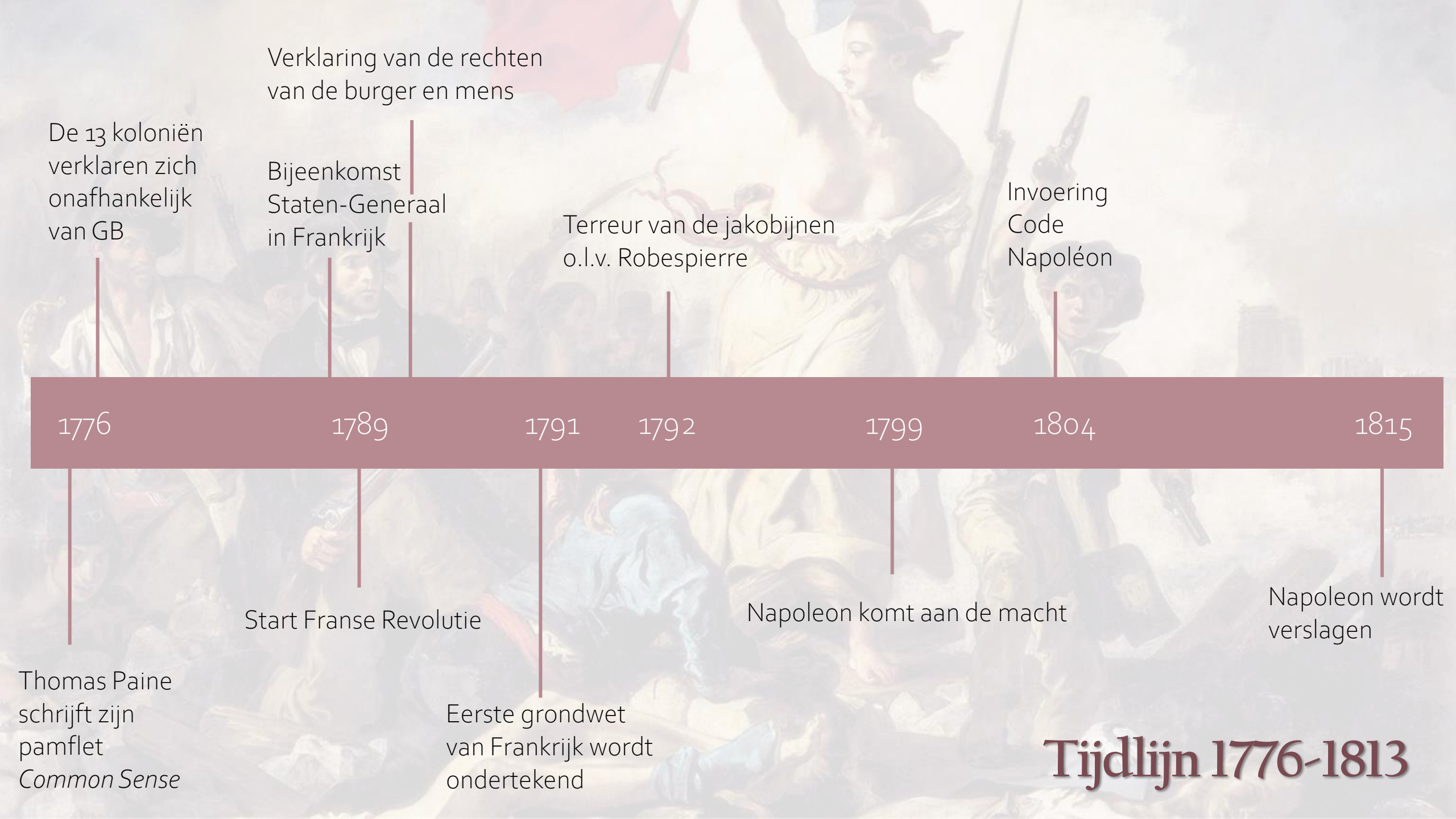

2. Hoe werden verlichte ideeën tijdens de democratische revoluties in de VS en Frankrijk in de praktijk gebracht (1776-1813)?

27. Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

29. Uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-Atlantische slavenhandel en de opkomst van het abolitionisme

30. De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap

De 13 koloniën
verklaren zich
onafhankelijk
van GB

Verklaring van de rechten
van de burger en mens

Bijeenkomst
Staten-Generaal
in Frankrijk

Terreur van de jakobijnen
o.l.v. Robespierre

Invoering
Code
Napoléon

1776

1789

1791

1792

1799

1804

1815

Start Franse Revolutie

Napoleon komt aan de macht

Napoleon wordt
verslagen

Thomas Paine
schrijft zijn
pamflet
Common Sense

Eerste grondwet
van Frankrijk wordt
ondertekend

Tijdlijn 1776-1813

Context: Amerika voor 1776

Amerika was een kolonie van Groot-Brittannië, waar ondertussen veel Britten zich hadden gesetteld.

De kolonie viel nog wel onder Brits bestuur, terwijl de Amerikaanse kolonisten zich niet meer verbonden voelden met Groot-Brittannië.

Amerikaanse onafhankelijkheid

Door o.a. Europese literatuur en briefwisselingen kwamen de Amerikanen in contact met Verlichtingsideeën.

Gevolgen:

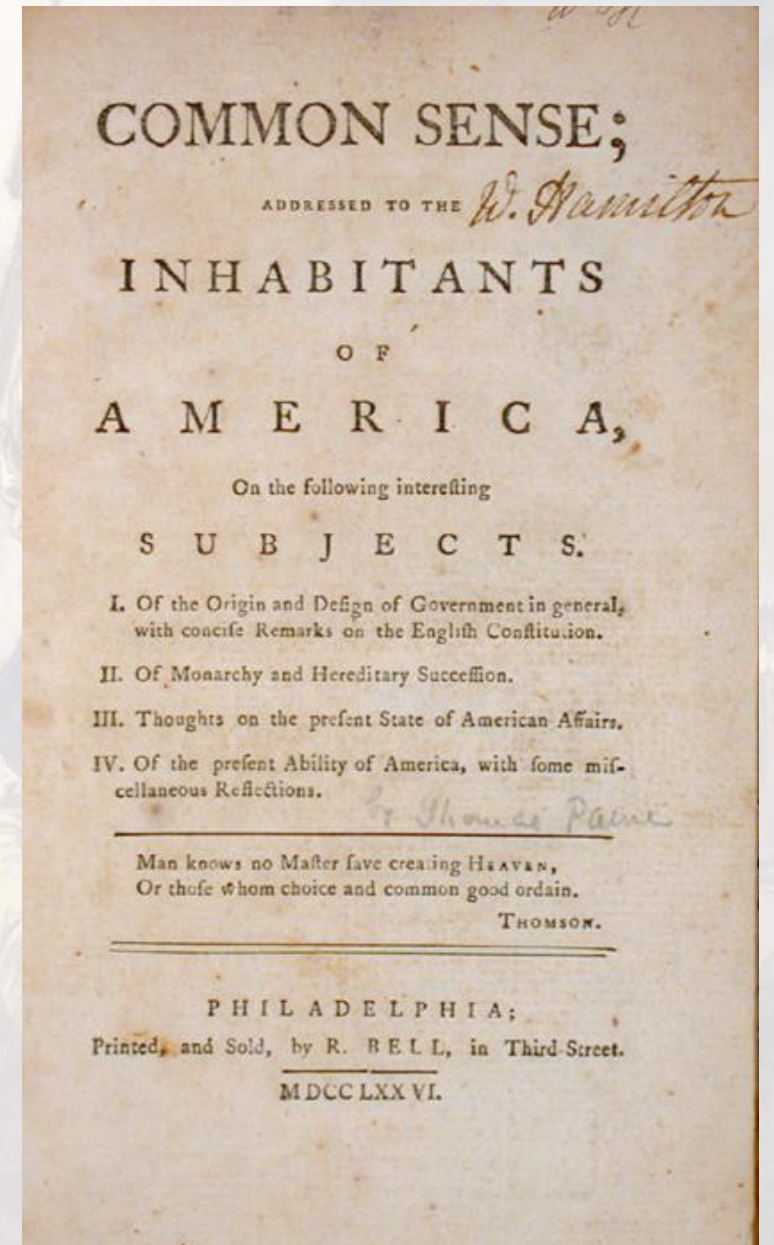
- De Amerikanen gingen zich verzetten tegen Brits bestuur en de Britse belastingen
- De *committees of correspondence* werden geïnitieerd.
  - schaduwregeringen die als hoofddoel hadden om onafhankelijk te worden van Engeland.

Amerikaanse onafhankelijkheid

George Washington werd de leider van de onafhankelijkheidsoorlog en verwierf door het pamflet *Common Sense* van Thomas Paine veel steun.

Nadat de Amerikanen de strijd tegen de Britten hadden gewonnen werd de grondwet opgesteld, geïnspireerd door verlichtingsideeën.

... verlicht?

Ondanks de nieuwe grondwet konden niet alle dertien staten het met elkaar eens worden over zaken als rechten voor vrouwen, slaven en Native Americans.

Alleen mannen hadden burgerrechten en tegenover slaven en Native Americans werd veel geweld gebruikt.

Oorzaken Franse Revolutie

1. **Intellectueel**
Verlichtingsideeën
2. **Sociaal**
Ontevredenheid over de standensamenleving, ook vanuit de eerste en tweede stand.
3. **Politiek**
Er kwam steeds meer kritiek op het absolutisme en het *droit divin* waarmee de koning zijn macht legitimeerde. Bovendien was de Staten-Generaal al meer dan 150 jaar niet bijeen gekomen.
4. **Economisch**
Door mislukte oogsten (hongersnoden) en het uitgavepatroon van Lodewijk XVI was Frankrijk bankroet

De Franse Revolutie

Eerste Revolutie (1789-1792)

→ Resulteerde in

- *Verklaring van de Rechten van de Mens en Burger*
- *Grondwet van 1791*

Tweede Revolutie/Terreur (1792-1795)

→ Resulteerde in

- *Rechtszaak tegen de koning*
- *Republiek onder leiding van Robespierre en de jakobijnen*

Olympe de Gouges

Politiek activist, feminist en schrijfster van Verklaring van de rechten van de vrouw.

Werd ter dood veroordeeld in 1792 door het terreurbewind van Robespierre vanwege valse beschuldigingen door de jakobijnen.

Napoleon

Na de dood van Robespierre in 1794 eindigde de Terreur.

In 1799 nam Napoleon de macht over door een staatsgreep in Frankrijk en stichtte hiermee weer een alleenheerschappij.

Napoleons doelen:

- Orde herstellen in Frankrijk
- Veroveren buitenland
- Invoering wetboek voor uniforme wetgeving (Code Napoleon)

2. Begrippen en personen

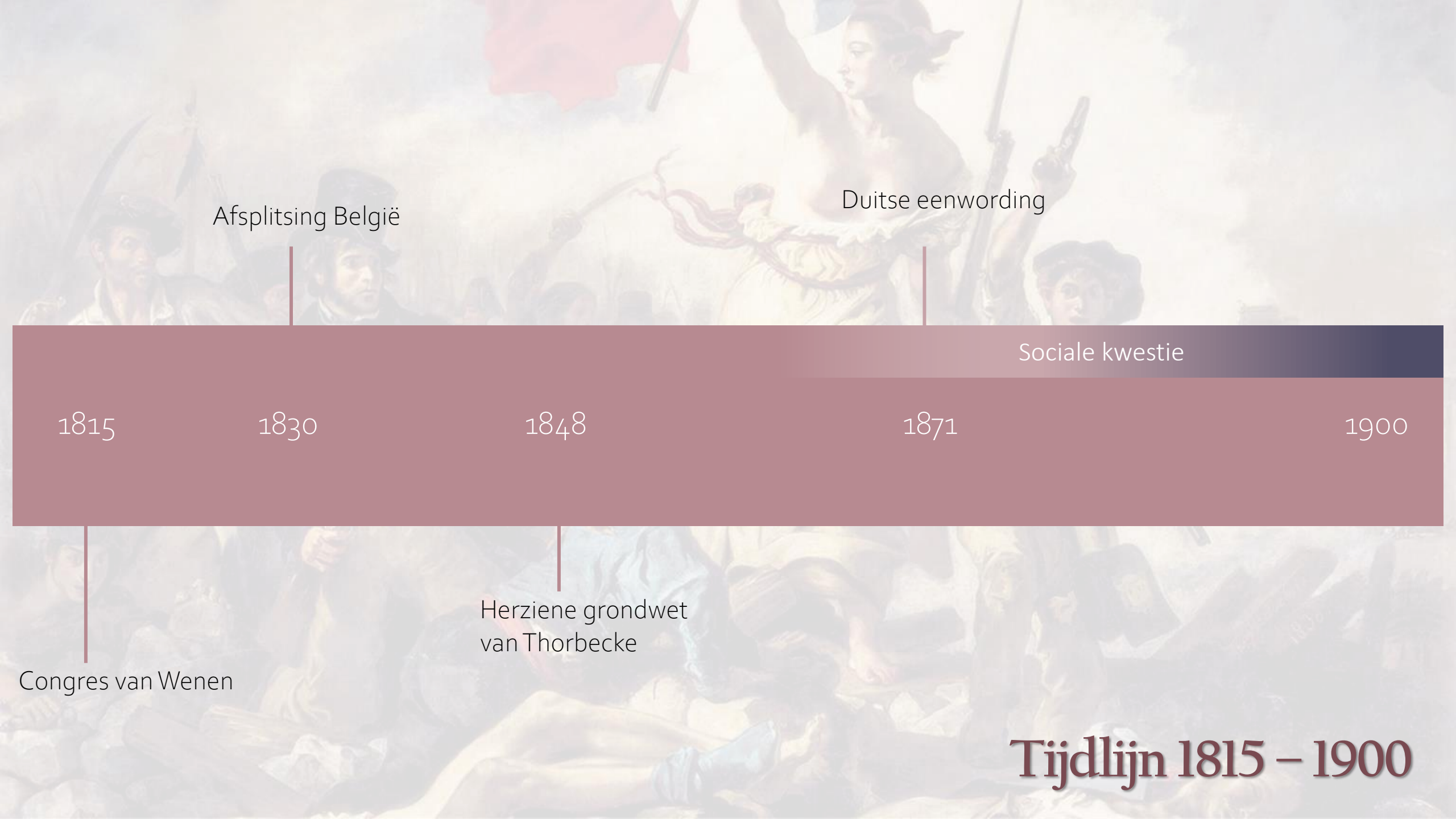
- *Common Sense* pamflet
- *Correspondence committees*
- Standensamenleving
- Verklaring van de rechten van de mens en burger
- Jakobijnen
- Code Napoléon
- George Washington
- Thomas Paine
- Lodewijk XVI
- Olympe de Gouges
- Robespierre
- Napoleon

3. In welke mate bepaalden verlichtingsideeën de politieke cultuur in Europa (1813-1900)?

- 31. De Industriële Revolutie in de westerse wereld die de basis legde voor een industriële samenleving
- 32. Discussies over de sociale kwestie
- 34. De opkomst van emancipatiebewegingen
- 35. Voortschrijdende democratisering met deelname van steeds meer mannen en vrouwen aan het politieke proces
- 36. De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen.

Pak een pen en papier en beschrijf hoe deze kenmerkende aspecten zich tot elkaar verhouden. Je mag dit gewoon opschrijven, maar je kan ook een mindmap of schema maken. Hier heb je 3 min. de tijd voor, daarna wissel je uit met je buurman/buurvrouw.

Afsplitsing België

Duitse eenwording

Sociale kwestie

1815

1830

1848

1871

1900

Congres van Wenen

Herziene grondwet
van Thorbecke

Tijdlijn 1815 – 1900

Congres van Wenen en de restauratie

In 1815 kwam de Europese adel (de overwinnaars van Napoleon) bijeen in Wenen om de **restauratie** te bespreken:

- het herstellen van het *ancien régime* van vóór de Franse Revolutie.
- Steun en bescherming voor de deelnemende landen aan elkaar als er een revolutie zou uitbreken.

Werp een blik op de kaart. Wat valt je op? Schrijf 2-3 dingen op.

Industrialisatie en de sociale kwestie

Met de komst van grootschalige industrialisatie in de 19e eeuw verslechterde de woon- en werkomstandigheden van de arbeiders.

→ Hierdoor kwam de **sociale kwestie** op: er kwam meer aandacht voor de nadelige effecten van de industriële revolutie, ook van

Let op! Een emancipatiebeweging gaat om gelijkheid tussen twee groepen. Dat kan man en vrouw zijn, maar dat hoeft niet. Wat zijn twee andere voorbeelden van emancipatiebewegingen?

Gevolgen:

Arbeiders gingen zich organiseren in vakbonden en politieke partijen

→ Opkomst politiek-maatschappelijke stromingen en emancipatiebewegingen

KA 30: *De industriële revolutie legde in de westerse wereld de basis voor een industriële samenleving*

KA 31: *De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: socialisme*

KA 34: *Discussies over de sociale kwestie*

Politieke stromingen

Schrijf per politieke stroming een voorbeeld op die je kent. Mag zowel een historisch als een hedendaags voorbeeld zijn!

→ Ontstaan uit reactie op restauratie, toenemende industrialisering, de sociale kwestie en verlichtingsideeën.

liberalisme

socialisme

confessionalisme

feminisme

nationalisme

1. Liberalisme

Gebaseerd op het verlichtingsideaal **vrijheid**.

Vrijheid van meningsuiting, vrijheid van geloof,
vrijheid van vereniging, etc.

Doelgroep:

Rijke burgerij

Rol overheid:
klein

2. Socialisme

Gebaseerd op verlichtingsideaal **gelijkheid**.

Doelgroep:

arbeiders

Rol overheid:

groot

Socialisme

Communisme

gelijkheid door middel
van een **revolutie**
(Marx)

Sociaaldemocratie

gelijkheid door middel
van **verkiezingen**

Socialisme: definitie

Het begrip socialisme is afhankelijk van de context: tegenwoordig betekent het wat anders dan 150 jaar geleden.

In de 19^e en 20^e eeuw wordt socialisme veelal gebruikt om alle socialistische stromingen aan te geven.

Tegenwoordig is socialisme meer een synoniem van de **socialistische** of **radicale** variant van het socialisme.

Voorbeeld in een examenvraag:

Op 5 juni 1911 werd in België de Algemene Wet op de Mijnen van kracht. In deze wet stonden enkele voorwaarden voor het werken in de steenkoolmijnen. Drie voorbeelden van deze voorwaarden zijn:

- 1 Vrouwen en jongeren onder de twaalf jaar mogen niet meer ondergronds werken.**
- 2 Vanaf de leeftijd van 60 jaar heeft elke mijnwerker recht op pensioen.**
- 3 De mijnen zijn particuliere bedrijven.**

Met de voorwaarden uit de wet kun je laten zien dat deze wet een compromis was tussen liberalen en socialisten.

Toon dit aan door bij twee van deze voorwaarden de verschillende opvattingen van liberalen en socialisten hierover te vergelijken.

Antwoord

Voorwaarde 2:

De liberalen wilden zoveel mogelijk vrijheid voor de ondernemer terwijl socialisten sociale zekerheid wilden voor (oudere) arbeiders. Met een verplichte pensioenregeling kwamen de liberalen tegemoet aan de wensen van de socialisten

Voorwaarde 3:

De liberalen waren voorstanders van particuliere bedrijven/ondernemingen terwijl de socialisten de mijnen in handen van de staat wilden / het privé-ondernemerschap bestreden. Bij het handhaven van de mijnen als particuliere bedrijven kwamen de socialisten tegemoet aan de wensen van de liberalen.

3. Confessionalisme

Confessionelen willen een samenleving gebaseerd op Bijbelse en christelijke waarden en zijn tegen de scheiding van kerk en staat.

Doelgroep: protestanten en katholieken

Rol overheid: zitten over het algemeen tussen liberalen en socialisten in

4. Nationalisme

de ideologie waarbij gestreefd wordt naar een eigen natiestaat voor elk volk.

Natiestaat = een land waarbij het volk dat er woont verbonden is door een gedeelde cultuur, taal en geschiedenis.

Voorbeeld: Duitsland, België, Italië.

Oorzaken ontstaan nationalisme:

- Franse revolutie
- Napoleontische oorlogen
- Verlichtingsidealen

4. Nationalisme

In 1871 werd Duitsland een natiestaat.

Belangrijkste oorzaken:

- Groeiend nationalisme
- Winnen van de Frans-Duitse oorlog

4. Nationalisme

België scheidde zich in 1830 af van Nederland na veel ontevredenheid over de Nederlandse vorst Willem I en zijn beleid.

5. Feminisme

Emancipatiebeweging die streeft naar gelijke rechten tussen mannen en vrouwen.

Eerste feministische golf:

Gaat vooral om **politieke** gelijkheid: stemrecht

Aletta Jacobs

Herziening Nederlandse grondwet

In 1848 werd de Nederlandse grondwet herschreven door de liberaal Thorbecke.

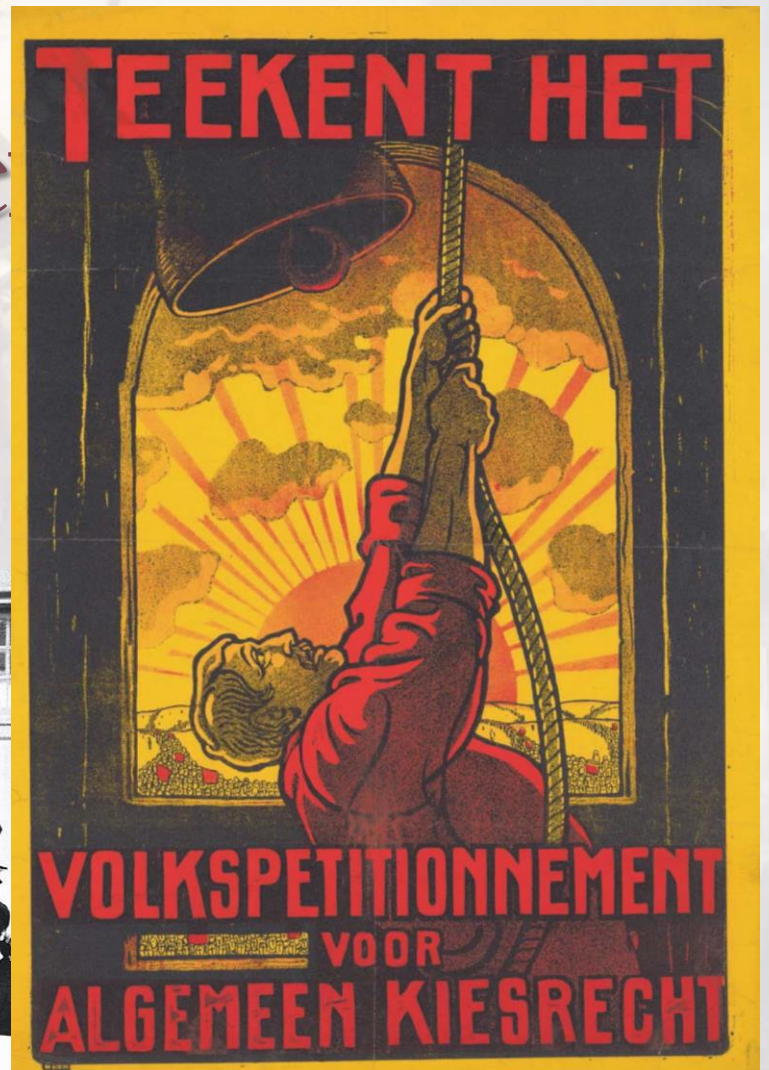
- De macht van de koning werd ingeperkt
- Nederlanders kregen grondrechten
- Iedereen werd gelijk behandeld

Toenemende democratisering

Door het opkomende socialisme en feminisme kregen arbeiders en vrouwen steeds meer politieke rechten en werd het kiesrecht uitgebreid tot uiteindelijk in 1919 algemeen kiesrecht ingevoerd is.

KA 32: Voortschrijdende democratisering met steeds meer deelname van mannen en vrouwen aan het politieke proces.

KA 33: De opkomst van emancipatiebewegingen

3. Begrippen en personen

- Congres van Wenen
- Restauratie
- Liberalisme
- Nationalisme
- Socialisme
- Feminisme
- Grondwet van 1848
- Communisme
- Sociaaldemocratie
- Emancipatie
- Sociale kwestie

- Thorbecke
- Karl Marx
- Aletta Jacobs

Let op!

Als je een vraag krijgt waar ze vragen naar KA 31: *de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme* is het de bedoeling dat je van de stromingen de juiste uitkiest die bij de bron/vraag past.

Voorbeeld: als de bron gaat over arbeiders die streven naar meer inspraak in de politiek schrijf je op de je examen op:

“De bron past bij het kenmerkend aspect de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: socialisme”

Oefen

In 1880 deed Domela Nieuwenhuis de arbeiders van de levensomstandigheden overbrengen

Geef aan:

- Welke politieke boodschap Nieuwenhuis wilde overbrengen bij de rijke burgerij
- Welke politieke boodschap Nieuwenhuis wilde overbrengen aan de arbeiders
- En bij welk kenmerkend aspect uit deze tijd de boodschap van Nieuwenhuis aansluit.

Antwoord:

Domela Nieuwenhuis wilde de rijke burgerij duidelijk maken dat de overheid meer aandacht moest krijgen voor negatieve gevolgen van de Industriële Revolutie / er maatregelen moesten worden genomen om de levensomstandigheden van de arbeiders te verbeteren.

Domela Nieuwenhuis wilde de arbeiders duidelijk maken dat zij iets konden doen aan hun omstandigheden / zich moesten organiseren

Dit sluit aan bij de opkomst van emancipatiebewegingen/de opkomst van de politiek maatschappelijke stroming socialisme/de discussie over de sociale kwestie

HC Verlichting

Examentraining 2020
oude HC versie 3

Programma

- Uitleg praktische zaken examen
- Antwoorden formuleren
- Soorten vragen op je examen

Inhoudelijk

- Deelvraag 1: welke ideeën ontstonden er tijdens de Verlichting over de ideale samenleving?
- Deelvraag 2: In welke mate is de Franse Revolutie verlicht te noemen?
- Deelvraag 3: Welke invloed had de Verlichting op de politieke cultuur in Europa?

Leerdoelen

- Je kent de begrippen die gebruikt worden op het examen
- Je kent de historische begrippen die binnen de historische context gebruikt worden
- Je begrijpt het taalgebruik van het examen beter
- Je weet hoe je een goed antwoord moet formuleren en welke elementen een goed antwoord bevat
- Je kent voor elke soort examenvraag het juiste stappenplan
- Je weet wat voor soort vragen je kan verwachten op het examen
- Je kent de verplichte voorbeelden binnen de historische context
- Je kan onderscheid maken in de zeven verschillende soort examenvragen

The background of the slide is a historical painting, likely 'The Execution by guillotine during the French Revolution' by Jacques-Louis David. It depicts a scene of battle or revolution. A central female figure, possibly Liberty, stands atop a guillotine, holding a flag and a rifle. She is surrounded by soldiers and a fallen figure. The scene is filled with smoke and the sounds of battle.

Kenmerkende aspecten

Kenmerkende aspecten zijn gebeurtenissen die de geschiedenis en het bijbehorende tijdvak kenmerken.

Alle stof die je moet kennen bij geschiedenis en elke examenvraag is eigenlijk afgeleid van een of meerdere kenmerkende aspecten.

Leer deze dus goed!

Voor je examen

- Maak als je aan het leren bent een tijdlijn van bijv. alle verplichte begrippen of personen.
- Leer de kenmerkende aspecten uit je hoofd!
- Je kan beter oefenen met examenvragen dan eindeloos leren. Hierdoor raak je vertrouwd met de manier waarop vragen gesteld worden en ga je steeds beter begrijpen wat belangrijk is om te kennen en kunnen.
- Check de syllabus op examenblad.nl voor de belangrijkste zaken rondom je examen.

Examentips tijdens je examen

- Kijk goed naar het aantal punten dat je kan verdienen. Dan weet je ook hoeveel je ongeveer moet opschrijven en hoeveel tijd je er ongeveer aan kan besteden.
- Als je een begrip noemt in je antwoord, leg dit dan ook uit.
- Blijf concreet in je antwoorden!
- Dat betekent: schrijf je antwoorden op alsof ze gelezen worden door een leek (iemand die er geen verstand van heeft). Zo blijf je duidelijk
- Vermijd woorden als 'altijd', 'nooit', of andere woorden met een sterke betekenis als je iets niet 100% weet. Zo voorkom je dat je conclusies trekt die helemaal niet waar zijn.
- Voorbeeld: 'alle koningen tijdens de verlichting waren absolute verlichte koningen'
→ *Dat weet je helemaal niet, dus pas op met zo'n stelling!*

Examenbegrippen

In de les leer je dat een gebeurtenis altijd te verklaren is vanuit meerdere oorzaken: dat wordt multicausaliteit genoemd.

Tijdens je examen wordt meestal naar een verband tussen twee gebeurtenissen of twee begrippen gevraagd. Hiermee wordt het verleden dus eigenlijk iets versimpeld.

De examenmakers gebruiken voor vragen met betrekking tot oorzaak-gevolgrelaties verschillende termen in de vraag, zoals blijkt uit de voorbeelden op de volgende dia. In elke vraag moet je aan de slag met een oorzaak–gevolg–redenatie, ondanks de wisselende formuleringen:

Examenbegrippen

- Toon aan... → Bewijs dat iets zo is, meestal aan de hand van een bron
- Leg uit... → Leg je antwoord uit met voorbeelden of argumenten.
- Geef aan... → Als dit gebruikt wordt hoef je niet uit te leggen waarom. Wordt meestal gebruikt om te vragen naar een kenmerkend aspect of een (zins)deel uit een bron.
- Licht toe... → Bewijs waarom iets zo is, aan de hand van argumenten.
- Ondersteun... → Geef een argument dat de stelling van de vraag bewijst.
- Verklaar... → Bewijs waarom iets zo is, aan de hand van argumenten
- Beredeneer... → Bedenk een (logische) reden
- Bewijs... → Geef een argument

Verplichte voorbeelden

Bij elke historische context moet je een aantal verplichte voorbeelden kennen. Op het examen gaan ze er vanuit dat je deze kent en hier geven ze dus geen informatie bij.

Voorbeeld:

Er wordt geen context gegeven bij het Congres van Wenen, je moet dit zelf dus kennen!

Het Congres van Wenen luidde een tijdvak van restauratie in.

Geef één voorbeeld van restauratie op politiek gebied in Frankrijk en één voorbeeld waaruit blijkt dat er in Frankrijk sprake was van continuïteit met de Napoleontische periode.

Verplichte voorbeelden staan in de presentatie aangegeven met een **!** voor het voorbeeld. Je kan ze ook vinden in de syllabus op examenblad.nl

Antwoorden formuleren

Antwoorden formuleren is misschien wel het lastigste van een geschiedenisexamen.

Er zijn een paar dingen die je hierbij kunnen helpen:

1. Probeer je antwoorden op te schrijven alsof je het uitlegt aan iemand die nog nooit een geschiedenisles heeft gevolgd. Zo laat je zien dat je de stof begrijpt.
2. Je verwerkt historische begrippen in je antwoord.
  - a. Als de vraag over het Frankfurter Parlement gaat, dan leg je ook uit wat dat betekent.
3. Verwijs goed
  - a. Dus niet 'hij heeft het over het Frankfurter Parlement' maar 'De auteur van de bron schrijft over het Frankfurter Parlement'

Antwoorden formuleren

4. Zorg ervoor dat je geen algemene/vage dingen opschrijft.
  - Voorbeeld: “de uitkomst was erg” – wat was erg? De uitkomst van wat?
5. Het gaat misschien tegen je instinct in, maar lange antwoorden zijn niet per sé goede antwoorden! Meestal voldoe je met 2-3 zinnen per (deel)vraag. Kort en bondig antwoorden laat zien dat je bijzaken van hoofdzaken kan onderscheiden.
6. Je mag stukken tekst uit een bron parafraseren, je hoeft niet letterlijk de bron de quoten. Dit betekent dat je best in een paar woorden iets uit een bron uit kan leggen.
7. Geef duidelijk je verbanden aan, daar draait immers een groot deel om bij geschiedenis.

Antwoorden formuleren

Verbindingswoorden die je kan gebruiken voor het beschrijven van verbanden

Tijd	Aanvankelijk	Eerst	Nadat	Daarna						
Tegenstelling	Daarentegen	Echter	Toch	Desondanks	Maar	Hoewel				
Oorzaak/gevolg	Want	Daardoor	Doordat	Ten gevolge van						
Reden/verklaring/argument	Omdat	Want	Daarom							
Concluderend	Concluderend	Met andere woorden	Al met al	Oftewel	Uit dit blijkt	Daardoor	Hieruit volgt	Dus	Kortom	

Hoe ga je te werk?

- a. Lees de vraag en bekijk het aantal punten.
- b. Lees de bron/bekijk de afbeelding en pak eventueel een markeerstift erbij: markeer de hoofdzaken in de bron.
- c. Lees de vraag opnieuw.
- d. Neem een deel van de vraag over in je antwoord
- e. Leg, als het nodig is, de begrippen uit.
- f. Schrijf je antwoord op.
- g. Vergeet geen concluderende zin toe te voegen aan je antwoord!
- h. Lees aan het einde van je toets je antwoord na.

Antwoorden formuleren: 4 elementen die in je antwoord moeten staan

- 1 Neem een deel van de vraag over in je antwoord.
- 2 Verwijzen naar de bron/inhoud van de vraag.
- 3 De informatie/de bron koppelen aan je eigen kennis.
- 4 Afsluiten met een conclusie.

Typen examenvragen

1. Bronvragen
2. Chronologievragen
3. Betrouwbaarheid beoordelen
4. Verbanden leggen
5. Spotprenten
6. Continuïteitsvragen

1. Bronvragen

De opvatting die Gerard Noodt in deze rede uiteenzet, vertoont overeenkomst met ideeën van Locke. Leg uit welke overeenkomst er bestaat tussen de opvatting van Noodt en de opvatting van Locke over het bestuur van een staat.

Bron 1

In 1699 houdt Gerard Noodt bij zijn afscheid als rector van de Leidse universiteit een rede in het Latijn. In die rede stelt hij:

U zult, zo meen ik, ervan overtuigd zijn, dat de oppermachtige overheid, of welke andere benaming men hem wenst te geven, niet door de hemel is gezonden, maar met algemene toestemming van de burgers is aangesteld. U zult duidelijk genoeg gezien hebben dat iedereen, vorst of regeerder, indien hij zich overeenkomstig zijn waardigheid en aanstelling gedragen wil, erkennen moet dat hij wel degelijk aan de wetten onderworpen is en dat hij zich nooit moet verbeelden boven alle wetten verheven te zijn, dat hij zijn macht niet moet afmeten naar zijn eigenzinnigheid maar naar het welzijn van de maatschappij. Dat, als hij die macht op een andere wijze gebruikt, hij dan ook niet als vorst of overheid, maar als tiran te werk gaat. En uiteindelijk, dat hij bij zo'n handelswijze, op grond van goddelijk en menselijk recht, door zijn onderhorigen kan en mag worden beteugeld of gestraft.

Geef aan wie 'ze' is

Vergelijk de volgende twee antwoorden

De overeenkomst die bestaat tussen Locke en Noodt is dat zij allebei de opvatting hebben dat een vorst zijn macht niet hoort te verkrijgen van god/dat het droit divin niet opgaat en dat er een sociaal contract bestaat tussen de vorst en het volk. Hieruit volgt dat een vorst geen absolute macht meer heeft.

Ze vinden allebei dat een vorst niet mag regeren als een tiran omdat er in de bron staat dat "Dat, als ... of gestraft." Dit is dus het sociaal contract, waar Locke het ook over heeft.

Niet zo citeren uit de bron

Schrijf op welk antwoord jij het beste vindt en waarom.

Schrijf ook op wat jij denkt dat niet goed is aan het andere antwoord.

2. Chronologievraag: voorbeeld

De volgende gebeurtenissen gaan over Marie-Jeanne de la Platière (1754-1793), een Franse feminist, salonnière en revolutionair.

1. Het politieke denken van Marie-Jeanne werd radicaler toen de Bastille werd bestormd door Franse revolutionairen.
2. Marie-Jeanne werd de eerste girondijn die gearresteerd werd tijdens de Terreur.
3. Marie-Jeanne werd niet toegelaten tot de nieuwe Nationale Vergadering, omdat daar alleen mannen aanwezig mochten zijn.
4. Toen de Staten-Generaal bijeen werd geroepen, was Marie-Jeanne betrokken bij het opstellen van het *Cahier de Doléances* van Lyon.
5. Terwijl Lodewijk XVI Frankrijk ontvluchtte, ging Marie-Jeanne de straat op om mensen te benaderen voor het stichten van een republiek.
6. Terwijl het Directoire net regeerde, werd Marie-Jeanne geëxecuteerd omdat ze schuldig werd bevonden aan samenzwering tegen de revolutie

2. Chronologievraag: voorbeeld

4. Toen de Staten-Generaal bijeen werd geroepen, was Marie-Jeanne betrokken bij het opstellen van het *Cahier de Doléances* van Lyon. (1789)
3. Marie-Jeanne werd niet toegelaten tot de nieuwe Nationale Vergadering, omdat daar alleen mannen aanwezig mochten zijn. (1789)
1. Het politieke denken van Marie-Jeanne werd radicaler toen de Bastille werd bestormd door Franse revolutionairen. (1789)
5. Terwijl Lodewijk XVI Frankrijk ontvluchtte, ging Marie-Jeanne de straat op om mensen te benaderen voor het stichten van een republiek. (1791)
2. Marie-Jeanne werd de eerste girondijn die gearresteerd werd tijdens de Terreur. (1792)
6. Terwijl het Directoire net regeerde, werd Marie-Jeanne geëxecuteerd omdat ze schuldig werd bevonden aan samenzwering tegen de revolutie (1795)

3. Betrouwbaarheid en representativiteit beoordelen

Een bron is nooit per definitie *goed* of *slecht*.

Vaak kent een bron twee kanten: betrouwbaarheid en representativiteit.

Soms moet je dit in examenvragen beide beoordelen: dan vragen ze naar de **bruikbaarheid** van de bron.

Betrouwbaarheid: is de informatie in de bron te vertrouwen?

Representativiteit: is de bron bruikbaar voor een historisch onderzoek? Ook al klopt de bron niet, zegt het soms alsnog wat nuttigs over de geschiedenis of de visie van historische figuren uit de bron.

3. Betrouwbaarheid beoordelen

1. Is de auteur van de bron ooggetuige?

Als iemand letterlijk bij de gebeurtenis is geweest, draagt dit bij aan de betrouwbaarheid van de bron

2. Is de bron vlak na de historische gebeurtenis opgeschreven of pas jaren later?

Als iemand pas 50 jaar na de gebeurtenis er iets over schrijft, kan het zijn dat de herinneringen niet helemaal meer kloppen

3. Is de bron een privédocument of bedoeld voor openbare publicatie?

Bronnen die publiek zijn uitgegeven kunnen minder betrouwbaar zijn: misschien schrijft de auteur wel iets op omdat het moet van de staat door censuur (nazi-Duitsland bijv.) of om iets te rechtvaardigen.

Privébronnen (dagboeken, brieven) zijn hierom betrouwbaarder

4. Aan welke kant van het verhaal staat de auteur?

Een felle jacobijn schetst waarschijnlijk een ander verhaal van de Franse Revolutie dan een conservatieve edelman.

In 1793 breekt in de Vendée, een landstreek aan de westkust van Frankrijk, een opstand uit tegen de Franse Revolutie. In een verklaring aan de rest van Frankrijk legt de geestelijke abbé Bernier uit waarom de bevolking in opstand komt:

De hemel heeft zich uitgesproken voor de heiligste en rechtvaardigste zaak. Ons teken is het heilige teken van het kruis van Jezus Christus. Wij kennen de ware wil van Frankrijk, die onze wil is, namelijk voorgoed ons heilige apostolische en rooms-katholieke geloof te herstellen en bewaren. Het is de wil een koning te hebben die naar binnen als vader en naar buiten als beschermer zal optreden.

Patriotten, onze vijanden, jullie beschuldigen ons ervan ons vaderland omver te werpen door middel van een opstand, maar jullie die alle principes van de religieuze en politieke orde ondermijnen, waren de eersten die verklaarden dat opstand de heiligste plicht is. Jullie hebben religie vervangen door atheïsme, wetten door anarchie, de koning die onze vader was door mannen die tirannen zijn. Jullie verwijten ons religieus fanatisme, terwijl jullie zogenaamde vrijheid tot de meest extreme straffen heeft geleid.

Lees de bron.

(3p) Volgens abbé Bernier is de handelswijze van de Franse revolutionairen niet in overeenstemming met het sociaal contract.

- Waarom zou abbé Bernier het idee van het sociaal contract gebruiken om kritiek te leveren op de revolutionairen?
- Stel, je doet onderzoek naar de opvatting over het sociaal contract van geestelijken tijdens de Franse Revolutie en je komt deze bron tegen.
Geef een argument voor en tegen de bruikbaarheid van deze bron.

Niet letterlijk uit de bron
maar een beschrijving!

Betrouwbaarheid en representativiteit

- a. Bernier gebruikt het sociaal contract om te benadrukken dat volgens het sociaal contract het de wil is van het volk is geregeerd te worden door een koning, terwijl de revolutionairen koning Louis XVI terecht hebben gesteld
- b. Een argument voor de bruikbaarheid van deze bron is dat Abbé Bernier een ooggetuige is/Abbé Bernier dit tijdens de Franse Revolutie zelf heeft geschreven

Oftewel, een argument tegen de betrouwbaarheid van deze bron is dat Abbé Bernier niet representatief is voor elke geestelijke in Frankrijk/hij een sterk gekleurde mening heeft.

Concluderend signaalwoord

4. Verbanden leggen

Je kan vragen krijgen over welk verband er bestaat tussen A en B.

Dit kan bestaan uit

- Kenmerkende aspecten
- Ontwikkelingen
- Begrippen

Om deze vragen goed te beantwoorden doe je het volgende:

1. Je geeft een korte beschrijving van A.
2. Je geeft een korte beschrijving van B
3. Je legt in een concluderende zin uit wat het verband is.

Soorten verbanden

Causaal/Oorzaak → gevolg

- *Onder andere door de opkomst van verlichte ideeën, zetten mensen in de Franse Revolutie aan tot het verkrijgen van burgerrechten*

Tijd

- *De opkomst van het empirisme en rationalisme tijdens wetenschappelijke revolutie heeft de basis gelegd voor verlichte ideeën*

Tegenstelling

- *Ondanks de Verlichting, bleven veel koningen nog steeds als absolute vorst regeren*

Doel-middel

- *Sommige vorsten werden absoluut verlicht vorst, zodat ze hun absolute macht konden blijven verantwoorden tegenover het volk.*

Verbanden leggen

Gebruik van historische begrippen!
Je geschiedenisdocent weet dit natuurlijk wel, maar je schrijft voor iemand die **niets** van geschiedenis weet!

Op 14 juli 1789 bestormde de Parijse bevolking de Bastille, een beruchte gevangenis. Hiermee begon de democratische revolutie in Frankrijk. In augustus 1789 nam de Nationale Vergadering het besluit om als eerste de wetten te hervormen die te maken hadden met de feodale privileges: het feodale stelsel werd afgeschaft.

(2p) Welk verband bestaat er tussen het afschaffen van feodale privileges en het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting?

Feodale privileges betekenden dat er speciale privileges waren voor de adel. Het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting staat tegenover de feodale maatschappij. Het is een maatschappij waarin de Standenmaatschappij centraal is.

Wissel je antwoord uit met je buurman of buurvrouw en kijk voor we het klassikaal gaan bespreken zijn/haar antwoord na.

Het verband tussen feodale privileges en het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting is **dus** het gelijkheidsidee.

Concluderend signaalwoord

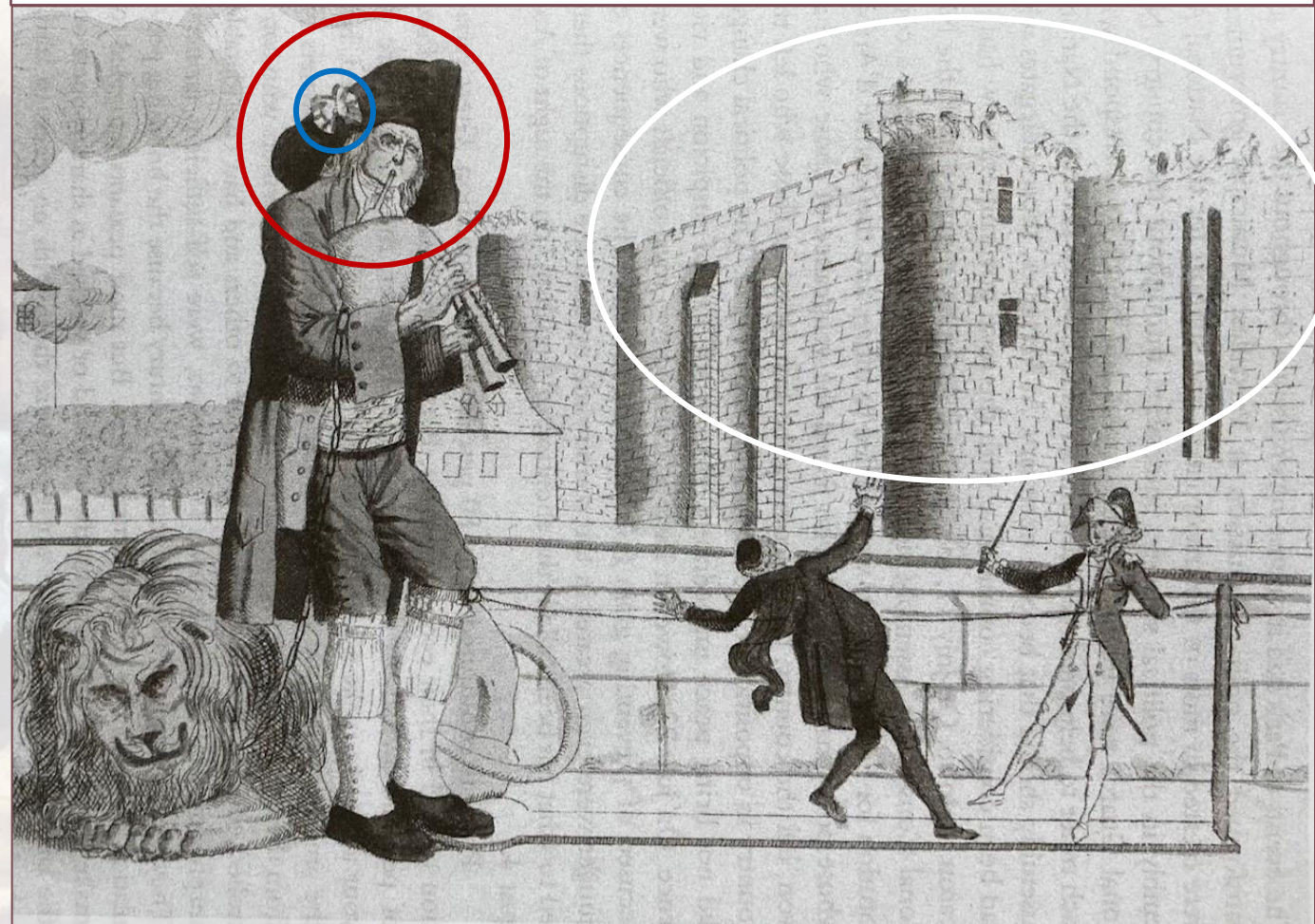

5. Spotprenten

Waar let je op?

- Symboliek
- Jaartallen
- Wie zie je?

Spotprent uit 1789 getiteld *Vaarwel Bastille*

Symboliek

- Frygische muts
- Tricolore
- Marianne
- Haan
- Bastille

olutie

5. Spotprenten

Ze kunnen grofweg 2 dingen vragen

- Wat is het onderwerp van de prent/welke histor
- Wat is de mening/boodschap van de prentmaker
  - Zijn de figuren positief of negatief afgebeeld
  - Wat is de ondertitel? → wat zegt de ondertiteltekenaar?

Oefenvraag: Deze prent werd in 1819 gemaakt door een Britse tekenaar.

Leg uit waarom de tekenaar kritisch is op de Franse Revolutie en geef daarbij twee verwijzingen naar de bron.

Spotprent

De tekenaar is kritisch op de Franse Revolutie omdat het volgens hem alleen maar tot chaos/terreur heeft geleid. Dit kan je zien aan de volgende verwijzingen:

- Hoe de revolutionairen worden afgebeeld
- De tekst op het lint, waarop staat dat de Fransen geen god, religie, koning en grondwet meer willen hebben
- De verwijzing naar de wapens van de radicalen: de guillotine als enige oplossing wordt geboden.
- Dat de werelddol onder de guillotine hangt en in brand staat
- De bijbel die onder de voeten ligt van de revolutionairen (representeert omver werpen eerste stand)
- De juwelen van de adel die onder de voeten liggen van de revolutionairen (representeert omver werpen tweede stand)

6. Continuïteitsvragen

Bij een continuïteitsvraag moet je beoordelen of er tussen twee gebeurtenissen of historische periodes sprake is van een verandering of niet.

Hierbij is het van belang dat je een idee hebt tussen het verschil tussen verschillende tijdvakken op het gebied van cultureel-mentale, politieke, religieuze of sociaaleconomische ontwikkelingen.

Signaal woorden die tijd aanduiden

Aanvankelijk

Eerst

Nadat

Daarna

6. Continuïteitsvragen

The background image is a historical painting depicting a battle scene. In the center, a woman in a white dress stands atop a pile of bodies, holding a red flag aloft. To her right, a young boy in a dark uniform holds a rifle. The scene is filled with soldiers, some on horseback, and a cityscape in the distance under a hazy sky.

Het is het makkelijkst om deze als volgt te beantwoorden:

1. Je legt allebei de periodes/ontwikkelingen kort uit.
2. Je legt uit waarom er wel of niet sprake is van een verandering.

Let op! Het kan ook zijn dat je moet beargumenteren dat er zowel sprake is van verandering als continuïteit.

Continuïteit en verandering

Rousseau staat bekend als een verlicht denker die grote invloed heeft gehad op de Franse Revolutie en de Verlichting. Hij had ook een duidelijke opvatting over de rol van vrouwen in een samenleving. Zo schreef hij in zijn memoires dat vrouwen geschapen waren met als voornaamste doel om zich voort te planten.

(2p) Leg uit of er wel of geen sprake is van continuïteit ten opzichte van de middeleeuwen bij het gedachtegoed van Rousseau.

Er is ten opzichte van de middeleeuwen wel continuïteit bij het gedachtegoed van Rousseau omdat in de middeleeuwen er geen plek was voor vrouwen in zaken zoals wetenschap en politiek. Rousseau ziet hier voor vrouwen ook geen plek in, omdat hij gelooft dat vrouwen alleen maar bestaan voor voortplanting (terwijl vrouwen in de Verlichting steeds een grotere rol krijgen door bijvoorbeeld salons).

Inhoud HC Verlichting

1. Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over de ideale samenleving (1650-1789)?
2. In welke mate is de Franse Revolutie verlicht te noemen (1789–1815)?
3. Welke invloed had de Verlichting op de politieke cultuur (1815-1848)?

1. Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over de ideale samenleving (1650-1789)?

23. Het streven van vorsten naar absolute macht

26. De wetenschappelijke revolutie

27. Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

28. Voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur een eigentijdse verlichte vorm te geven (verlicht absolutisme)

Context: het wereldbeeld vóór de Verlichting

- God heeft de wereld geschapen
- Memento mori (gedenk te sterven)
- Koning is aangesteld door God (**droit divin**): tegen de koning ingaan is tegen God ingaan.

De wetenschappelijke revolutie

= aan de hand van empirisme en rationalisme onderzoek doen en kennis verwerven.

←
Kennis opdoen door
de *waarneming*

→
kennis opdoen door
logisch redeneren

hebben de basis gelegd voor de **Verlichting** (→ Heeft God wel zo invloed als er altijd gedacht werd?)

De Verlichting

= stroming waarbij men geloofde dat aan de hand van de rede alles verklaard kon worden.

Dit werd toegepast op meerdere terreinen: sociale verhoudingen, politiek, wetenschap en religie.

Verskil wetenschappelijke revolutie en verlichting?

WETENSCHAPPELIJKE REVOLUTIE

een beweging waarbij vooral de natuurwetenschappen en exacte wetenschap op gang kwamen om de wereld te verklaren.

Voorbeeld: Newtons wetten over zwaartekracht

VERLICHTING

een algemenere stroming onder de (intellectuele) elite waarbij men ook ging nadenken over sociale verhoudingen, de rol van religie en de politiek, waarbij **de rede** en **zelf nadenken** centraal staat en traditie en bijgeloof wordt afgewezen.

Voorbeeld: de ideeën van Locke en Rousseau over het sociaal contract

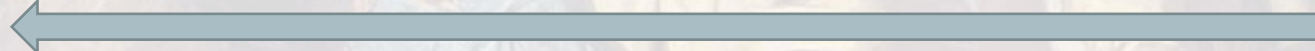
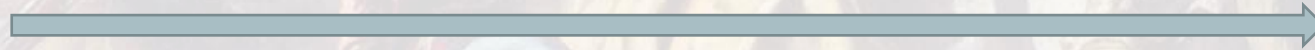

! Het sociaal contract

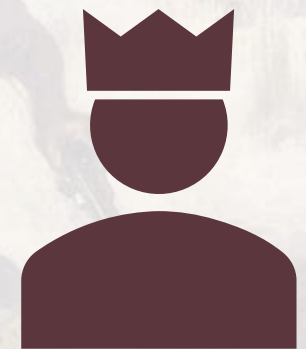
= een idee dat het gezag van een staat voortkomt uit een contract dat is afgesproken tussen de burgers en de staat/machthebbers.

Burgers dragen bepaalde taken over aan de overheid

De overheid beschermt de rechten van de burgers

Verlichte denkers

John Locke

Jean-Jacques Rousseau

Baruch Spinoza

Immanuel Kant

Voltaire

! Locke en Rousseau: het sociaal contract

Locke (gematigd)

Burgers = adel + hoge burgerij

- Soevereiniteit ligt bij het volk
- Een slechte vorst mag afgezet worden door het volk.

Rousseau (radicaal)

Burgers = alle mensen

- Burgers geven hun individuele vrijheid op om de algemene wil uit te laten voeren door een aangestelde regering
- Een slechte vorst mag afgezet worden door het volk.
- Alle mensen zijn gelijk
- De soevereiniteit ligt bij het volk.

! Spinoza

Spinoza werd gezien als een radicale denker:

Hij geloofde dat

- Alles wat bestond een verschijning van God was
- Alles volgens natuurwetten verliep
- Er geen wonderen bestaan

Hoewel Spinoza kritisch is op de kerk, betekent dat **niet** dat hij een atheïst was!

Kant is niet de makkelijkste filosoof om te begrijpen. Zo denken de examenmakers er blijkbaar ook over, want er is slechts 1 vraag over Kant geweest sinds de Verlichting een examenonderwerp is, namelijk in het pilotexamen van 2011

Dit betekent natuurlijk niet dat je hem kan overslaan, maar wel dat dit iets is waar cito niet de nadruk op legt.

Immanuel Kant

! over de definitie van de verlichting en de gevaren van het rationalisme

Durf te denken

Verlichting is de bevrijding van de mens uit de onmondigheid die hij aan zichzelf te wijten heeft.

Kant gelooft dat rationeel denken een idealisme is: het kan het bestaan van de werkelijkheid niet bewijzen omdat ons verstand de werkelijkheid structureert. Het verstand heeft de wereld dus als het ware zelf bedacht.

Montesquieu

Grondlegger van de trias politica/scheiding der m

Wetgevende
macht

Rechterlijke
macht

Uitvoerende
macht

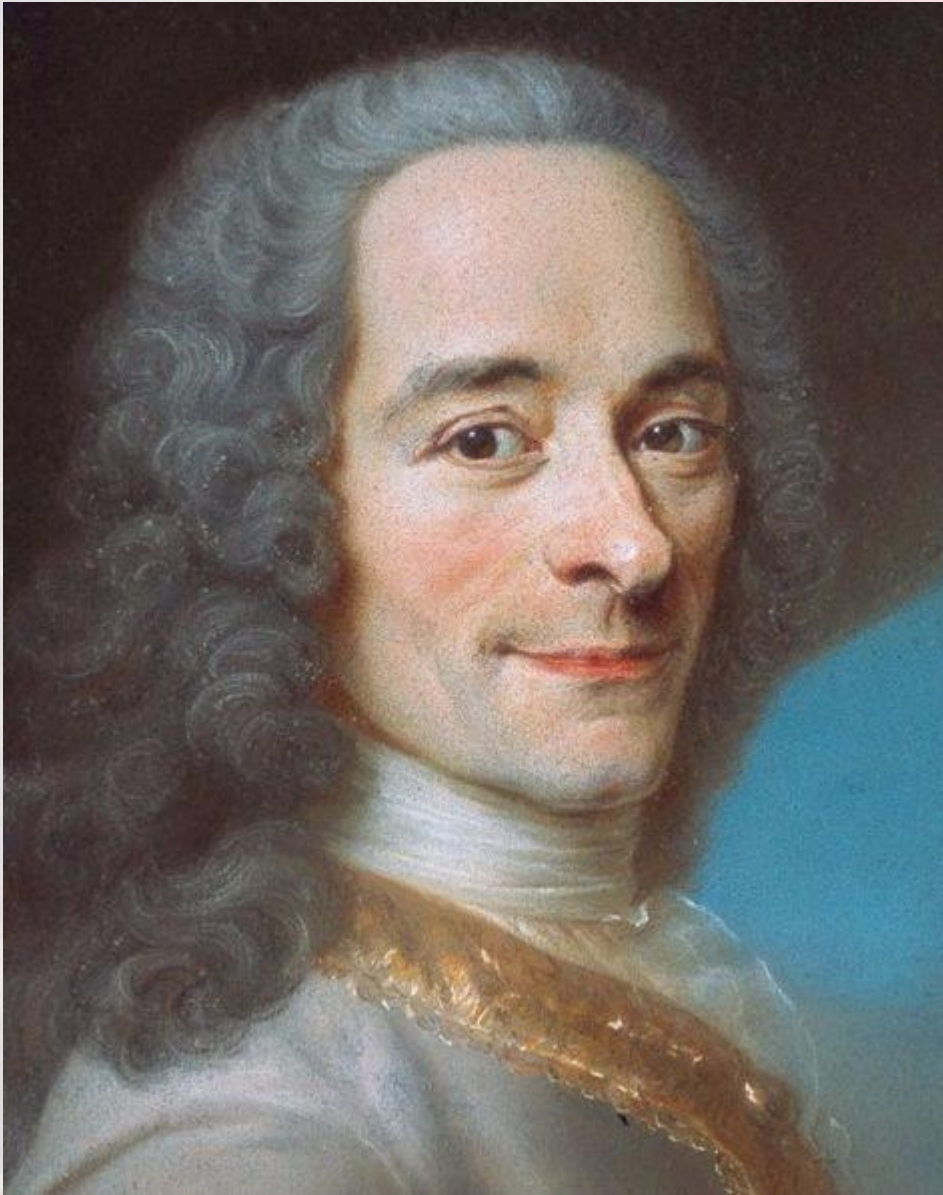
Nieuws

Avondklok per direct ongeldig na uitspraak rechtbank

De avondklok moet per direct worden opgeheven. Dat heeft de rechtbank Den Haag dinsdagochtend besloten in een door Stichting Viruswaarheid aangespannen rechtszaak.

Een goed actueel voorbeeld hiervan is de noodwet over de avondklok tijdens de coronamaatregelen in het begin van 2021 waarbij heel duidelijk was dat de rechters los stonden van de staat

! Voltaire

Geloofde in **vrijheid van denken** (meningsuiting en geloof)

Rol van de overheid volgens Voltaire:

- Droit divin* bestaat niet: wordt enkel gebruikt als legimitatie
- Invloed van parlement is nodig
- Het gewone volk is te dom om te beslissen
- Overheid moet zorgen voor het welzijn van het volk.

Oftewel, hij was voorstander van het **verlicht absolutisme**.

Verlicht absolutisme

= een vorm van absolutisme waarbij de vorst zich niet meer legitimeerde met het *droit divin* maar op het nut wat hij of zij had voor het volk.

Alles voor het volk, niets door het volk.

Frederik van Pruisen (1712-1786),
een verlicht absolute vorst.

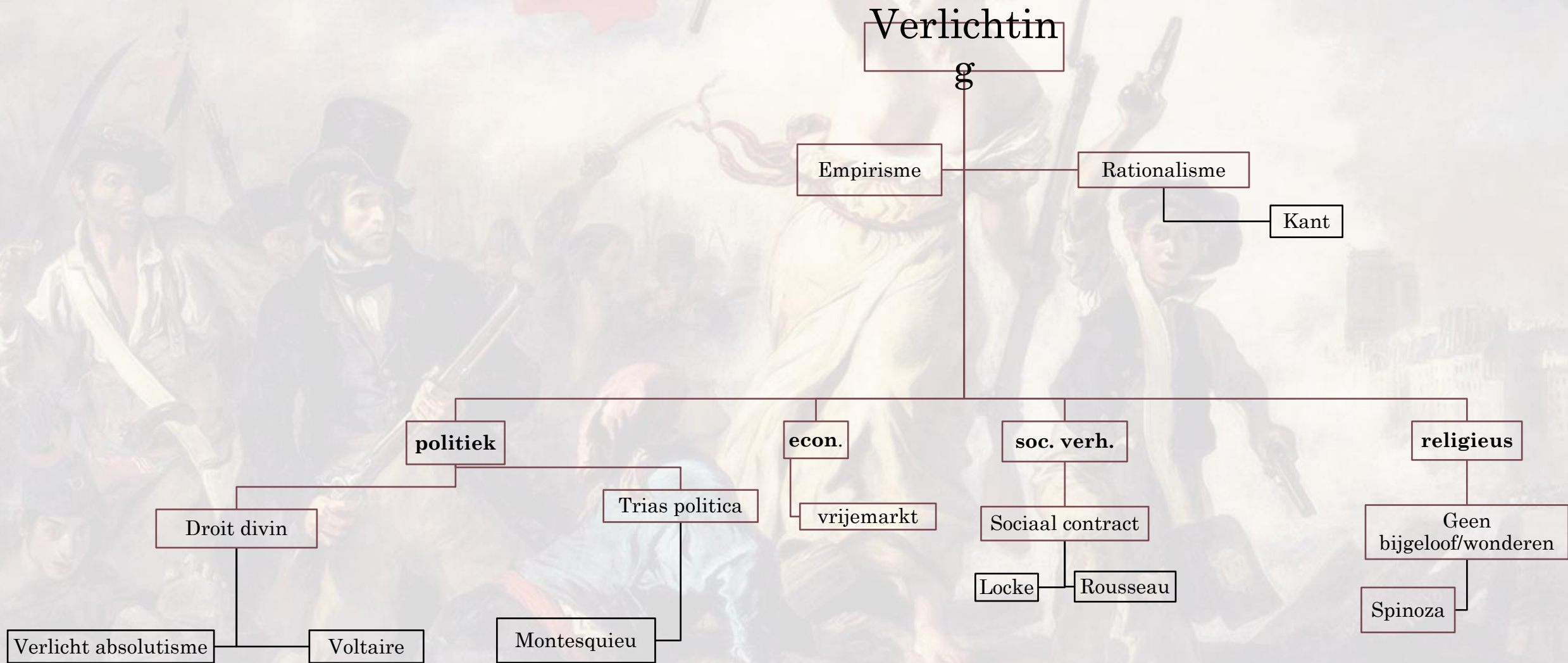
1. Begrippen en personen

- Rationalisme
- Empirisme
- Sociaal contract
- Droit divin
- John Locke
- Jean-Jacques Rousseau
- Montesquieu
- Spinoza
- Immanuel Kant

Maak een overzicht voor jezelf van de belangrijkste begrippen en personen. Dit kan je doen op de manier wat jij het prettigst vindt, maar hier wat suggesties:

- Maak een mindmap
- Maak een schema
- Maak een begrippennetwerk

Voorbeeld begrippennetwerk

! Verplichte voorbeelden

- Kant over de definitie van de Verlichting
- Het sociaal contract
- Spinoza en de invloed van God
- Voltaire over de vrijheid van denken en de rol van de staat

Voorbeeld van een goed antwoord:

De mening van de auteur komt overeen met de theorie van John Locke omdat John Locke uitgaat van een sociaal contract waarbij het volk de macht overdraagt aan een vorst. Als deze vorst de macht misbruikt, mag het volk volgens het sociaal contract de vorst afzetten. (2p)

In de bron wordt gesteld dat het volk ook de macht heeft overgedragen/toevertrouwd aan de koning en dat als de vorst zich gedraagt als een tiran, de gewesten hem niet meer hoeven te gehoorzamen. (2p)

De bewering dat de mening van de auteur overeen komt met de politieke theorie van John Locke is **dus** juist.

Op je examen krijg je meestal een bron
even door een van de filosofen. Aan
dan de vraag uit welk aspect van de
et de verlichte filosofie

Uitleg van
historisch
begrip!

Afsluiting met
conclusie!

Voorbeeld:

De mening van de auteur komt
overeen met de politieke theorie van
John Locke. Toon de juistheid van
deze bewering aan met een argument
uit het pamflet.

Deze goede patriotten trekken de conclusie dat men de natuurlijke heer en vorst van het land nooit mag afzetten en dat men geen vreemde heer of vorst mag aanvaarden (...). Maar de landsheer is slechts een dienaar van de gerechtigheid, een plaatsvervanger van God, een herder van zijn volk, een vader van het land, die aan ieder persoon recht en gerechtigheid moet verschaffen. Dáártoe wordt hij gekozen en ingehuldigd, en met dit doel wordt hem al zijn macht en autoriteit gegeven. (...)

Daarom spreekt men in overeenstemming met het recht aldus over de koninklijke wet en macht: het volk van het land heeft de koning of de landsheer zijn macht overgedragen en toevertrouwd, hetgeen gebeurt onder zulke voorwaarden als gebruikelijk is volgens de rechten van het land. (...) Als hij in plaats van een vader een moordenaar wordt, in plaats van een herder een slachter, in plaats van een vorst een tiran, dan hoeven de gewesten hem niet meer te gehoorzamen.

De gewesten trekken hun macht en autoriteit die zij aan hem hadden overgedragen, weer naar zich toe, aangezien hij zijn verplichtingen niet nakomt en niet het doel nastreeft waartoe zij hem als hun heer en vorst hebben ingehuldigd en aanvaard.

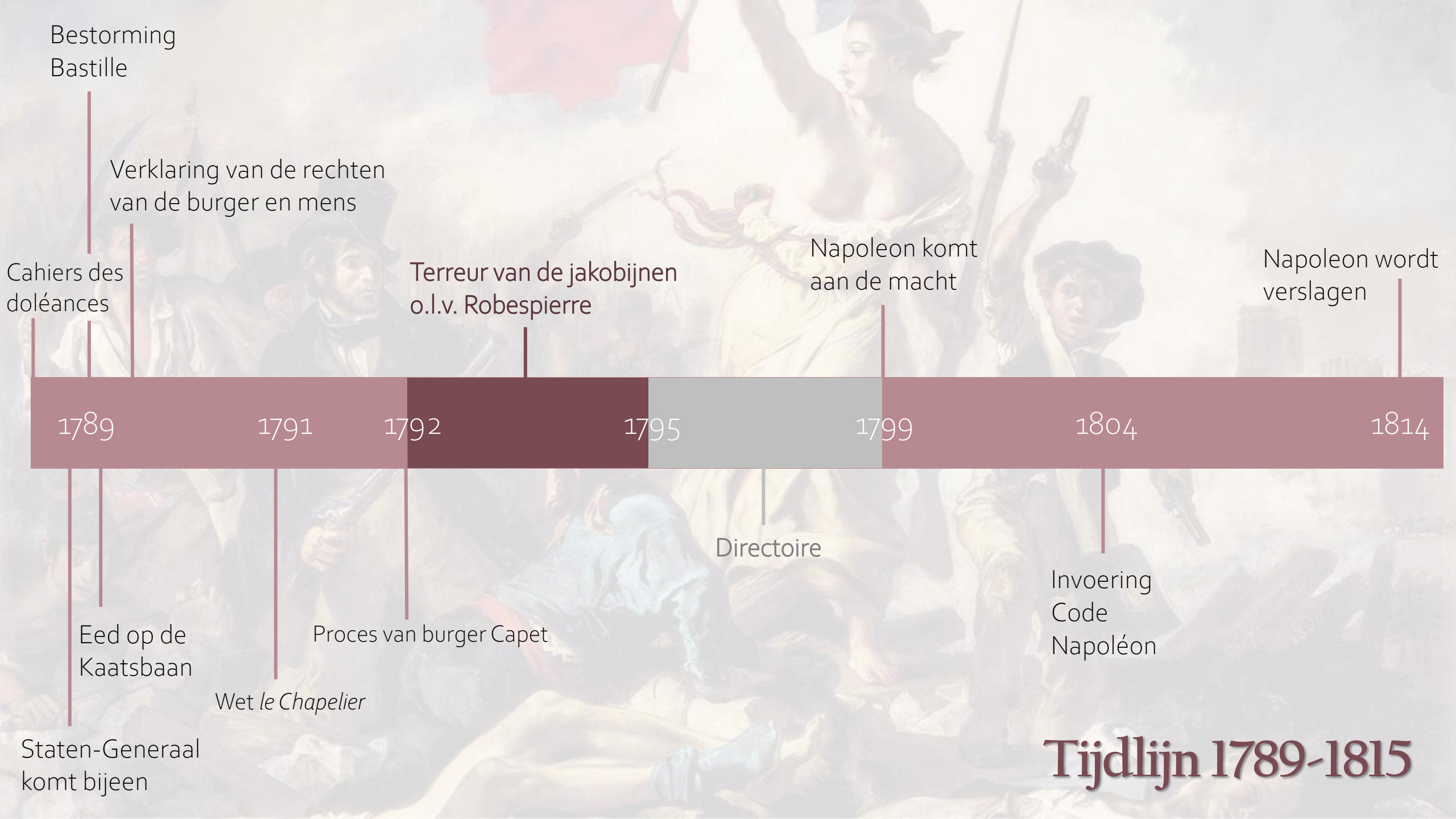

2. In welke mate is de Franse Revolutie verlicht te noemen (1789-1815)?

23. Het streven van vorsten naar absolute macht

27. Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

30. De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap

Bestorming
Bastille

Verklaring van de rechten
van de burger en mens

Cahiers des
doléances

Terreur van de jakobijnen
o.l.v. Robespierre

Napoleon komt
aan de macht

Napoleon wordt
verslagen

1789

1791

1792

1795

1799

1804

1814

Directoire

Invoering
Code
Napoléon

Eed op de
Kaatsbaan

Proces van burger Capet

Wet le Chapelier

Staten-Generaal
komt bijeen

Tijdlijn 1789-1815

Oorzaken Franse Revolutie

1. **Intellectueel**
Verlichtingsideeën
2. **Sociaal**
Ontevredenheid over de standensamenleving, ook vanuit de eerste en tweede stand.
3. **Politiek**
Er kwam steeds meer kritiek op het absolutisme, het *droit divin* en de koning zelf.
4. **Economisch**
Door mislukte oogsten (hongersnoden) en het uitgavepatroon van Lodewijk XVI was Frankrijk bankroet

The background is a historical painting depicting a scene from the French Revolution. In the center, a woman in a white dress, representing Liberty, stands with her right arm raised holding a Phrygian cap and her left arm holding a guillotine. She is surrounded by other figures, some holding weapons like bayoneted rifles and pikes. The scene is filled with smoke and the sounds of battle, with a cityscape visible in the distance.

Verloop Franse Revolutie

Eerste fase
Eerste revolutie/Beginfase
1789 – 1792

Tweede Fase
Tweede revolutie/Terreur
1792 – 1795

Derde Fase
Directoire
1795 - 1799

Eerste Revolutie (1789 – 1791)

Derde stand roept zich uit tot Nationale Vergadering

Leidde tot:

- Verklaring van de rechten van de mens en burger (1791)
- De grondwet van 1791
  - *Afschaffing van de standenmaatschappij + afschaffing privileges*
  - *Scheiding der machten*
  - *Censuskiesrecht*

Frankrijk is nu een constitutionele monarchie

- **Wet le Chapelier:**
  - *Vrije marktwerking (Smith)*
  - *Afschaffing gildes en vrijheid om beroep te kiezen*
  - *Verbod op verenigingen*

💡 Soevereiniteit
betekent in letterlijke
zin **zelfbeschikking**

Welk (verlicht) motief hebben de revolutionairen denk je bij de afschaffing van gildes en verenigingen?

Tweede Revolutie/Terreur (1792 – 1795)

! **Proces van burger Capet** (1792): Lodewijk XVI wordt beschuldigd van hoogverraad door zijn vluchtpoging naar het buitenland en door het zoeken van buitenlandse hulp.

Lodewijk komt terecht onder de guillotine.

Frankrijk wordt een republiek, waarbij de macht bij de jacobijnen ligt.

→ Begin terreur (1793): iedereen die niet radicaal genoeg is wordt gedood.

→ Bevolking komt opnieuw in opstand

→ Robespierre wordt onthoofd

→ Macht bij de girondijnen

Directoire (1795 – 1799)

Vijfkoppig bestuur (bestaande uit girondijnen) die het jakobijnse schrikbewind opvolgde.

Nog steeds onrust door o.a. ontevredenheid adel en jacobijnen

Napoleon

In 1799 nam Napoleon de macht over door een staatsgreep in Frankrijk en stichtte hiermee weer een alleenheerschappij.

Napoleons doelen:

- Orde herstellen in Frankrijk
- Veroveren buitenland
- ! - Invoering wetboek voor uniforme wetgeving (Code Napoleon)

2. Begrippen en personen

- Verklaring van de rechten van de mens en burger
- Jakobijnen
- Lodewijk XVI
- Robespierre
- Napoleon

Verplichte voorbeelden

1. Cahiers de doléances
2. Wet le Chapelier
3. Proces van burger Capet
4. Code Napoleon

Begrippenverwerking:
zet alle begrippen in een **tijdljn**

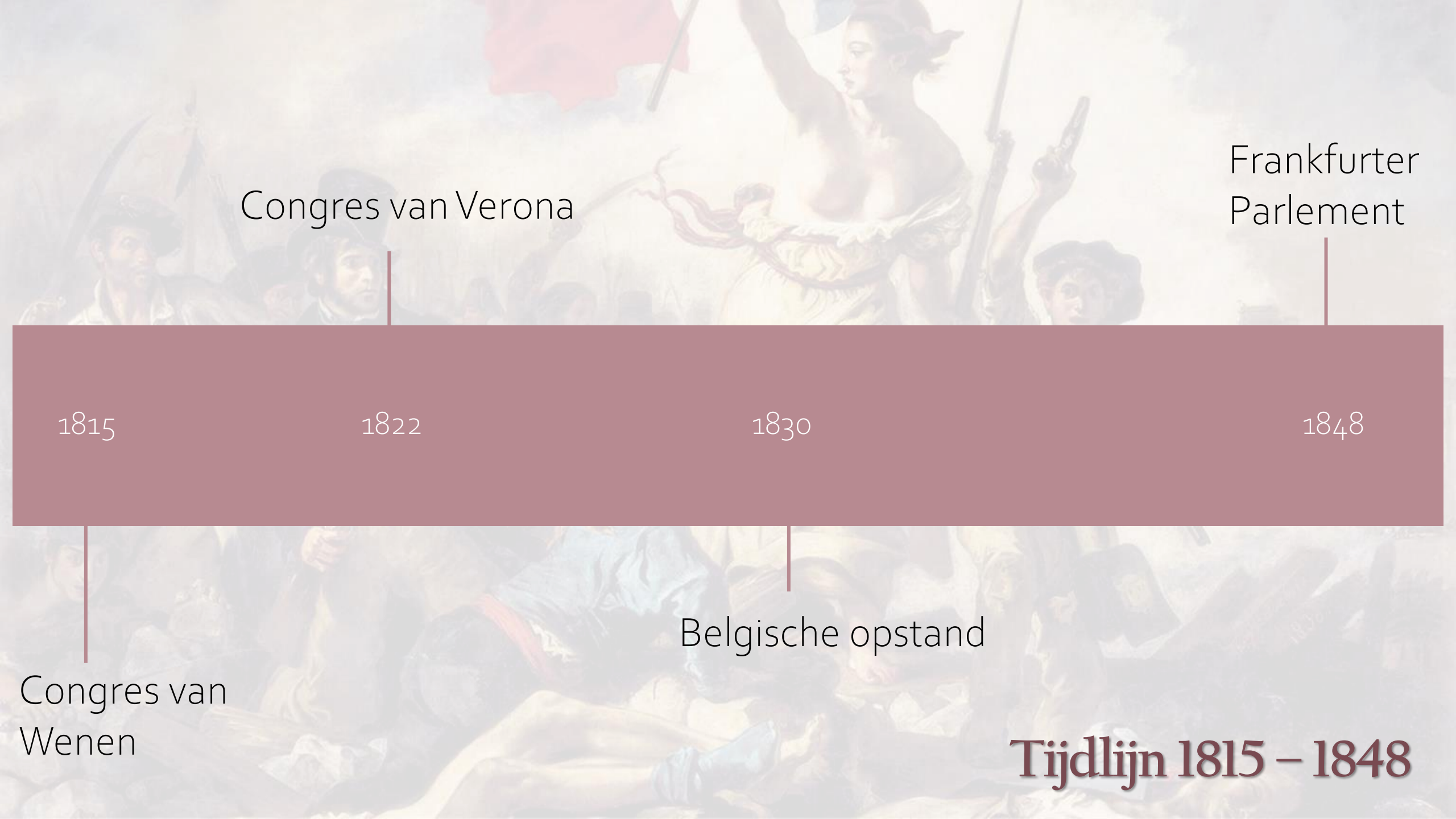
3. Welke invloed had de Verlichting op de politieke cultuur in Europa? (1815 – 1848)

28. Voortbestaan van het ancien regime met pogingen om het vorstelijk bestuur eigentijdse verlichte vorm te geven (verlicht absolutisme)

30. De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap

36. De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen.

Congres van Verona

Frankfurter
Parlement

1815

1822

1830

1848

Congres van
Wenen

Belgische opstand

Tijdlijn 1815 – 1848

Congres van Wenen en de restauratie

In 1815 kwam de Europese adel (de overwinnaars van Napoleon) bijeen in Wenen om de restauratie te bespreken:

- het herstellen van het *ancien régime* van vóór de Franse Revolutie.
- Steun en bescherming voor de deelnemende landen aan elkaar als er een (liberale) revolutie zou uitbreken.
- Creëren van een nieuw machtsevenwicht

Werp een blik op de kaart. Wat valt je op? Schrijf 2-3 dingen op.

! Congres van Verona (1822)

Na een opstand tegen de Spaanse koning voor meer inspraak naar het volk, wordt er in het **Congres van Verona** besloten door Rusland, Oostenrijk, Pruisen en Frankrijk dat:

- Revoluties bestreden moeten worden
- De macht volledig bij de koning ligt
- Liberale ideeën gecensureerd mogen worden

Politieke stromingen

Schrijf per politieke stroming een voorbeeld op die je kent. Mag zowel een historisch als een hedendaags voorbeeld zijn!

→ Ontstaan uit reactie op restauratie en verlichtingsideeën.

liberalisme

socialisme

Liberalisme

- Gebaseerd op het verlichtingsideaal **vrijheid**.
- Gaat uit van het individu
- Vrijheid van meningsuiting, vrije markteconomie, vrijheid van geloof, etc.

Doelgroep:

Rijke en gegoede burgerij

Rol overheid:

klein

Liberalisme: voorbeeld

! De Belgische Opstand (1830)

Liberalen in het zuiden van NL zijn ontevreden over:

- De koning die zich als alleenheerser gedraagt
  - Het gebrek aan burgerrechten
  - Tweedetrangs behandeling van Belgen
- gevolg: België wordt onafhankelijk.

1848: Revolutiejaar

In veel Europese landen ontstaan liberale opstanden als reactie op de restauratie

Doel: positie van de koning verzwakken en van de burgerij versterken door middel van:

- Liberale grondwetten
- Opkomst van emancipatiebewegingen
- Voortschrijdende democratisering

Socialisme

- Gebaseerd op verlichtingsideaal **gelijkheid**.
- Meer invloed naar arbeiders en minder naar de rijke/bezittende klasse.
- Gaat uit van het collectief

Doelgroep:
arbeiders

Rol overheid:
groot

Socialisme

Communisme
gelijkheid door middel
van een **revolutie**
(Marx)

Sociaaldemocratie
gelijkheid door middel
van **verkiezingen**

Socialisme: definities

Schrijf met je buurman of buurvrouw een definitie op voor alle vier de woorden hiernaast.

1. Socialisme

Het koepelbegrip van alle stromingen binnen het socialisme

Echter is socialisme in de twintigste eeuw een synoniem geworden van sociaaldemocratie.

2. Communisme

De ideologie die streeft naar een klasseloze samenleving door middel van een arbeidersrevolutie

3. Sociaaldemocratie

De ideologie waarbij er wordt gestreefd naar meer gelijkheid door democratisering en sociale wetgeving

4. Marxisme

De geschiedfilosofische theorie van Karl Marx dat er een onvermijdelijke klassenstrijd bestaat waarbij het proletariaat een revolutie begint tegen de bezittende klasse/bourgeoisie

Nationalisme

de ideologie waarbij gestreefd wordt naar een eigen natiestaat voor elk volk.

Natiestaat = een land waarbij het volk dat er woont verbonden is door een gedeelde cultuur, taal en geschiedenis.

Door het nadenken over de rol van burgers in de politiek kwam er ook steeds meer aandacht voor de **eenheid** onder burgers in een land.

Machthebbers gebruiken nationalisme vaak om eensgezindheid onder het volk te stimuleren.

Nationalisme: Duitsland

! Frankfurter Parlement (1848)

Nationaal parlement met vertegenwoordigers uit alle Duitse staten met als doel een grondwet op te stellen.

→ Eerste poging om van het Duitse Rijk een natiestaat te maken.

De poging mislukt nadat de Duitse vorsten de revolutie neerslaan.

Begrippen

- Congres van Wenen
- Restauratie
- Liberalisme
- Nationalisme
- Socialisme
- Communisme
- Sociaaldemocratie

Verplichte voorbeelden

- Congres van Verona
- Belgische Opstand
- Frankfurter Parlement

Let op!

Als je een vraag krijgt waar ze vragen naar KA 31: *de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme* is het de bedoeling dat je van de stromingen de juiste uitkiest die bij de bron/vraag past.

Voorbeeld: als de bron gaat over arbeiders die streven naar meer inspraak in de politiek schrijf je op de je examen op:

“De bron past bij het kenmerkend aspect de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: socialisme”

Oefenvraag

In 1831 richt de Italiaanse Giuseppe Mazzini Jong Italië op, een nieuwe politieke beweging. Hierover schrijft hij het volgende:

Jong Italië is een broederschap van Italianen, die geloven in een wet van vooruitgang en plicht en die ervan overtuigd zijn dat Italië is voorbestemd om één staat te worden. Zij sluiten zich aan bij dit verbond met de vaste bedoeling om heel hun denken en doen te wijden aan dit grote doel, namelijk (het verdeelde) Italië om te vormen tot één onafhankelijke en soevereine staat van vrije en gelijke mensen.

Lees de bron hierboven. Uit de bron kun je concluderen dat dit fragment past bij het verzet tegen de politieke cultuur in de periode 1815-1848.

Ondersteun deze conclusie door met de bron aan te geven: (3p)

- bij welke twee stromingen uit die periode de bron past en
- dat Mazzini zich afzet tegen de heersende politieke cultuur in Europa na 1815.

Welk verband geven de gemarkeerde signaalwoorden aan?

Antwoord:

De bron past bij het nationalisme omdat de Mazzini in de bron verlangen uitspreekt over een verenigd en onafhankelijk Italië.

De bron past bij het liberalisme omdat de auteur spreekt over een staat met vrije mensen.

Mazzini zet zich af tegen de heersende politieke cultuur in Europa na 1815, **omdat** in 1815 tijdens het Congres van Wenen is afgesproken dat Europa hersteld moest worden naar het Europa voor 1789/de Franse Revolutie, **maar** Mazzini pleit juist voor de verlichtingsidealen vrijheid en gelijkheid

Oorzaak-gevolg

tegenstelling

HC Verlichting

Examentraining
nieuwe HC versie 3

Programma

- Uitleg praktische zaken examen
- Antwoorden formuleren
- Soorten vragen op je examen

Inhoudelijk

- Deelvraag 1: welke ideeën ontstonden er tijdens de Verlichting over de ideale samenleving?
- Deelvraag 2: In welke mate is de Franse Revolutie verlicht te noemen?
- Deelvraag 3: Welke invloed had de Verlichting op de politieke cultuur in Europa?

Leerdoelen

- Je kent de begrippen die gebruikt worden op het examen
- Je kent de historische begrippen die binnen de historische context gebruikt worden
- Je begrijpt het taalgebruik van het examen beter
- Je weet hoe je een goed antwoord moet formuleren en welke elementen een goed antwoord bevat
- Je kent voor elke soort examenvraag het juiste stappenplan
- Je weet wat voor soort vragen je kan verwachten op het examen
- Je kent de verplichte voorbeelden binnen de historische context
- Je kan onderscheid maken in de zeven verschillende soort examenvragen

Kenmerkende aspecten

Kenmerkende aspecten zijn gebeurtenissen die de geschiedenis en het bijbehorende tijdvak kenmerken.

Alle stof die je moet kennen bij geschiedenis en elke examenvraag is eigenlijk afgeleid van een of meerdere kenmerkende aspecten.

Leer deze dus goed!

Voor je examen

- Maak als je aan het leren bent een tijdlijn van bijv. alle verplichte begrippen of personen.
- Leer de kenmerkende aspecten uit je hoofd!
- Je kan beter oefenen met examenvragen dan eindeloos leren. Hierdoor raak je vertrouwd met de manier waarop vragen gesteld worden en ga je steeds beter begrijpen wat belangrijk is om te kennen en kunnen.
- Check de syllabus op examenblad.nl voor de belangrijkste zaken rondom je examen.

Examentips tijdens je examen

- Kijk goed naar het aantal punten dat je kan verdienen. Dan weet je ook hoeveel je ongeveer moet opschrijven en hoeveel tijd je er ongeveer aan kan besteden.
- Als je een begrip noemt in je antwoord, leg dit dan ook uit.
- Blijf concreet in je antwoorden!
- Dat betekent: schrijf je antwoorden op alsof ze gelezen worden door een leek (iemand die er geen verstand van heeft). Zo blijf je duidelijk
- Vermijd woorden als 'altijd', 'nooit', of andere woorden met een sterke betekenis als je iets niet 100% weet. Zo voorkom je dat je conclusies trekt die helemaal niet waar zijn.
- Voorbeeld: 'alle koningen tijdens de verlichting waren absolute verlichte koningen'
→ *Dat weet je helemaal niet, dus pas op met zo'n stelling!*

Examenbegrippen

In de les leer je dat een gebeurtenis altijd te verklaren is vanuit meerdere oorzaken: dat wordt multicausaliteit genoemd.

Tijdens je examen wordt meestal naar een verband tussen twee gebeurtenissen of twee begrippen gevraagd. Hiermee wordt het verleden dus eigenlijk iets versimpeld.

De examenmakers gebruiken voor vragen met betrekking tot oorzaak-gevolgrelaties verschillende termen in de vraag, zoals blijkt uit de voorbeelden op de volgende dia. In elke vraag moet je aan de slag met een oorzaak–gevolg–redenatie, ondanks de wisselende formuleringen:

Examenbegrippen

- Toon aan... → Bewijs dat iets zo is, meestal aan de hand van een bron
- Leg uit... → Leg je antwoord uit met voorbeelden of argumenten.
- Geef aan... → Als dit gebruikt wordt hoef je niet uit te leggen waarom. Wordt meestal gebruikt om te vragen naar een kenmerkend aspect of een (zins)deel uit een bron.
- Licht toe... → Bewijs waarom iets zo is, aan de hand van argumenten.
- Ondersteun... → Geef een argument dat de stelling van de vraag bewijst.
- Verklaar... → Bewijs waarom iets zo is, aan de hand van argumenten
- Beredeneer... → Bedenk een (logische) reden
- Bewijs... → Geef een argument

Antwoorden formuleren

Antwoorden formuleren is misschien wel het lastigste van een geschiedenisexamen.

Er zijn een paar dingen die je hierbij kunnen helpen:

1. Probeer je antwoorden op te schrijven alsof je het uitlegt aan iemand die nog nooit een geschiedenisles heeft gevolgd. Zo laat je zien dat je de stof begrijpt.
2. Je verwerkt historische begrippen in je antwoord.
  - a. Als de vraag over het Frankfurter Parlement gaat, dan leg je ook uit wat dat betekent.
3. Verwijs goed
  - a. Dus niet 'hij heeft het over het Frankfurter Parlement' maar 'De auteur van de bron schrijft over het Frankfurter Parlement'

Antwoorden formuleren

4. Zorg ervoor dat je geen algemene/vage dingen opschrijft.
  - Voorbeeld: “de uitkomst was erg” – wat was erg? De uitkomst van wat?
5. Het gaat misschien tegen je instinct in, maar lange antwoorden zijn niet per sé goede antwoorden! Meestal voldoe je met 2-3 zinnen per (deel)vraag. Kort en bondig antwoorden laat zien dat je bijzaken van hoofdzaken kan onderscheiden.
6. Je mag stukken tekst uit een bron parafraseren, je hoeft niet letterlijk de bron de quoten. Dit betekent dat je best in een paar woorden iets uit een bron uit kan leggen.
7. Geef duidelijk je verbanden aan, daar draait immers een groot deel om bij geschiedenis.

Antwoorden formuleren

Verbindingswoorden die je kan gebruiken voor het beschrijven van verbanden

Tijd	Aanvankelijk	Eerst	Nadat	Daarna						
Tegenstelling	Daarentegen	Echter	Toch	Desondanks	Maar	Hoewel				
Oorzaak/gevolg	Want	Daardoor	Doordat	Ten gevolge van						
Reden/verklaring/argument	Omdat	Want	Daarom							
Concluderend	Concluderend	Met andere woorden	Al met al	Oftewel	Uit dit blijkt	Daardoor	Hieruit volgt	Dus	Kortom	

Hoe ga je te werk?

- a. Lees de vraag en bekijk het aantal punten.
- b. Lees de bron/bekijk de afbeelding en pak eventueel een markeerstift erbij: markeer de hoofdzaken in de bron.
- c. Lees de vraag opnieuw.
- d. Neem een deel van de vraag over in je antwoord
- e. Leg, als het nodig is, de begrippen uit.
- f. Schrijf je antwoord op.
- g. Vergeet geen concluderende zin toe te voegen aan je antwoord!
- h. Lees aan het einde van je toets je antwoord na.

Antwoorden formuleren: 4 elementen die in je antwoord moeten staan

- 1 Neem een deel van de vraag over in je antwoord.
- 2 Verwijzen naar de bron/inhoud van de vraag.
- 3 De informatie/de bron koppelen aan je eigen kennis.
- 4 Afsluiten met een conclusie.

Type examenvragen

1. Bronvragen
2. Chronologievragen
3. Betrouwbaarheid beoordelen
4. Verbanden leggen
5. Spotprenten
6. Continuïteitsvragen

1. Bronvragen

De opvatting die Gerard Noodt in deze rede uiteenzet, vertoont overeenkomst met ideeën van Locke. Leg uit welke overeenkomst er bestaat tussen de opvatting van Noodt en de opvatting van Locke over het bestuur van een staat.

Bron 1

In 1699 houdt Gerard Noodt bij zijn afscheid als rector van de Leidse universiteit een rede in het Latijn. In die rede stelt hij:

U zult, zo meen ik, ervan overtuigd zijn, dat de oppermachtige overheid, of welke andere benaming men hem wenst te geven, niet door de hemel is gezonden, maar met algemene toestemming van de burgers is aangesteld. U zult duidelijk genoeg gezien hebben dat iedereen, vorst of regeerder, indien hij zich overeenkomstig zijn waardigheid en aanstelling gedragen wil, erkennen moet dat hij wel degelijk aan de wetten onderworpen is en dat hij zich nooit moet verbeelden boven alle wetten verheven te zijn, dat hij zijn macht niet moet afmeten naar zijn eigenzinnigheid maar naar het welzijn van de maatschappij. Dat, als hij die macht op een andere wijze gebruikt, hij dan ook niet als vorst of overheid, maar als tiran te werk gaat. En uiteindelijk, dat hij bij zo'n handelswijze, op grond van goddelijk en menselijk recht, door zijn onderhorigen kan en mag worden beteugeld of gestraft.

Geef aan wie 'ze' is

Vergelijk de volgende twee antwoorden

De overeenkomst die bestaat tussen Locke en Noodt is dat zij allebei de opvatting hebben dat een vorst zijn macht niet hoort te verkrijgen van god/dat het droit divin niet opgaat en dat er een sociaal contract bestaat tussen de vorst en het volk. Hieruit volgt dat een vorst geen absolute macht meer heeft.

Ze vinden allebei dat een vorst niet mag regeren als een tiran omdat er in de bron staat dat "Dat, als ... of gestraft." Dit is dus het sociaal contract, waar Locke het ook over heeft.

Niet zo citeren uit de bron

Schrijf op welk antwoord jij het beste vindt en waarom.

Schrijf ook op wat jij denkt dat niet goed is aan het andere antwoord.

2. Chronologievraag: voorbeeld

De volgende gebeurtenissen gaan over Marie-Jeanne de la Platière (1754-1793), een Franse feminist, salonnière en revolutionair.

1. Het politieke denken van Marie-Jeanne werd radicaler toen de Bastille werd bestormd door Franse revolutionairen.
2. Marie-Jeanne werd de eerste girondijn die gearresteerd werd tijdens de Terreur.
3. Marie-Jeanne werd niet toegelaten tot de nieuwe Nationale Vergadering, omdat daar alleen mannen aanwezig mochten zijn.
4. Toen de Staten-Generaal bijeen werd geroepen, was Marie-Jeanne betrokken bij het opstellen van het *Cahier de Doléances* van Lyon.
5. Terwijl Lodewijk XVI Frankrijk ontvluchtte, ging Marie-Jeanne de straat op om mensen te benaderen voor het stichten van een republiek.
6. Terwijl het Directoire net regeerde, werd Marie-Jeanne geëxecuteerd omdat ze schuldig werd bevonden aan samenzwering tegen de revolutie

2. Chronologievraag: voorbeeld

4. Toen de Staten-Generaal bijeen werd geroepen, was Marie-Jeanne betrokken bij het opstellen van het *Cahier de Doléances* van Lyon. (1789)
3. Marie-Jeanne werd niet toegelaten tot de nieuwe Nationale Vergadering, omdat daar alleen mannen aanwezig mochten zijn. (1789)
1. Het politieke denken van Marie-Jeanne werd radicaler toen de Bastille werd bestormd door Franse revolutionairen. (1789)
5. Terwijl Lodewijk XVI Frankrijk ontvluchtte, ging Marie-Jeanne de straat op om mensen te benaderen voor het stichten van een republiek. (1791)
2. Marie-Jeanne werd de eerste girondijn die gearresteerd werd tijdens de Terreur. (1792)
6. Terwijl het Directoire net regeerde, werd Marie-Jeanne geëxecuteerd omdat ze schuldig werd bevonden aan samenzwering tegen de revolutie (1795)

3. Betrouwbaarheid en representativiteit beoordelen

Een bron is nooit per definitie *goed* of *slecht*.

Vaak kent een bron twee kanten: betrouwbaarheid en representativiteit.

Soms moet je dit in examenvragen beide beoordelen: dan vragen ze naar de **bruikbaarheid** van de bron.

Betrouwbaarheid: is de informatie in de bron te vertrouwen?

Representativiteit: is de bron bruikbaar voor een historisch onderzoek? Ook al klopt de bron niet, zegt het soms alsnog wat nuttigs over de geschiedenis of de visie van historische figuren uit de bron.

3. Betrouwbaarheid beoordelen

1. Is de auteur van de bron ooggetuige?

Als iemand letterlijk bij de gebeurtenis is geweest, draagt dit bij aan de betrouwbaarheid van de bron

2. Is de bron vlak na de historische gebeurtenis opgeschreven of pas jaren later?

Als iemand pas 50 jaar na de gebeurtenis er iets over schrijft, kan het zijn dat de herinneringen niet helemaal meer kloppen

3. Is de bron een privédocument of bedoeld voor openbare publicatie?

Bronnen die publiek zijn uitgegeven kunnen minder betrouwbaar zijn: misschien schrijft de auteur wel iets op omdat het moet van de staat door censuur (nazi-Duitsland bijv.) of om iets te rechtvaardigen.

Privébronnen (dagboeken, brieven) zijn hierom betrouwbaarder

4. Aan welke kant van het verhaal staat de auteur?

Een felle jacobijn schetst waarschijnlijk een ander verhaal van de Franse Revolutie dan een conservatieve edelman.

In 1793 breekt in de Vendée, een landstreek aan de westkust van Frankrijk, een opstand uit tegen de Franse Revolutie. In een verklaring aan de rest van Frankrijk legt de geestelijke abbé Bernier uit waarom de bevolking in opstand komt:

De hemel heeft zich uitgesproken voor de heiligste en rechtvaardigste zaak. Ons teken is het heilige teken van het kruis van Jezus Christus. Wij kennen de ware wil van Frankrijk, die onze wil is, namelijk voorgoed ons heilige apostolische en rooms-katholieke geloof te herstellen en bewaren. Het is de wil een koning te hebben die naar binnen als vader en naar buiten als beschermer zal optreden.

Patriotten, onze vijanden, jullie beschuldigen ons ervan ons vaderland omver te werpen door middel van een opstand, maar jullie die alle principes van de religieuze en politieke orde ondermijnen, waren de eersten die verklaarden dat opstand de heiligste plicht is. Jullie hebben religie vervangen door atheïsme, wetten door anarchie, de koning die onze vader was door mannen die tirannen zijn. Jullie verwijten ons religieus fanatisme, terwijl jullie zogenaamde vrijheid tot de meest extreme straffen heeft geleid.

Lees de bron.

(3p) Volgens abbé Bernier is de handelswijze van de Franse revolutionairen niet in overeenstemming met het sociaal contract.

- Waarom zou abbé Bernier het idee van het sociaal contract gebruiken om kritiek te leveren op de revolutionairen?
- Stel, je doet onderzoek naar de opvatting over het sociaal contract van geestelijken tijdens de Franse Revolutie en je komt deze bron tegen.
Geef een argument voor en tegen de bruikbaarheid van deze bron.

Niet letterlijk uit de bron
maar een beschrijving!

Betrouwbaarheid en representativiteit

- a. Bernier gebruikt het sociaal contract om te benadrukken dat volgens het sociaal contract het de wil is van het volk is geregeerd te worden door een koning, terwijl de revolutionairen koning Louis XVI terecht hebben gesteld
- b. Een argument voor de bruikbaarheid van deze bron is dat Abbé Bernier een ooggetuige is/Abbé Bernier dit tijdens de Franse Revolutie zelf heeft geschreven

Oftewel, een argument tegen de betrouwbaarheid van deze bron is dat Abbé Bernier niet representatief is voor elke geestelijke in Frankrijk/hij een sterk gekleurde mening heeft.

Concluderend signaalwoord

4. Verbanden leggen

Je kan vragen krijgen over welk verband er bestaat tussen A en B.

Dit kan bestaan uit

- Kenmerkende aspecten
- Ontwikkelingen
- Begrippen

Om deze vragen goed te beantwoorden doe je het volgende:

1. Je geeft een korte beschrijving van A.
2. Je geeft een korte beschrijving van B
3. Je legt in een concluderende zin uit wat het verband is.

Soorten verbanden

Causaal/Oorzaak → gevolg

- *Onder andere door de opkomst van verlichte ideeën, zetten mensen in de Franse Revolutie aan tot het verkrijgen van burgerrechten*

Tijd

- *De opkomst van het empirisme en rationalisme tijdens wetenschappelijke revolutie heeft de basis gelegd voor verlichte ideeën*

Tegenstelling

- *Ondanks de Verlichting, bleven veel koningen nog steeds als absolute vorst regeren*

Doel-middel

- *Sommige vorsten werden absoluut verlicht vorst, zodat ze hun absolute macht konden blijven verantwoorden tegenover het volk.*

Verbanden leggen

Gebruik van historische begrippen!
Je geschiedenisdocent weet dit natuurlijk wel, maar je schrijft voor iemand die **niets** van geschiedenis weet!

Op 14 juli 1789 bestormde de Parijse bevolking de Bastille, een beruchte gevangenis. Hiermee begon de democratische revolutie in Frankrijk. In augustus 1789 nam de Nationale Vergadering het besluit om als eerste de wetten te hervormen die te maken hadden met de feodale privileges: het feodale stelsel werd afgeschaft.

(2p) Welk verband bestaat er tussen het afschaffen van feodale privileges en het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting?

Feodale privileges betekenden dat er speciale privileges waren voor de adel. Het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting staat tegenover de feodale privileges. Het Standenmaatschappij centraal.

Wissel je antwoord uit met je buurman of buurvrouw en kijk voor we het klassikaal gaan bespreken zijn/haar antwoord na.

Het verband tussen feodale privileges en het nieuwe gedachtegoed van de Verlichting is **dus** het gelijkheidsidee.

Concluderend signaalwoord

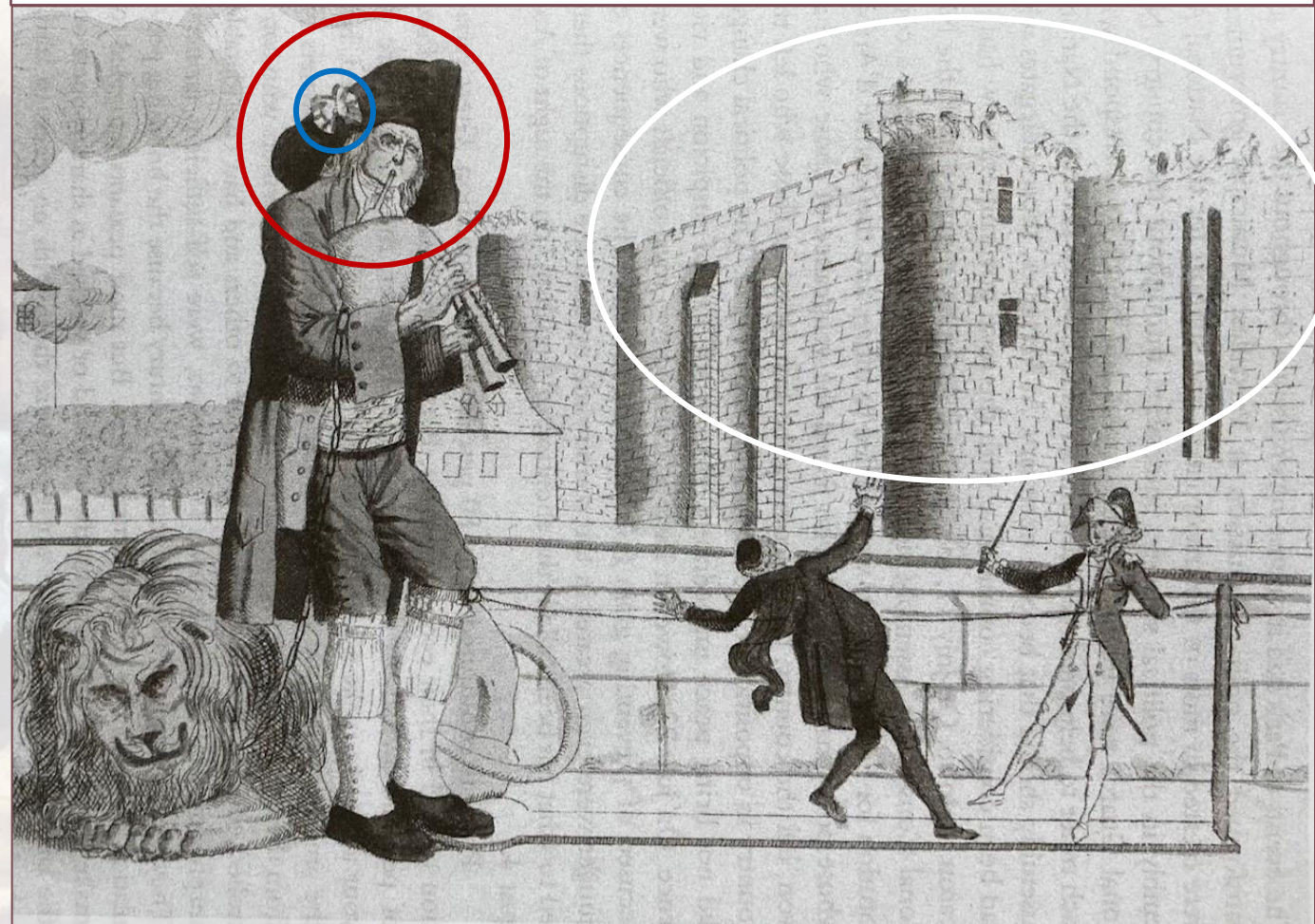

5. Spotprenten

Waar let je op?

- Symboliek
- Jaartallen
- Wie zie je?

Spotprent uit 1789 getiteld *Vaarwel Bastille*

Symboliek

- Frygische muts
- Tricolore
- Marianne
- Haan
- Bastille

olutie

Symboliek tijdens de IR

Een andere context waarin spotprenten veel voorkomen is tijdens de Industriële Revolutie. Deze spotprenten zijn vooral gemaakt door socialisten en uitte kritiek op de uitbuiting van fabrieksarbeiders.

Opgerolde mouwen = arbeiders

jasje= fabriekseigenaar

Hoge hoed = fabriekseigenaar

5. Spotprenten

Ze kunnen grofweg 2 dingen vragen

- Wat is het onderwerp van de prent/welke histor
- Wat is de mening/boodschap van de prentmaker
  - Zijn de figuren positief of negatief afgebeeld
  - Wat is de ondertitel? → wat zegt de ondertiteltekenaar?

Oefenvraag: Deze prent werd in 1819 gemaakt door een Britse tekenaar.

Leg uit waarom de tekenaar kritisch is op de Franse Revolutie en geef daarbij twee verwijzingen naar de bron.

Spotprent

De tekenaar is kritisch op de Franse Revolutie omdat het volgens hem alleen maar tot chaos/terreur heeft geleid. Dit kan je zien aan de volgende verwijzingen:

- Hoe de revolutionairen worden afgebeeld
- De tekst op het lint, waarop staat dat de Fransen geen god, religie, koning en grondwet meer willen hebben
- De verwijzing naar de wapens van de radicalen: de guillotine als enige oplossing wordt geboden.
- Dat de werelddol onder de guillotine hangt en in brand staat
- De bijbel die onder de voeten ligt van de revolutionairen (representeert omver werpen eerste stand)
- De juwelen van de adel die onder de voeten liggen van de revolutionairen (representeert omver werpen tweede stand)

6. Continuïteitsvragen

Bij een continuïteitsvraag moet je beoordelen of er tussen twee gebeurtenissen of historische periodes sprake is van een verandering of niet.

Hierbij is het van belang dat je een idee hebt tussen het verschil tussen verschillende tijdvakken op het gebied van cultureel-mentale, politieke, religieuze of sociaaleconomische ontwikkelingen.

Signaal woorden die tijd aanduiden

Aanvankelijk

Eerst

Nadat

Daarna

6. Continuïteitsvragen

The background image is a historical painting depicting a battle scene. In the center, a woman in a white dress holds a red flag aloft. To her right, a young boy in a dark uniform holds a rifle. The scene is filled with soldiers, some on horseback, and a cityscape in the distance. The overall tone is dramatic and historical.

Het is het makkelijkst om deze als volgt te beantwoorden:

1. Je legt allebei de periodes/ontwikkelingen kort uit.
2. Je legt uit waarom er wel of niet sprake is van een verandering.

Let op! Het kan ook zijn dat je moet beargumenteren dat er zowel sprake is van verandering als continuïteit.

Continuïteit en verandering

Rousseau staat bekend als een verlicht denker die grote invloed heeft gehad op de Franse Revolutie en de Verlichting. Hij had ook een duidelijke opvatting over de rol van vrouwen in een samenleving. Zo schreef hij in zijn memoires dat vrouwen geschapen waren met als voornaamste doel om zich voort te planten.

(2p) Leg uit of er wel of geen sprake is van continuïteit ten opzichte van de middeleeuwen bij het gedachtegoed van Rousseau.

Er is ten opzichte van de middeleeuwen wel continuïteit bij het gedachtegoed van Rousseau omdat in de middeleeuwen er geen plek was voor vrouwen in zaken zoals wetenschap en politiek. Rousseau ziet hier voor vrouwen ook geen plek in, omdat hij gelooft dat vrouwen alleen maar bestaan voor voortplanting (terwijl vrouwen in de Verlichting steeds een grotere rol krijgen door bijvoorbeeld salons).

Inhoud HC Verlichting

1. Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over een meer rechtvaardige samenleving (1650-1789)?
2. Hoe werden verlichte ideeën tijdens de democratische revoluties in de Verenigde Staten en Frankrijk in de praktijk gebracht (1776–1813)?
3. In welke mate bepaalden verlichtingsideeën de politieke cultuur in Europa (1813-1900)?

1. Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over een meer rechtvaardige samenleving (1650-1789)?

23. Het streven van vorsten naar absolute macht

26. De wetenschappelijke revolutie

27. Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

28. Voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur een eigentijdse verlichte vorm te geven (verlicht absolutisme)

De wetenschappelijke revolutie

= aan de hand van empirisme en rationalisme onderzoek doen en kennis verwerven.

←
Kennis opdoen door
de *waarneming*

→
kennis opdoen door
logisch redeneren

hebben de basis gelegd voor de **Verlichting**

De Verlichting

= stroming waarbij men geloofde dat aan de hand van de rede alles verklaard kon worden.

Dit werd toegepast op meerdere terreinen: politiek, wetenschap en religie.

Verskil wetenschappelijke revolutie en verlichting?

Wetenschappelijke revolutie

een beweging waarbij vooral de natuurwetenschappen en exacte wetenschap op gang kwamen.

Voorbeeld?

Newtons wetten over zwaartekracht

Verlichting

een algemenere stroming onder de (intellectuele) elite waarbij men ook ging nadenken over sociale verhoudingen, de rol van religie en de politiek, waarbij **de rede** en **zelf nadenken** centraal staat en traditie en bijgeloof wordt afgewezen.

Voorbeeld?

de ideeën van Locke en Rousseau over het sociaal contract

Gematigd en radicaal verlicht

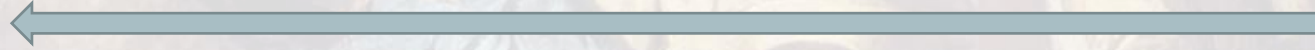
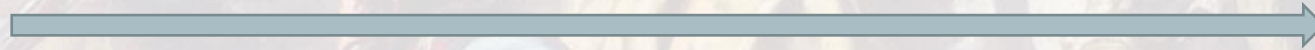
1. **Gematigd:** in de samenleving moet een balans zijn tussen nieuwe en oude ideeën
2. **Radicaal:** in de samenleving moet er enkel plaats zijn voor verlichte ideeën zoals democratie, gelijkheid en vrijheid van meningsuiting

Het sociaal contract

= een idee dat het gezag van een staat voortkomt uit een contract dat is afgesproken tussen de burgers en de staat/machthebbers.

Burgers dragen bepaalde taken over aan de overheid

De overheid beschermt de rechten van de burgers

Verlichte denkers

John Locke

Jean-Jacques Rousseau

Adam Smith

Descartes

Montesquieu

Locke en Rousseau: het sociaal contract

Locke (gematigd)

Burgers = adel + hoge burgerij

- Soevereiniteit ligt bij het volk
- Een slechte vorst mag afgezet worden door het volk.

Rousseau (radicaal)

Burgers = alle mensen

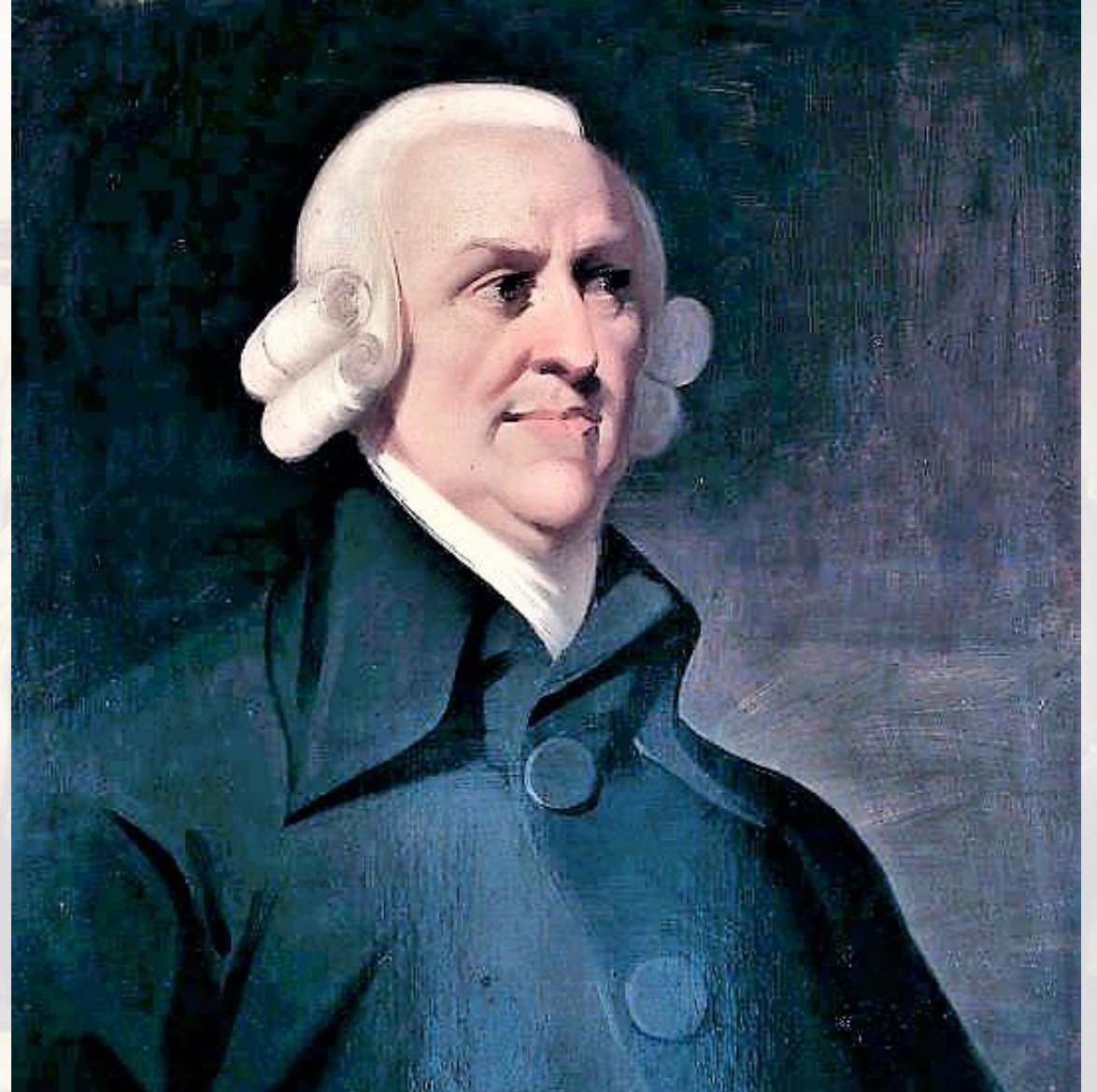
- Burgers geven hun individuele vrijheid op om de algemene wil uit te laten voeren door een aangestelde regering
- Een slechte vorst mag afgezet worden door het volk.
- Alle mensen zijn gelijk
- De soevereiniteit ligt bij het volk.

Adam Smith

Grondlegger van de moderne economie en het liberalisme

Economie moet niet door overheid geleid worden, maar door het mechanisme van vraag en aanbod (de onzichtbare hand)

Rene Descartes

Ik denk, dus ik ben.

Legde de basis voor het
rationalisme.

Montesquieu

Grondlegger van de trias politica/scheiding der machten.

Wetgevende
macht

Rechterlijke
macht

Uitvoerende
macht

Religie en de verlichting

Oude opvatting:

- God heeft de wereld geschapen
- Memento mori (gedenk te sterven)
- Koning is aangesteld door God (**droit divin**): tegen de koning ingaan is tegen God ingaan.

Nieuwe opvatting (o.a. Spinoza)

- Alles verloopt in de schepping volgens natuurwetten en wonderen bestaan niet.
- Bijgeloof bestaat niet.

Verlicht absolutisme

= een vorm van absolutisme waarbij de vorst zich niet meer legitimeerde met het *droit divin* maar op het nut wat hij of zij had voor het volk.

Alles voor het volk, niets door het volk.

Frederik van Pruisen (1712-1786),
een verlicht absolute vorst.

1. Begrippen en personen

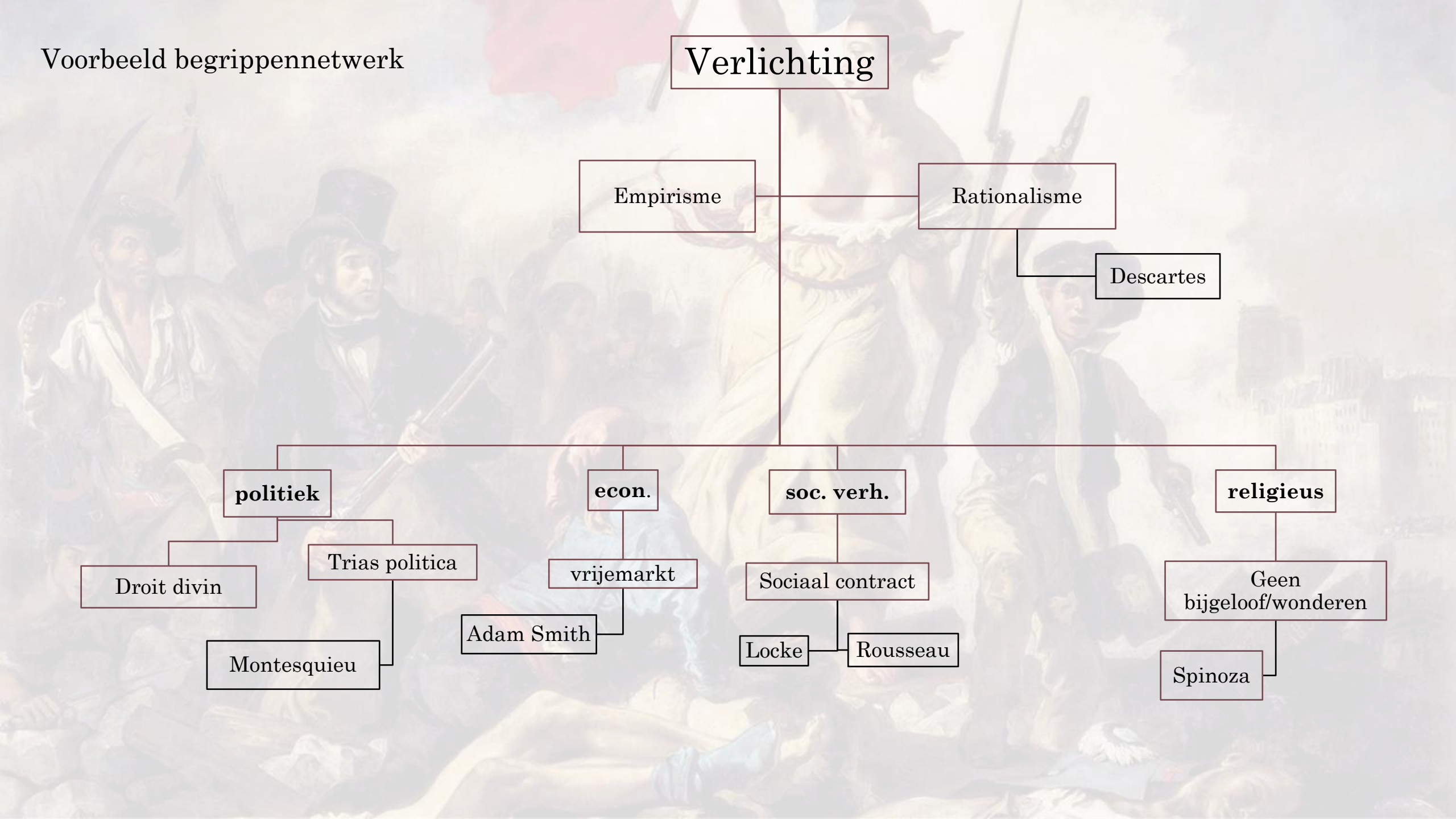
- Rationalisme
- Empirisme
- Sociaal contract
- Droit divin
- René Descartes
- John Locke
- Jean-Jacques Rousseau
- Montesquieu
- Adam Smith

Maak een overzicht voor jezelf van de belangrijkste begrippen en personen. Dit kan je doen op de manier wat jij het prettigst vindt, maar hier wat suggesties:

- Maak een mindmap
- Maak een schema
- Maak flashcards

Voorbeeld begrippennetwerk

Verlichting

Empirisme

Rationalisme

Descartes

politiek

econ.

soc. verh.

religieus

Droit divin

Trias politica

Montesquieu

vrijemarkt

Adam Smith

Sociaal contract

Locke

Rousseau

Geen bijgeloof/wonderen

Spinoza

Voorbeeld van een goed antwoord:

De mening van de auteur komt overeen met de theorie van John Locke omdat John Locke uitgaat van een sociaal contract waarbij het volk de macht overdraagt aan een vorst. Als deze vorst de macht misbruikt, mag het volk volgens het sociaal contract de vorst afzetten. (2p)

In de bron wordt gesteld dat het volk ook de macht heeft overgedragen/toevertrouwd aan de koning en dat als de vorst zich gedraagt als een tiran, de gewesten hem niet meer hoeven te gehoorzamen. (2p)

De bewering dat de mening van de auteur overeen komt met de politieke theorie van John Locke is **dus** juist.

Op je examen krijg je meestal een bron
even door een van de filosofen. Aan
dan de vraag uit welk aspect van de
et de verlichte filosofie

Uitleg van
historisch
begrip!

Afsluiting met
conclusie!

Voorbeeld:

De mening van de auteur komt
overeen met de politieke theorie van
John Locke. Toon de juistheid van
deze bewering aan met een argument
uit het pamflet.

Deze goede patriotten trekken de conclusie dat men de natuurlijke heer en vorst van het land nooit mag afzetten en dat men geen vreemde heer of vorst mag aanvaarden (...). Maar de landsheer is slechts een dienaar van de gerechtigheid, een plaatsvervanger van God, een herder van zijn volk, een vader van het land, die aan ieder persoon recht en gerechtigheid moet verschaffen. Dáártoe wordt hij gekozen en ingehuldigd, en met dit doel wordt hem al zijn macht en autoriteit gegeven. (...)

Daarom spreekt men in overeenstemming met het recht aldus over de koninklijke wet en macht: het volk van het land heeft de koning of de landsheer zijn macht overgedragen en toevertrouwd, hetgeen gebeurt onder zulke voorwaarden als gebruikelijk is volgens de rechten van het land. (...) Als hij in plaats van een vader een moordenaar wordt, in plaats van een herder een slachter, in plaats van een vorst een tiran, dan hoeven de gewesten hem niet meer te gehoorzamen.

De gewesten trekken hun macht en autoriteit die zij aan hem hadden overgedragen, weer naar zich toe, aangezien hij zijn verplichtingen niet nakomt en niet het doel nastreeft waartoe zij hem als hun heer en vorst hebben ingehuldigd en aanvaard.

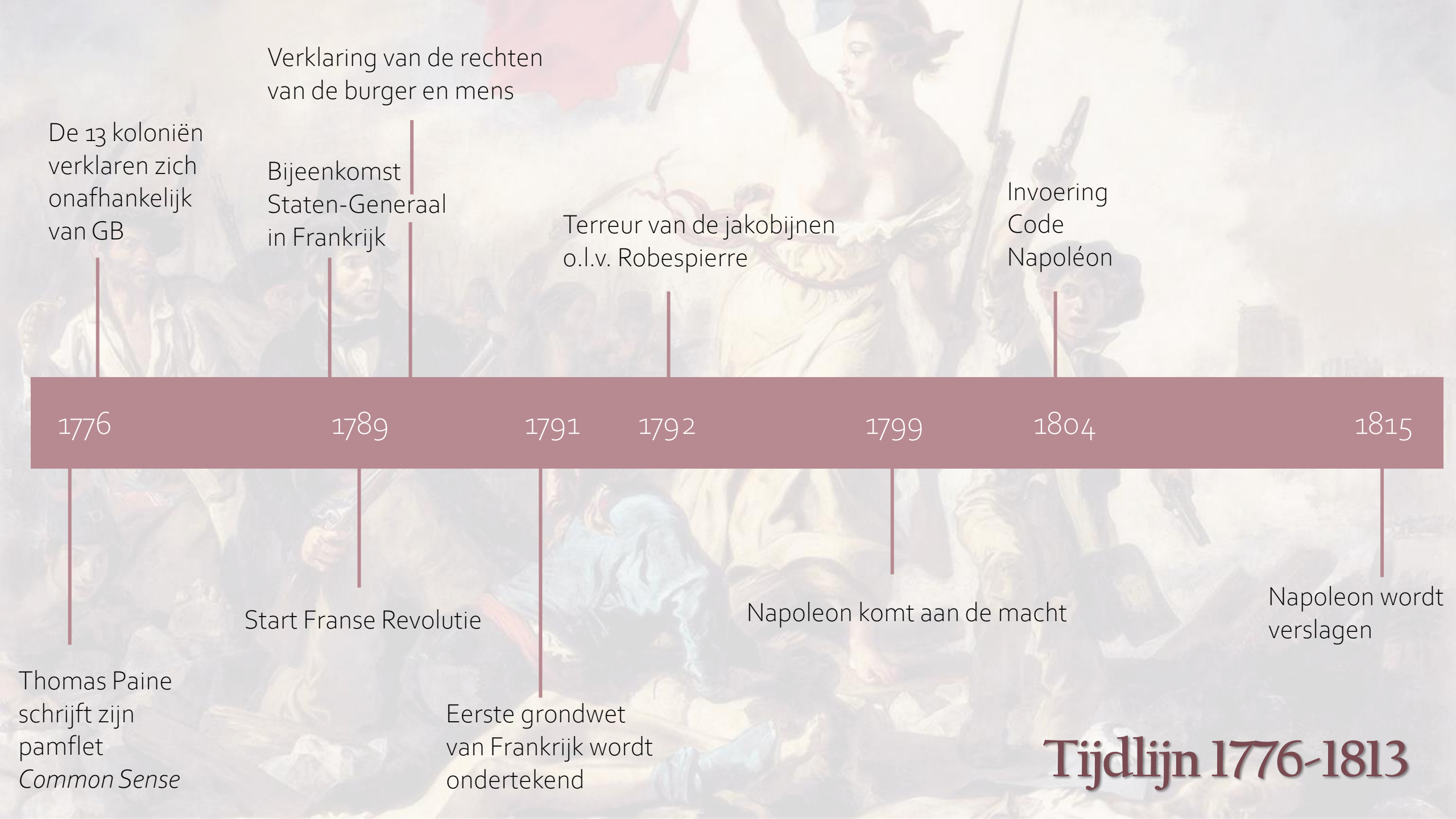

2. Hoe werden verlichte ideeën tijdens de democratische revoluties in de VS en Frankrijk in de praktijk gebracht (1776-1813)?

27. Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

29. Uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-Atlantische slavenhandel en de opkomst van het abolitionisme

30. De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap

De 13 koloniën
verklaren zich
onafhankelijk
van GB

1776

Verklaring van de rechten
van de burger en mens

Bijeenkomst
Staten-Generaal
in Frankrijk

1789

Terreur van de jakobijnen
o.l.v. Robespierre

1791

1792

1799

Invoering
Code
Napoléon

1804

1815

Start Franse Revolutie

Napoleon komt aan de macht

Napoleon wordt
verslagen

Thomas Paine
schrijft zijn
pamflet
Common Sense

Eerste grondwet
van Frankrijk wordt
ondertekend

Tijdlijn 1776-1813

Context: Amerika voor 1776

Amerika was een kolonie van Groot-Brittannië, waar ondertussen veel Britten zich hadden gesetteld.

De kolonie viel nog wel onder Brits bestuur, terwijl de Amerikaanse kolonisten zich niet meer verbonden voelden met Groot-Brittannië.

Amerikaanse onafhankelijkheid

Door o.a. Europese literatuur en briefwisselingen kwamen de Amerikanen in contact met Verlichtingsideeën.

Gevolgen:

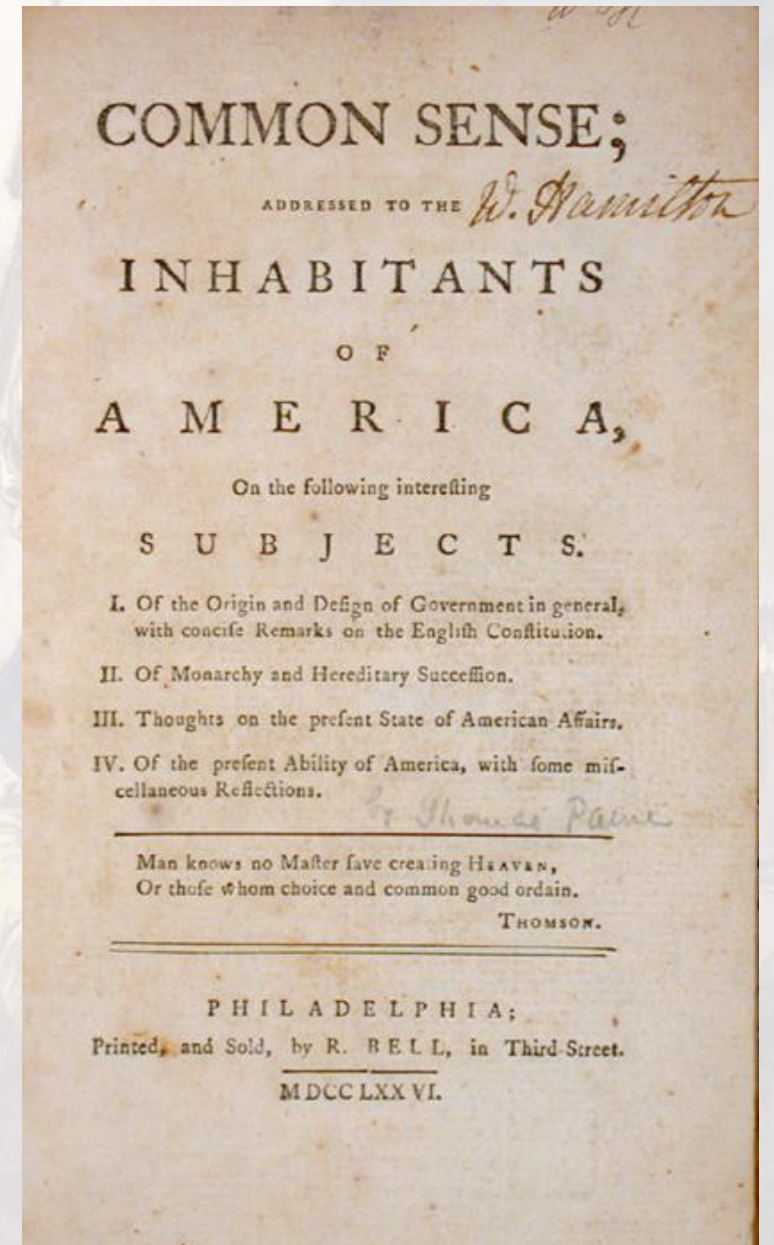
- De Amerikanen gingen zich verzetten tegen Brits bestuur en de Britse belastingen
- De *committees of correspondence* werden geïnitieerd.
  - schaduwregeringen die als hoofddoel hadden om onafhankelijk te worden van Engeland.

Amerikaanse onafhankelijkheid

George Washington werd de leider van de onafhankelijkheidsoorlog en verwierf door het pamflet *Common Sense* van Thomas Paine veel steun.

Nadat de Amerikanen de strijd tegen de Britten hadden gewonnen werd de grondwet opgesteld, geïnspireerd door verlichtingsideeën.

... verlicht?

Ondanks de nieuwe grondwet konden niet alle dertien staten het met elkaar eens worden over zaken als rechten voor vrouwen, slaven en Native Americans.

Alleen mannen hadden burgerrechten en tegenover slaven en Native Americans werd veel geweld gebruikt.

Oorzaken Franse Revolutie

1. **Intellectueel**
Verlichtingsideeën
2. **Sociaal**
Ontevredenheid over de standensamenleving, ook vanuit de eerste en tweede stand.
3. **Politiek**
Er kwam steeds meer kritiek op het absolutisme en het *droit divin* waarmee de koning zijn macht legitimeerde. Bovendien was de Staten-Generaal al meer dan 150 jaar niet bijeen gekomen.
4. **Economisch**
Door mislukte oogsten (hongersnoden) en het uitgavepatroon van Lodewijk XVI was Frankrijk bankroet

De Franse Revolutie

Eerste Revolutie (1789-1792)

→ Resulteerde in

- *Verklaring van de Rechten van de Mens en Burger*
- *Grondwet van 1791*

Tweede Revolutie/Terreur (1792-1795)

→ Resulteerde in

- *Rechtszaak tegen de koning*
- *Republiek onder leiding van Robespierre en de jakobijnen*

Olympe de Gouges

Politiek activist, feminist en schrijfster van Verklaring van de rechten van de vrouw.

Werd ter dood veroordeeld in 1792 door het terreurbewind van Robespierre vanwege valse beschuldigingen door de jakobijnen.

Napoleon

Na de dood van Robespierre in 1794 eindigde de Terreur.

In 1799 nam Napoleon de macht over door een staatsgreep in Frankrijk en stichtte hiermee weer een alleenheerschappij.

Napoleons doelen:

- Orde herstellen in Frankrijk
- Veroveren buitenland
- Invoering wetboek voor uniforme wetgeving (Code Napoleon)

2. Begrippen en personen

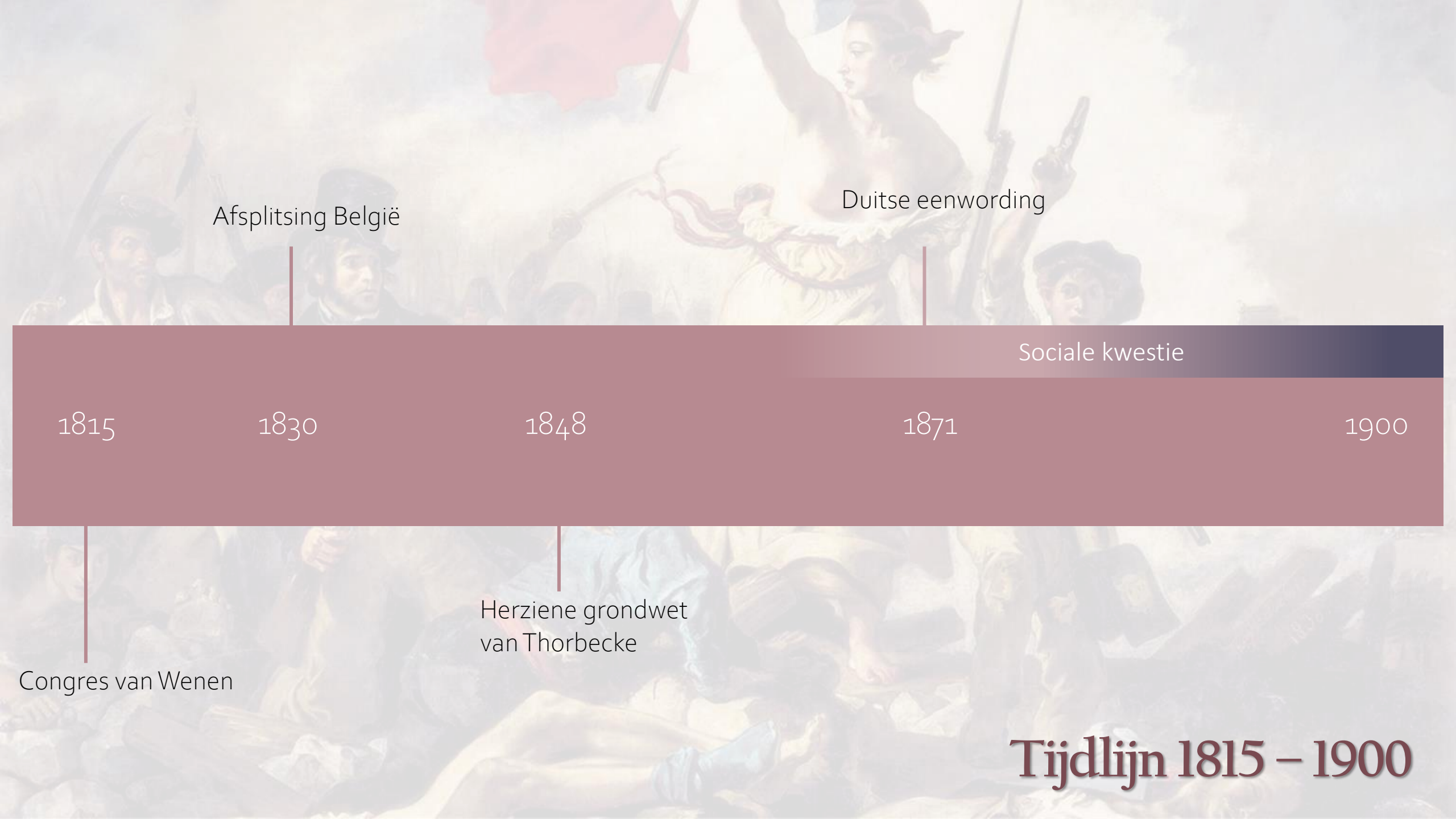
- *Common Sense* pamflet
- *Correspondence committees*
- Standensamenleving
- Verklaring van de rechten van de mens en burger
- Jakobijnen
- Code Napoléon
- George Washington
- Thomas Paine
- Lodewijk XVI
- Olympe de Gouges
- Robespierre
- Napoleon

3. In welke mate bepaalden verlichtingsideeën de politieke cultuur in Europa (1813-1900)?

- 31. De Industriële Revolutie in de westerse wereld die de basis legde voor een industriële samenleving
- 32. Discussies over de sociale kwestie
- 34. De opkomst van emancipatiebewegingen
- 35. Voortschrijdende democratisering met deelname van steeds meer mannen en vrouwen aan het politieke proces
- 36. De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen.

Pak een pen en papier en beschrijf hoe deze kenmerkende aspecten zich tot elkaar verhouden. Je mag dit gewoon opschrijven, maar je kan ook een mindmap of schema maken. Hier heb je 3 min. de tijd voor, daarna wissel je uit met je buurman/buurvrouw.

Afsplitsing België

Duitse eenwording

Sociale kwestie

1815

1830

1848

1871

1900

Congres van Wenen

Herziene grondwet
van Thorbecke

Tijdlijn 1815 – 1900

Congres van Wenen en de restauratie

In 1815 kwam de Europese adel (de overwinnaars van Napoleon) bijeen in Wenen om de **restauratie** te bespreken:

- het herstellen van het *ancien régime* van vóór de Franse Revolutie.
- Steun en bescherming voor de deelnemende landen aan elkaar als er een revolutie zou uitbreken.

Werp een blik op de kaart. Wat valt je op? Schrijf 2-3 dingen op.

Industrialisatie en de sociale kwestie

Met de komst van grootschalige industrialisatie in de 19e eeuw verslechterde de woon- en werkomstandigheden van de arbeiders.

→ Hierdoor kwam de **sociale kwestie** op: er kwam meer aandacht voor de nadelige effecten van de industriële revolutie, ook van

Let op! Een emancipatiebeweging gaat om gelijkheid tussen twee groepen. Dat kan man en vrouw zijn, maar dat hoeft niet. Wat zijn twee andere voorbeelden van emancipatiebewegingen?

Gevolgen:

Arbeiders gingen zich organiseren in vakbonden en politieke partijen

→ Opkomst politiek-maatschappelijke stromingen en emancipatiebewegingen

KA 30: *De industriële revolutie legde in de westerse wereld de basis voor een industriële samenleving*

KA 31: *De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: socialisme*

KA 34: *Discussies over de sociale kwestie*

Politieke stromingen

Schrijf per politieke stroming een voorbeeld op die je kent. Mag zowel een historisch als een hedendaags voorbeeld zijn!

→ Ontstaan uit reactie op restauratie, toenemende industrialisering, de sociale kwestie en verlichtingsideeën.

liberalisme

socialisme

confessionalisme

feminisme

nationalisme

1. Liberalisme

Gebaseerd op het verlichtingsideaal **vrijheid**.

Vrijheid van meningsuiting, vrijheid van geloof, vrijheid van vereniging, etc.

Doelgroep:

Rijke burgerij

Rol overheid:
klein

2. Socialisme

- Gebaseerd op verlichtingsideaal **gelijkheid**.
- Meer invloed naar arbeiders en minder naar de rijke/bezittende klasse.
- Gaat uit van het collectief

Doelgroep:
arbeiders

Rol overheid:
groot

Socialisme

Communisme
gelijkheid door middel
van een **revolutie**
(Marx)

Sociaaldemocratie
gelijkheid door middel
van **verkiezingen**

Socialisme: definities

Schrijf met je buurman of buurvrouw een definitie op voor alle vier de woorden hiernaast.

1. Socialisme

Het koepelbegrip van alle stromingen binnen het socialisme

Echter is socialisme in de twintigste eeuw een synoniem geworden van sociaaldemocratie.

2. Communisme

De ideologie die streeft naar een klasseloze samenleving door middel van een arbeidersrevolutie

3. Sociaaldemocratie

De ideologie waarbij er wordt gestreefd naar meer gelijkheid door democratisering en sociale wetgeving

4. Marxisme

De geschiedfilosofische theorie van Karl Marx dat er een onvermijdelijke klassenstrijd bestaat waarbij het proletariaat een revolutie begint tegen de bezittende klasse/bourgeoisie

Socialisme: definitie

Het begrip socialisme is afhankelijk van de context: tegenwoordig betekent het wat anders dan 150 jaar geleden.

In de 19^e en 20^e eeuw wordt socialisme veelal gebruikt om alle socialistische stromingen aan te geven.

Tegenwoordig is socialisme meer een synoniem van de **socialistische** of **radicale** variant van het socialisme.

Voorbeeld in een examenvraag:

Op 5 juni 1911 werd in België de Algemene Wet op de Mijnen van kracht. In deze wet stonden enkele voorwaarden voor het werken in de steenkoolmijnen. Drie voorbeelden van deze voorwaarden zijn:

- 1 Vrouwen en jongeren onder de twaalf jaar mogen niet meer ondergronds werken.**
- 2 Vanaf de leeftijd van 60 jaar heeft elke mijnwerker recht op pensioen.**
- 3 De mijnen zijn particuliere bedrijven.**

Met de voorwaarden uit de wet kun je laten zien dat deze wet een compromis was tussen liberalen en socialisten.

Toon dit aan door bij twee van deze voorwaarden de verschillende opvattingen van liberalen en socialisten hierover te vergelijken.

Antwoord

Voorwaarde 2:

De liberalen wilden zoveel mogelijk vrijheid voor de ondernemer terwijl socialisten sociale zekerheid wilden voor (oudere) arbeiders. Met een verplichte pensioenregeling kwamen de liberalen tegemoet aan de wensen van de socialisten

Voorwaarde 3:

De liberalen waren voorstanders van particuliere bedrijven/ondernemingen terwijl de socialisten de mijnen in handen van de staat wilden / het privé-ondernemerschap bestreden. Bij het handhaven van de mijnen als particuliere bedrijven kwamen de socialisten tegemoet aan de wensen van de liberalen.

3. Confessionalisme

Confessionelen willen een samenleving gebaseerd op Bijbelse en christelijke waarden en zijn tegen de scheiding van kerk en staat.

Doelgroep: protestanten en katholieken

Rol overheid: zitten over het algemeen tussen liberalen en socialisten in

4. Nationalisme

de ideologie waarbij gestreefd wordt naar een eigen natiestaat voor elk volk.

Natiestaat = een land waarbij het volk dat er woont verbonden is door een gedeelde cultuur, taal en geschiedenis.

Voorbeeld: Duitsland, België, Italië.

Oorzaken ontstaan nationalisme:

- Franse revolutie
- Napoleontische oorlogen
- Verlichtingsidealen

4. Nationalisme

In 1871 werd Duitsland een **natiestaat**.

Belangrijkste oorzaken:

- Groeiend nationalisme
- Winnen van de Frans-Duitse oorlog

4. Nationalisme

België scheidde zich in 1830 af van Nederland na veel ontevredenheid over de Nederlandse vorst Willem I en zijn beleid.

5. Feminisme

Emancipatiebeweging die streeft naar gelijke rechten tussen mannen en vrouwen.

Eerste feministische golf:

Gaat vooral om **politieke** gelijkheid: stemrecht

Aletta Jacobs

Herziening Nederlandse grondwet

In 1848 werd de Nederlandse grondwet herschreven door de liberaal Thorbecke.

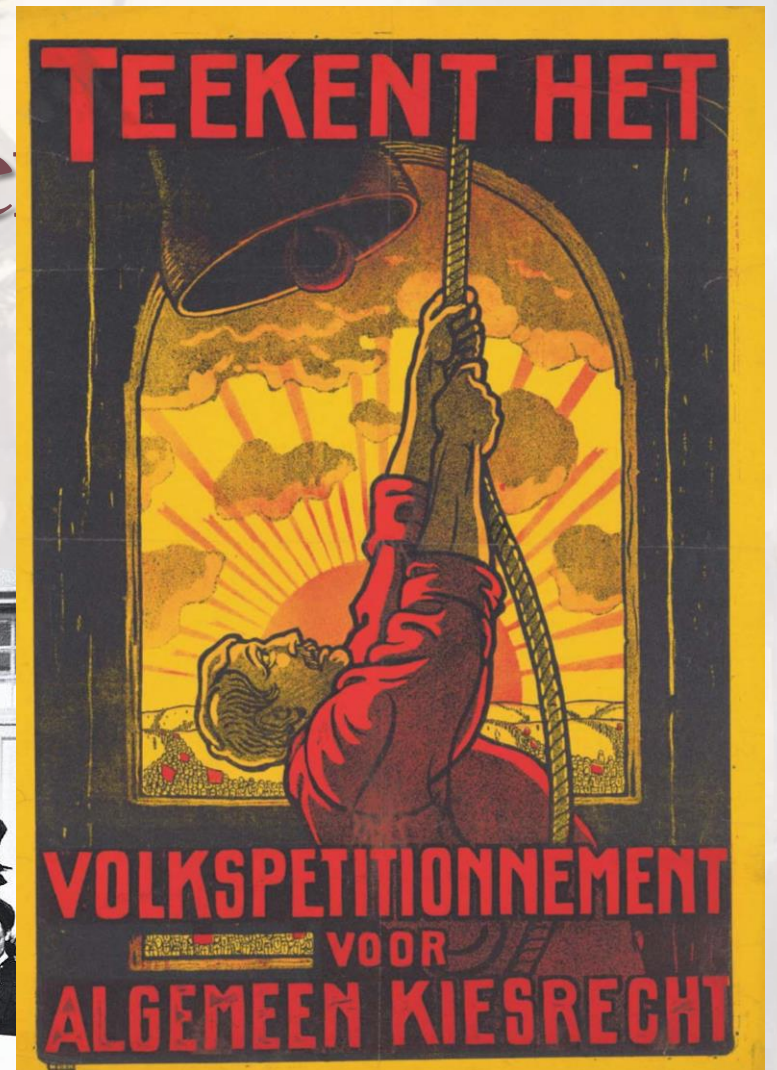
- De macht van de koning werd ingeperkt
- Nederlanders kregen grondrechten
- Iedereen werd gelijk behandeld

Toenemende democratisering

Door het opkomende socialisme en feminisme kregen arbeiders en vrouwen steeds meer politieke rechten en werd het kiesrecht uitgebreid tot uiteindelijk in 1919 algemeen kiesrecht ingevoerd is.

KA 32: Voortschrijdende democratisering met steeds meer deelname van mannen en vrouwen aan het politieke proces.

KA 33: De opkomst van emancipatiebewegingen

3. Begrippen en personen

- Congres van Wenen
- Restauratie
- Liberalisme
- Nationalisme
- Socialisme
- Feminisme
- Grondwet van 1848
- Communisme
- Sociaaldemocratie
- Emancipatie
- Sociale kwestie

- Thorbecke
- Karl Marx
- Aletta Jacobs

Let op!

Als je een vraag krijgt waar ze vragen naar KA 31: *de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme* is het de bedoeling dat je van de stromingen de juiste uitkiest die bij de bron/vraag past.

Voorbeeld: als de bron gaat over arbeiders die streven naar meer inspraak in de politiek schrijf je op de je examen op:

“De bron past bij het kenmerkend aspect de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: socialisme”

Oefenvraag

In 1880 deed Domela Nieuwenhuis in een socialistisch tijdschrift een oproep aan alle arbeiders van Nederland om mee te werken aan een enquête over hun leefomstandigheden. Met deze enquête wilde Nieuwenhuis een politieke boodschap overbrengen.

Geef aan:

- Welke politieke boodschap Nieuwenhuis wilde overbrengen bij de rijke burgerij
- Welke politieke boodschap Nieuwenhuis wilde overbrengen aan de arbeiders
- En bij welk kenmerkend aspect uit deze tijd de boodschap van Nieuwenhuis aansluit.

Antwoord:

Domela Nieuwenhuis wilde de rijke burgerij duidelijk maken dat de overheid meer aandacht moest krijgen voor negatieve gevolgen van de Industriële Revolutie / er maatregelen moesten worden genomen om de levensomstandigheden van de arbeiders te verbeteren.

Hieruit volgt dat Domela Nieuwenhuis de arbeiders duidelijk wilde maken dat zij iets konden doen aan hun omstandigheden / zich moesten organiseren.

Dit sluit aan bij de opkomst van emancipatiebewegingen/de opkomst van de politiek maatschappelijke stroming socialisme/de discussie over de sociale kwestie.